626.463

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TÖRTÉNETE

1867—1917

ALAPÍTÁSÁNAK FÉLSZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁRA

ÍRTA

Dr LUKINICH IMRE

TÁRSULATI FŐTITKÁR

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT PECSÉTJE 1867 Emlékezzünk régiekről

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1918.

.420.

159144

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TÖRTÉNETE

1867—1917

ALAPÍTÁSÁNAK FÉLSZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁRA

ÍRTA

DR LUKINICH IMRE

TÁRSULATI FŐTITKÁR

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1918.

626463

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Bécsi Magyar Történeti Intézet

27751. — Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvleltár 5347/79 82 sz.

ELŐSZÓ.

A Magyar Történelmi Társulat a mult esztendővel életének második félszázadába lépett. E forduló azonban, mely nemcsak Társulatunk, hanem általában a magyar tudományosság történetében is mérföldjelző esemény, nem zajlott le ünnepélyes keretek közt. Társulatunk vezetősége abban a meggyőződésben volt, hogy akkor, a midőn a lelkeket a világháború izgalmai és meglepő fordulatokban gazdag eseményei, a politikai élet vajudásai s a megélhetés nehézségeivel való szakadatlan küzködés tartja lekötve, a magyar társadalom részéről nem várható mélyebb és általánosabb érdeklődés tudományos, vagy irodalmi események iránt. Ennek tulajdonítható, hogy az eredetileg 1917. év őszére tervezett ünnepélyes jubileumi közgyűlést bizonytalan időre elhalasztottuk.

Társulatunk történetében, illetőleg életében azonban a félszázados forduló nem tűnhetett el nyom nélkül. Ötvenéves multunk hagyományai arra kötelezték bennünket, hogy kegyeletünknek más, megfelelő alakban adjunk kifejezést. Erre van hivatva a Társulatunk ügyvezető alelnökétől, dr. *Csánki Dezső*-től az 1917. évi közgyűlés alkalmával ismertetett nagyszabású jubileumi kiadványsorozat (Századok. 1917. 311—13. ll.), melyből a mult év folyamán a Századok első ötven évfolyamának *Tartalommutatója Pelz Béla* r. tag összeállításában s Társulatunk tulajdonképeni első elnökének, *Horváth Mihály*-nak terjedelmes élet-

rajza *Márki Sándor* kolozsvári egyetemi tanár, ig. vál. tagtársunk tollából, mint a *Magyar Történeti Életrajzok* 1917. évi kötete, már meg is jelent.

A jubileum alkalmából tervbe vett kiadványok közé tartozik a *Magyar Történelmi Társulat története* is, melynek megírásával az ig. választmány alulirottat bízta meg.

Dr. Lukinich Imre.

TARTALOM.

Lap

I. Az akadémiai eszme a XVIII. században. Kísérletek tudományos társulatok létesítésére. Bod Péter. Gr. Batthyány Ignácz. Tersztyánszky Dániel. Windisch Károly. Bessenyei György. Aranka György és az »Erdélyországi kézírásokat kiadó társaság«. Döbrentei Gábor. Kovachich Márton György. A M. Tud. Akadémia. A Verein für siebenbürgische Landeskunde. Az első »Magyar Történeti Társulat« 1845 1

II. Az önkényuralom és a magyar történetírás. Forráskiadvány-sorozatok. Magyar Történelmi Tár. Erdélyi Nemzeti Múzeum. Protestáns Irodalmi Társulat. Dunántúli Történetkedvelők Társulata és jelentősége. Pesty Frigyes kísérlete. A Magyar Történelmi Társulat megalakulása 15

III. A Századok. A társulati pecsét. Az első felolvasó ülések. A modenai számadáskönyvek. A fővárosi múzeum és a vidéki múzeumok gondolata. A magyar czímer rendezése. Megyei és városi monographia-írás. Vándorgyűlések: a kolozsvári (1868), hontmegyei (1869) és a Zichy Okmánytár; a vasvármegyei (1870), a zemplén—ungmegyei (1871), a szepes—sárosmegyei és Kassa városi (1872), a zólyommegyei (1874), a nyitramegyei (1875) vándorgyűlések. Thaly Kálmán titkársága 25

IV. Szilágyi Sándor titkársága 1875 okt. 6-tól. A Társulat megerősödése. Elnökváltozások. Ipolyi Arnold elnöksége. A Társulat és a magyar művelődéstörténelem emlékei. Czéhtörténeti bizottság. Br. Radvánszky Béla és Házi történeti emlékeink. Hazai Oklevéltár. Bosnyák oklevéltár terve. A Történelmi Tár megindítása. Vándorgyűlések: a gömörmegyei (1876), a pozsonymegyei (1877), az abaujmegyei (1878), a marosvásárhelyi (1879) vándorgyűlések. Ipolyi elnöki beszédei. Hadtörténeti bizottság felállítása. A vándorgyűlések újabb szervezeti szabályai. A sárosmegyei (1881), a sopronmegyei (1883), a hunyadmegyei (1887), a máramarosmegyei (1889) vándorgyűlések és azok jelentősége. Monographiák. A Társulat és a helységnevek megmagyarosítása. A millennium kérdése. Budavár visszafoglalásának kétszázéves évfordulója (1886) és a Társulat. A történelmi congressus (1885). A Magy. Történeti Életrajzok megindítása. Emich Gusztáv és Bay Ilona pályatételei 43

V. Ipolyi Arnold halála. Elnökváltozások. A titkári iroda szervezése. A Balthazár Béla-féle sikkasztás és előzményei. A Társulat pénztárkezelésének módja. A sikkasztás felfedezése és az okozott kár megállapítása. Az alapszabályok és az ügyrend átalakítása. Bay Ilona újabb pályatétele. Szilágyi Sándor érdemei. A Teleki Oklevéltár. Teleki Mihály levelezése. Népszerű felolvasások rendezése. A Társulat negyedszázados jubileuma. A Társulat és a millennium. Gr. Zichy Jenő pályadíja. Monographia-tervezet. Árpád sírja. Szilágyi Sándor emlékérem. Szilágyi Sándor-alapítvány. Szilágyi halála 71

VI. Nagy Gyula titkársága. Nemzetközi történelmi congressusok és a Társulat. A magyar keresztény királyság kilenczszázadik évfordulójának megünneplése. Vándorgyűlések. A Név- és Tárgymutató. Társulatunk és a Rákóczi-kultusz. A Thaly-alap. I. Ulászló várnai emlékoszlopa cz. alap. Alapszabályváltoztatás. Nyilvános rendkívüli felolvasások. A liptómegyei vándorgyűlés (1909). Borovszky Samu titkársága, Csánki Dezső és Fejérpataky László alelnöksége. A Társulat anyagi ügyeinek rendezése. Thaly Kálmán alapítványa. A világháború és Társulatunk 95

VII. A Magyar Történelmi Társulat elnökei, alelnökei és tisztviselői 1867—1917. Tiszteleti és igazgató-választmányi tagjai 1917 május 15-én. A Magy. Történelmi Társulat kiadványai és alapjai 113

Név- és tárgymutató 127

I.

Az akadémiai eszme a XVIII. században. Kísérletek tudományos társulatok létesítésére. Bod Péter. Gróf Batthyány Ignácz. Tersztyánszky Dániel. Windisch Károly. Bessenyei György. Aranka György és az »Erdélyországi kézírásokat kiadó társaság«. Döbrentei Gábor. Kovachich Márton György. A M. Tud. Akadémia. A Verein für siebenbürgische Landeskunde. Az első »Magyar Történeti Társulat« 1845.

A XVIII. század tudományos és irodalmi törekvéseit kiválóan jellemző akadémiai eszme [1] irodalmi és tudományos életünk elszigetelten működő munkásai körében korán visszhangot keltett. Már 1730-ban felvetődött egy »magyar nyelvjavító társaság«-nak s 1732—40 közt egy másik, a hazai tudományt politikai (történelmi), gazdasági és irodalmi irányban művelni kívánó tudós társaságnak eszméje.[2] *Bod Péter* 1756-ban gr. Ráday Gedeontól várta egy ilyen intézménynek szervezését. »Jó volna valami Literata Societast fölállítani — írta neki 1756 szept. 26-án —, melynek tagjai Magyarországnak és Erdélynek minden részeiből lennének.« Bod e társaság főfeladatául a nyelv művelését tekintette s jóllehet ez alkalommal »valami válogatott régi magyar históriák« kiadásának gondolatát is felvetette, ebben sem annyira tárgyi, mint inkább nyelvi szempontok vezették.[3] Négy évvel utóbb (1760) már a nagy nyilvánosság előtt hangoztatta, hogy »igen jó volna tudós emberekből álló Magyar Társaságot a magyar nyelvnek ékesgetésére, mint más Nemzetekben vagyon, fel állítani ;«[4] de siker nélkül.

[1] V. ö. *Császár Elemér :* Bessenyei akadémiai törekvései. Budapest. Akadémia. 1910. 33 s köv. ll. (Értek. a nyelv- és széptud. köréből. XXI. 7.)

[2] *Toldy F. :* Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt. (Összegyűjtött munkái. VI. k. Budapest. Ráth M. 1873.) 355—58. l.

[3] Századok. 1870. 429. l. *Toldy :* id. ért. Összegyűjtött munkái : VII. k. 358—61. l. *Szász Károly :* Gr. Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Budapest. Akadémia. 1880. 13—14. l.

[4] »Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza állapotjának . . . históriája.« Basilea. 1760. Előljáró beszéd 8—9. l. Ugyanő a 486—87. l. a 18. században felállított akadémiák és tudós társaságok neveit is fel-

Gr. Batthyány Ignácz erdélyi püspök 1781-ben és 1785-ben egy irodalmi társaság kész tervezetével lépett fel ; [1] fáradozásai azonban Erdély irányadó köreiben eredménytelenek maradtak.[2] Figyelmét az írók és tudósok egyesítésének nagy jelentőségére külföldi példák mellett valószínűleg az a buzgó munkálkodás irányította, melyet a *Tersztyánszky Dániel* szerkesztésében 1771-ben Bécsben megindult »*Anzeigen*« cz. folyóirat németül író magyar tudósai kifejtettek. Tersztyánszky, a Ratio educationis egyik megteremtője, maga is szerzője volt egy nagyszabású akadémiai, vagy tudós társasági tervezetnek, mely működésének körébe minden tudományágat bevonni igyekezett. A történelem és az államjog művelése a II. osztály ügykörébe tartozott volna ; feladata a Mária Terézia uralkodása történetére vonatkozó adatok összegyűjtésén kívül Magyarország egész történelmének forrásszerű és oknyomozó kutatása, különös tekintettel mégis az országgyűlésekre, a törvényekre s azon változásokra, melyek történelme folyamán előfordultak.[3] Tervezete szellemének megfelelően, az »Anzeigen« köré a legkülönfélébb tudományágak munkásait csoportosította, de minden szervezeti kötelék nélkül. Természetes, hogy ezek munkálkodásában tekintélyes szerep jutott a történelemnek is. »Az a szeretetreméltó buzgalom — olvassuk a folyóirat egyik helyén —, melylyel a legtöbb európai nép hazájának történetét e század folyamán feldolgozta, Magyarországban, a mi hazánkban is, hasonló tevékenységre ösztönözte a legkülönbözőbb férfiakat.« E buzgalomnak köszönhetjük a

sorolja. *Foltiny János* czikke. Századok. 1870. 729—31. l. *Toldy F.* : id. h. VII. k. 362. l.

[1] »Submitto Excellentiae Vrae invitationem Societatis Literariae, quae nuper Cibinii lucem aspexit, mitto aliquot exemplaria, ut Excellentia Vra aliquot nobis conscribat socios.« 1785. szept. 17-iki levele gr. Teleki Sámuelhez. *Kemény József gr.* : Erdélyi tudományos igyekezetek. Új Magyar Múzeum. 1855. 404 l. A tervezet lényege az, hogy »a mik a hazai physikai és politikai történetre tartoznak, jobban megvilágosíttassanak.« Eder levele Benkő Józsefhez 1786 febr. 17. *Gr. Mikó Imre* : Benkő József élete és munkái. Pest. 1867. 138. l.

[2] *Kemény József gr.* (id. tan. Új Magy. Múzeum. 1855. 407—408. l.) gr. Teleki Sámuel »nem eléggé illendő versenykedési vágyának« tulajdonítja a püspök törekvéseinek meghiusulását. *Gr. Kuún Géza* : Erdélyi tud. igyekezetek. Erd. Múzeum. 1900. 1—5. l.

[3] A tervezetet tartalmilag részletesen ismerteti *Toldy* : id. tan. Összegyűjtött munkái. VII. k. 369—394. l. Kiadta *Toldy* : Újabb adalékok a régibb magyar irodalomtörténethez. (Pest. 1871.) Toldalék. 78—124. l. A tervezet szerzőjére *Finászy Ernő* : Adalék egy magyarországi tudós társaságnak 1770. évi tervezetéhez. Századok. 1904. 369—72. l.

levéltárak szorgalmas átbúvárlását, az oklevelek közzétételét s egyes diplomatikai munkák kiadását, — »s nem történik mulasztás a tekintetben, a mi a hazai történelem felderítéséhez hozzásegíthet.«[1]

Az »Anzeigen« 1776-ban megszűnvén, szerepét a *Windisch Károly*tól, egy 1761-ben Pozsonyban megalakult rövid életű tudós társaság létesítőjétől[2] 1781-ben Pozsonyban megindított folyóirat, az *Ungrisches Magazin* igyekezett betölteni, a mit programmja igazol (1780 decz. 21.). Munkatársai közt látjuk Cornides Dániel, Seivert János, Ráth Mátyás, Schönwiesner István, Pray György történetírókat és barátokat, kik értekezéseikkel kétségkívül elősegítették a folyóirat elterjedését. A »Magyar Hírmondó« szerint Magyarország és Erdély »tsaknem minden nevezetesebb városaiban« közkézen forgott.[3]

Windisch folyóirata sem volt hosszú életű; mint az írók és tudósok szervezésének nem eredménytelen kísérlete azonban, Tersztyánszky Anzeigen-évei együtt, jelentékenyen hozzájárult az akadémiai eszme népszerűsítéséhez s ahhoz, hogy az egyesülés kérdése ettől az időtől fogva állandóan napirenden maradt.

A köztudatban immár meggyökeresedett akadémiai eszmét a *Bessenyei György* nevéhez fűződő tervezetek országos ügygyé emelték. Bessenyei törekvése »a magyar műveltségnek irodalmi úton való emelésére« irányulván, az »egyesületi tudományos és irodalmi munkálkodás« kifejezetten *magyar* jellegét alapfeltételül tekintette. »Ha anyanyelvünk porban marad — írta 1779-ben —, higyjük-e, hogy idegen nyelvek által nemzetünket közönségesen a széptudományokra felemelhetjük? Legalább azt tapasztaljuk, hogy csupán idegen nyelven soha még egy nemzet is e földön, a maga anyanyelvét megvetvén, bölcsességre, tudományokra nem emeltethetett.«[4] »*Hazafiúi Magyar Társasága*«, mely Bod Péter gondolatának megfelelően, működését Erdélyre is kiterjesztendőnek vélte, a magyar történelem művelését egyik lényeges feladatának tartotta. »Egy magyar társaság iránt való *Jámbor szándék*« czímen Révai Miklóstól kiadott

[1] Allergnädigst priv. Anzeigen aus sämmtlich K. Königl. Erbländern. Herausgegeben von einer Gesellschaft. V. 1775. 345. l. Az egyes évfolyamokat részletesen ismerteti *Zuber Marianne*: A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. Budapest. 1915. 36—43. l.

[2] *Toldy*: id. tan. VII. 362—63. és *Szász Károly*: id. mű 14. l.

[3] V. ö. *Zuber Marianne*: id. tan. 44. s köv. ll.

[4] *Szász Károly*: id. műve 19. l.

újabb tervezetében ellenben elsősorban egy »nyelvművelő akadémia« lebegett szeme előtt, míg az egyes tudományköröknek a tervezett tudós társaság működésében egyelőre kisebb szerepet szánt. »Ez a' Társaság — úgymond — leg egyenesebben ugyan a' Magyar Nyelvnek, de következés képen a' Tudományoknak elő menetelére is tzélozna.«[1]

Fontossága tudományos életünk történetében így is rendkívül nagy. A »Jámbor szándék«, nemkülönben a Révaitól kidolgozott akadémiai tervezet, mint országos közügy, az 1790—91-iki országgyűlést is foglalkoztatta (1791 : LXVII. t.-cz.) s tulajdonképeni kiinduló pontja lett a M. Tud. Akadémia létesítésére irányuló társadalmi és tudományos tervezeteknek.[2]

Közvetlen hatása Erdélyben is mutatkozott. *Aranka György*, kir. táblai számfeletti ülnök, a nemzeti felbuzdulás napjaiban[3] az erdélyi közhangulatot is fogékonynak ítélvén egy magyar tudós társaság létesítésének eszméje iránt, két tervezettel lépett az 1790. deczember 12-re összehívott kolozsvári országgyűlés[4] elé. Az egyik : »*Az Erdéllyi Kéz Irásba levő Történet Irók ki adására fel álitandó Társaságnak Rajzolattya*«, a másik pedig : »*Egy Erdélyi Magyar Nyelvmivelő Társaság felállitásáról való Rajzolat.*« Az előbbi »a Három nemzetbéli Méltóságos Fő Rendekhez«,[5] az utóbbi a »Haza Felséges Rendeihez« volt intézve.[6]

Aranka a két tervezet kiadásával a közhangulat tolmácsa kívánt lenni. A II. József-féle kormányzati rendszer visszahatásaként Erdélyben is jelentkező erős nemzeti érzés ugyanis mindenekelőtt a magyar nyelv és a magyar történelem felé fordult érdeklődésével és szeretetével. A magyar nyelv és a magyar történelem kérdése valósággal belekapcsolódott a nemzeti ellenállás politikai törekvéseibe s az ennek következtében a legszélesebb társadalmi körökben is visszhangra talált. Aranka tehát a siker valószínűségével számolt akkor, midőn »Rajzolatai«-t az épen a magyar nyelv

[1] Egy magyar társaság iránt való Jámbor szándék Bétsben. Hummel I. Dávid. 1790. 33. l.

[2] V. ö. *Császár Elemér :* id. tan. 46 s köv. ll. *Szász Károly :* id. mű 22. s köv. ll. *Döbrentei Gábor :* Magyar Tudós Társaság Történetei. A Magy. Tudós Társaság Évkönyvei. I. 1831—32. 37. s köv. ll.

[3] Gr. Teleki Pál 1819-i felhívásában. Magy. Tört. Tár. IX. k. (1861.) 188. l.

[4] *Szilágyi S. :* Erdélyország története. II. k. Pest. 1866. 511. l.

[5] Kolosváratt. Nyomtattatott Hochmeister Márton Ts. kir. priv. Könyvnyomtató által. 1791. 8° 16 l.

[6] Kolozsvár, az ev. ref. Kollegyom betüivel. MDCCXCI. 8° 36 l.

és történelem iránt felébredt országos érdeklődésre alapította.

Bár a kolozsvári országgyűlés Aranka tervezeteivel érdemlegesen foglalkozott s azokat a maga hatáskörében támogatni igyekezett,[1] az udvar nem vette jó néven az országgyűlésnek egy magyar nyelvművelő társaság alapítására irányuló kezdeményező lépését.[2] A rendek ennek következtében nem is törekedtek az udvar felfogásának megváltoztatására, hanem megkerülve a királyi leirat betüit, — »addig is, míg egy országos társaság állhatna fel, Erdélyben a nyelvmívelésre egy kicsiny, mintegy út készítő és próbákat tevő társaságocskát« létesítettek [3] 1793 decz. 3-án, magának gr. Bánffy György kormányzónak elnöklete alatt.[4] A tervbe vett Nyelvművelő Társasággal feladatban és működési körben azonos új »Próba Társaság« [5] munkálkodása nagy lendülettel indult meg. Az első lépéseket a társadalom jelentékeny anyagi és erkölcsi támogatása kísérte ; utóbb azonban csökkent a közérdeklődés és a tagok buzgósága s a Próba Társaság 1801 nyarán minden feltűnés nélkül megszüntette működését.[6]

Aranka másik tervezetének »*Az Erdélyi Kéz Irásba levő Történet Irók ki adására fel álitandó Társaságnak*« megalakulását mesterséges akadályok nem korlátozták. A társulat eszméje — Aranka szerint — tulajdonképen gr. Bánffy György kormányzótól származott, ki arra hivatkozva, hogy a »Haza Történeteit illető sok szép Kéz-írások lévén szerte széllyel és talám veszedelemben is forogván, hogy vagy mint más régi sok szép Kéz Irások el ne veszszenek és el ne tünnyenek, vagy pedig kézről-kézre irattatván le, végre haszon vehetetlenekké ne légyenek«, — időszerűnek vélte a történetírók kéziratainak egybegyűjtését és közzétételét.[7]

[1] 1791 : XLV. t.-cz. tervezet.

[2] *Jakab Elek :* Aranka György és az erdélyi nyelvművelő és kéziratkiadó társaság. Figyelő. XVI. k. (1884.) 256. s köv. ll.

[3] Aranka felhívó leveléből, mely 1794 folyamán több ízben jelent meg. L. Magy. Tört. Tár. IX. (1861.) 181—185. l. *Gr. Kemény József :* Erdélyi tudományos igyekezetek. Új Magy. Múzeum. 1855. 408—414 l. Erd. Múzeum. 1903. 536—40 l. — *Gr. Kuún Géza :* Erdélyi tud. igyekezetek. Erd. Múzeum. 1900. 7—9 l.

[4] A Magyar Nyelv-mívelő Társaság Munkáinak első darabja. Szebenben. Hochmeister Márton. 1796. 34—35 l.

[5] A Magyar Nyelv-mívelő Társaság Munkáinak első darabja 10. l.

[6] A részletekre l. *Jakab Elek :* id. tan. Figyelő XVI. (1884.) 267. s köv. ll. *Gr. Kuún Géza :* id. tan. Erd. Múzeum. 1900. 71—73. l. *Perényi József :* A Nyelvművelő Társ. tört. Irodalomtörténet. 1916.

[7] A magyar Nyelv-mivelő Társaság munkáinak első darabja. 178—79. l.

Aranka a kormányzó felfogásának megfelelő tervezetet elkészítvén, azt 1731 január 3-án az országgyűlés elé terjesztette. A tervezet a rendek körében nagy érdeklődést keltett; rövid idő alatt annyi jelentkező akadt közülök, hogy május 13-án a társaság »*Erdélyországi kézirásokat kiadó társaság* (»Societas Philohistorum Transsilvaniae«) néven megalakúlhatott. Működését egy igazgató-tanács,[1] illetőleg az ezen tanács élén álló elnökség (elnök, titkár, pénztárnok) volt hivatva irányítani. Elnöke gr. Bánffy György, titkára gr. Bethlen Gergely, pénztárnoka gr. Teleki László lett.[2] A tanács legsürgősebb feladatának a kéziratok összegyűjtését tartotta. E végből Arankával még 1791-ben összeállíttatta a történeti kéziratok jegyzékét — már a mennyiben azokról Aranka tudomást szerezhetett —, azt kinyomatta s mindazoknak megküldette, kiknek közreműködésére súlyt helyezett. Ezen jegyzék alapján szólították fel »a munkára alkalmas Tudós embereket« is, »mindeniknek környülállásaihoz képest a Laistromban megnevezett Munkák közül egynek vagy többnek is elkészítését ajánlván.«[3]

A társaság egyik legtevékenyebb munkatársa *Benkő József* volt, ki 1792-től fogva[4] gyűjtött és másolt a társaság részére, s 1795-ben »a tudós társaság méltóságos tanácsának« »tisztán leirva« tiz kéziratot küldött.[5] Maga Aranka György 1793-ban »kézirások szerzése végett Háromszékre, nevezetesen t. Benkő József uramhoz való« utazása, nemkülönben 1794-ben Magyarországban hasonló czélból tett útja[6] eredményekép számtalan krónika, napló és emlékirat hollétéről szerzett tudomást.[7] Magánosok, főként buzgó főrangú hölgyek, mint br. Bánffy Klára, özv. gr. Bethlen Lászlóné, gr. Bethlen Krisztina, özv. Kendeffy Elekné, is jelentékenyen gyarapították a társaság gyűjteményét, úgy

[1] 1798-ban a Siebenbürg. Quartalschrift minden ülésről közölt tudósítást VI. (1798.) 281, 282, 284—85, 286. Folytatólagosan: VII. (1801.) 54—55, 56—57 ll.

[2] *Lukinich I.*: Adalékok az »Erdélyi Történetkedvelők Társasága« történetéhez. Irodalomtört. Közl. 1907. 493—95. ll. több adat.

[3] A Magyar Nyelv-mívelő Társaság munkáinak első darabja. 189. l.

[4] A társaság elnökségének utalványa 1798 okt. 22-ről. Irodalomtört. Közl. 1907. 494. l.

[5] 1795 aug. 27-i levele Pataki Sámuelhez. Nemzeti Társalkodó. 1834. II. 35 l. *Gr. Mikó Imre*: id. műve 139. l.

[6] A Magyar Nyelv-mívelő Társaság munkáinak első darabja. 190. l. Irodalomtört. Közl. 1907. 495. l.

[7] *Jakab Elek*: id. tan. Figyelő. XIV. (1884.) 350. l. *gr. Mikó*: id. mű 140—42. l.

hogy Aranka jónak látta az »erdélly történeteket illető kéz irások« »újabb és bővebb laistromá«-nak kiadását, (1796) [1] a társaság gyűjtő munkásságának bizonyságául.

A Nyelvművelő Társaság megalakulásának legfőbb akadálya az udvar bizalmatlansága lévén minden olyan mozgalommal szemben, melyben politikai rúgókat sejtett, a Kéziratkiadó Társaság működésének nemzeti jellegét óvakodott kidomborítani. 1796-ban, tehát fennállásának ötödik évében, Aranka a társaság főhivatását még mindig változatlanul a kéziratok összegyűjtésében és lemásolásában látta s csak mellékesen említette meg, hogy »az egész nemzet viselt dolgainak és az Haza Történeteinek illendő pennával Magyar Nyelven való egész kidolgozása még hátra vagyon : és a Kéz Irásoknak egybeszedések s kiadások erre a végre egy ollyan eszköz, mint egy rakott Tárháznak bégyüjtése és kinyitása egy pompás asztalnak készítésére.« A történelem Aranka előtt erkölcsi példatár : »a mult időket, embereket, viszontagságokat és fordulásokat mintegy táblán le-lefesti s azoknak szerentsés és szerentsétlen következéseket mint megannyi hathatós Letzkéket előnkbe tészi, hogy azokból a mi időnket megesmérni s tanátskozásainkat és lépéseinket a közönséges dolgokban vezérleni és állapatunkat megbetsülleni, vagy azon okos Lépésekkel segilleni tanullyuk.« — »Aki a mai szelíd Igazgatás alatt való Békességet nem tudja betsülni, — írja tovább — nézze meg a régi időnek irtódzást okozó viszontagságait, a kurutz világot, második Rákótzi György szerentsétlen napjait« stb.[2]

Ennek a körültekintő és túlságosan óvatos felfogásnak tulajdonítható, hogy a társaság összes kiadványai, nevezetesen *Schesaeus Keresztély* Ruinae Pannonicae-ja, [3] *Somogyi Ambrus* Historiája [4] és *Eder Károly*nak, ki egyébként az előbbi

[1] A jegyzék a Magyar Nyelv-mivelő Társaság munkáinak első darabjában (191—204 l.) jelent meg s 223 kézirat felsorolását tartalmazza. Aranka 1797-i útja e számot még növelte.

[2] A Magyar Nyelvmívelő Társaság Munkáinak első darabja. 180—182. l.

[3] Scriptores Rerum Transsilvanicarum cura et opera Societatis Philohistorum Transilv. editi et illustrati. Tom. I. vol. I. Complectens *Christiani Schesaei* Ruinas Pannonicas. Adcurante *Josepho Carolo Eder*. MDCCXCVII. 4° 202. l. V. ö. Siebenbürg. Quartalschrift. V. 1797. 91—92. l.

[4] *Ambrosii Simigiani* notarii Comitat. Szolnok Interior. Historia Rerum Ungaricarum et Transsilvanicarum ab a. MCCCCXC. usque MDCV. Quatuor libris comprehensa. Liber I. Adcuravit *Jos. Carolus Eder*. Cibinii. Mart. Hochmeister. MDCCC. 4° 12+294 l.

két kötetnek is magyarázója és kiadója volt, Erdély középkori történetére vonatkozó kritikai vizsgálatai,[1] latin nyelvűek. A közérdeklődés a társaság kiadványai s általában működése iránt ennek következtében csökkent. A társadalom nem Eder tudományában kívánt gyönyörködni, hanem elsősorban a fejedelemség történetére vonatkozó s különböző értékű másolatokban közkézen forgó magyar nyelvű naplók, emlékiratok és egyéb történelmi emlékek kritikai kiadását, valamint a hozzájuk közelebb eső korszakok történetének megvilágítását várta a társaság munkásságától. E tekintetben azonban a különben személyi ellentétekkel is küzdő[2] kéziratkiadó társaság vezetősége nem tudott, vagy nem akart a magyar társadalom sürgető kívánságához alkalmazkodni, magára hagyatva pedig sorsa »általános szétmállás« lett.[3]

A kéziratkiadó társaságnak a történelmi emlékek nyilvántartása, összegyűjtése és megőrzése körül kétségtelenül nagy érdemei vannak. Működése »határköve volt a magyar történelmi emlékek elpusztulásának. Azon innen 1848—49-ig becses irat és adat nem veszett el.«[4] Megszűnésének lefolyása azonban tanulságot és egyúttal útmutatást tartalmazott minden jövő tudós társasági törekvés számára. Nyilvánvalóvá lett ugyanis, hogy tudományos egyesületi élet a társadalommal való szorosabb kapcsolat nélkül nem lehetséges, hogy ennek következtében minden tudományos alakulásnak gondosan számot kell vetnie azon tényezőkkel, melyeknek anyagi és erkölcsi támogatására utalva van. Innen van az, hogy *Döbrentei Gábor*, az ifjú gr. Gyulay Lajos nevelője,[5] 1810-ben »a' nemzeti Literaturának, a' tudományoknak nálunk való közönségesebb elterjesztésének« egyedüli eszközét egy kizárólagosan magyar nyelvű folyóirat megindításában látta. »Ez lehetne — úgymond — az a' központ,

[1] *Josephi Caroli Eder :* Observationes Criticae et Pragmaticae ad Historiam Transsilvaniae sub regibus Arpadianae et mixtae Propaginis. etc. Cibinii. MDCCCIII.

[2] V. ö. *Jakab Elek :* id. tan. Figyelő. XVI. (1884.) 360—61. l.

[3] *Gr. Mikó Imre :* Benkő József élete és munkái. Pest. Ráth Mór. 1867. 138. l.

[4] *Jakab Elek :* id. tan. Figyelő. XVI. (1884.) 350. l. Jogosan fájlalhatták tehát a későbbiek a társaság megszűnését. Pl. Nemzeti Társalkodó. 1834. II. 35. l. jegyzet.

[5] *Széchy Károly :* Döbrentei Gábor mint nevelő. Erd. Múz. Egylet kiadványai. IV. k. (1887.) 24 s köv. ll. Gr. Gyulay Lajos naplótöredékeiből. 1815—1834. Kiadta *gr. Kuún Géza*. Budapest. Athenaeum. 1875. 54 s köv. ll.

hol mindeniknek vélekedése, tudományos igyekezete egybetalálkozna 's az Egészre kiterjedne.«[1] Nagy nehézségek közt létrejött *Erdélyi Muzeuma* (1814)[2] a magyar irodalom és tudományosság iránt újból felkeltette a közérdeklődést. Ennek s Döbrentei fáradozásainak tulajdonítható, hogy Aranka György halála után (1817) azonnal erős mozgalom indult meg a Magyar Nyelvművelő Társaság felélesztésére is. A megváltozott viszonyokra való tekintettel újjászervezett s öt szakosztálylyal, közöttük a történettudományival, bővült társaság 1819-ben valóban ismét megalakult; a kormány azonban működését — bizonyára politikai okokból nem engedélyezte.[3]

Aranka György Rajzolataival egyidejűleg s némileg azok hatása alatt, még az 1790—91-iki országgyűlés ideje alatt látott napvilágot Pesten *Kovachich Márton György* tervezete: »*Institutum Diplomatico-Historicum inclyti Regni Hungariae*« czímen.[4] Ebben a nagyérdemű szerző egy nagyszabású oklevéltani és történelmi intézet szervezésére vonatkozó útmutatásokon kívül részletesen kidolgozott munkaprogrammot is adott. Az intézet e szerint tulajdonképen tudományos történelmi társulat; tagjai: a társulatot anyagilag és erkölcsileg támogató maecenások és a szaktudósok.[5] Munkásságát az igazgatóságon (védnök, igazgató, maecenások) kívül az ügyvezetőség irányítja. Ez utóbbinak tagja a titkár, ki az ügymenetet intézi s a pénzügyi teendőket végzi; a szerkesztő, ki az irattár, könyvtár s az index-munkálatok gondozója; a főjegyző, ki az irnokokat foglalkoztatja, a másolásokat ellenőrzi és a jegyzőkönyveket vezeti. Valamennyien rendes évi fizetésben részesülnek. Az ügy érdekében szükségesnek látja, hogy az intézetnek saját külön

[1] »Az Erdélyi Múzeum kiadása eránt való Planum.« Kiadta *Szádeczky Lajos*. Erd. Múzeum. 1903. 589 l.

[2] V. ö. *Széchy Károly*: Az »Erdélyi Múzeum.« Erd. Múz. Egylet kiadványai. IV. (1887.) 358. s köv. ll.

[3] *Gr. Kuún Géza*: id. tan. Erd. Múzeum. 1900. 79—80. l. *Sallay Géza*: Döbrentei Gábor élete és működése. Máramarossziget. 1912. 30—32. l. *Kelemen Lajos*: Törekvések egy Erdélyi Múzeum alapítására. Erd. Múz. 1909. 355—56. l. Magy. Tört. Tár. IX. (1861.) 186—209. l. *Döbrentei Gábor*: Magy. Tudós Társaság Történetei. A Magy. Tudós Társaság Évkönyvei. I. 1831—32. 42. s köv. ll.

[4] Pestini, Math. Trattner. 1791. 8° XVIII+221 l. Az előszó Budán 1791 június 20-án kelt. — Aranka törekvéseit már felemlíti. (77. l.)

[5] »Societatem duplici membrorum classe constare debere, Maecenatum et Sodalium eruditorum.« Institutum. 148 l. Ugyanez az előszóban is fel van említve. XI. l.

helyiségei legyenek és pedig a (helybeli és vidéki) tagok részére, kik itt találkoznának s itt tartanák értekezleteiket, továbbá a könyv- és kézirattár (múzeum), nemkülönben a másolószobák számára is.

A társulat tagjainak feladata elsősorban Magyarország történeti emlékeinek összegyűjtése, lemásolása, esetleg eredetiben való megszerzése s végül azoknak gondos és tervszerű kiadása. Azonkívül az egyidejű hely- és földrajzi, fizikai, politikai adatoknak egybegyűjtése és az intézet múzeumában való elhelyezése.[1] Kovachich tervezete az ügyvezetést illető, gyakran kisszerű útbaigazításokon kivül a társulat tudományos munkásságára, így a kiadandó oklevéltárak szerkesztésére, az oklevelek egyöntetű kiadására, az indexek készítésére vonatkozólag is tartalmaz gondosan kidolgozott utasításokat ; felsorolja azokat a nyilvános és magángyűjteményeket is, melyek történeti és oklevélanyagát a társulat jövő munkálkodása alapjául felhasználhatja [2] és végül azokat a szempontokat is, melyeknek a gyűjteményes kiadványok és feldolgozások szerkesztésében érvényesülniök kell. Minden során látszik, hogy szerzője maga is vérbeli történetíró, kit nem ötletek, hanem tapasztalatokon alapuló elvek vezéreltek. Innen van az, hogy bár az »Institutum« megvalósítására sor nem kerülhetett, a tervezet szempontjai később is figyelemben részesültek.

A *Magyar Tudományos Akadémia* megalapítása (1830) az évtizedekre visszanyúló magyar tudós társasági törekvések diadalát jelentette. Hat osztályában a tudományok minden ága helyet talált [3] s így — legalább egyelőre — minden újabb tudományos társulati alakulás indokolatlanná lett. A M. Tud. Akadémia s a társadalom közt azonban, az Akadémia működésének szigorúan tudományos jellege következtében, szorosabb kapcsolat nem jött létre. Ennek tulajdonítható, hogy az Akadémia népszerűsége idővel hanyatlani kezdett,[4] s hogy újból felszínre vetődtek azon törekvések,

[1] V. ö. Institutum Dipl. Historicum. 148 s köv. ll.
[2] Institutum Dipl. Historicum. 69—79 l.
[3] *Szász Károly :* id. mű 157—158 l.
[4] »Academiánk is már jóformán kiesett a divatból és ekkép a nagy közönség kegyéből, pedig korántsem mintha hibásan állíttatott volna fel, mert hiszen mi egy résznek nem tetszik, az azért még nem hibás, egyébiránt mi az, mi nem volna javítható ; hanem azért nincs divatban többé, mert részint más térre voná a tennivalók aggasztó sora számosb hazafiak figyelmét, részint valljuk meg : mert kisdedekként mint játszó szert, mellyel egy ideig bibelődheték, már megunta azt sok magyar és e szerint most valami más után eseng.« Széchenyi

melyek vagy általában ismeretterjesztő társulatok alakítására irányultak, vagy olyan kapcsolatok megteremtését célozták, melyek hivatva voltak az egyes tudománykörök iránt a társadalom érdeklődését felkelteni s azt intézményesen biztosítani.

Ezen törekvések eredménye a *Kisfaludy-Társaság* (1837 febr. 6),[1] a *Kir. Magy. Természettudományi Társulat* (1841 június 13),[2] Erdélyben pedig a »*Verein für siebenbürgische Landeskunde*« megalakulása (1840 okt. 8—9-én.). Ez utóbbi egyesület elsősorban az erdélyi szászság kulturéletével, egyházi és politikai multjával kívánt foglalkozni s e végből az 1842 május 19-én Segesvárott tartott alakuló ülés az erdélyi szász nép történetének s Erdély ásványtanának megírására pályadíjakat tüzetett ki s egyúttal külön folyóirat megindítását is elhatározta.[3] A folyóirat »Archiv« címen 1843-*ban* indult meg.[4] Ebbe az időbe esik az első »*Magyar Történeti Társulat*« megalapítására irányuló kísérlet is.

Az eszmét *br. Mednyánszky Alajos*, számtalan, jobbára német nyelven írt történelmi tárgyú czikk szerzője, vetette fel. »E jeles férfiú azonban akkor hunyt el (1844 június 17), mikor a' vezérlete alatt keletkezendő történeti társulat szerkezetéről leginkább folytak a' tanácskozások.«[5] Ekkor *Kubinyi Ágoston*, 1843 óta a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója,[6] vette kezébe a szervezés munkálatait. A feladat azonban a létesítendő történelmi társulat hivatására vonatkozó vélemények ellentétessége miatt nem volt könnyű. Sokan, köztük Kubinyi Ferencz, Ágoston testvére, nem történelmi, hanem régészeti társulat alapítását sürgették, mely

István 1844 decz. 26-i beszéde. Kiadva *Szász Károlynál*: id. mű 222—223 l.

[1] Kisfaludy-Társaság Évlapjai. I. k. 1841. 20 l. V. ö. I. k. 33 l.

[2] *Szily Kálmán*: A K. M. Természettudományi Társulat ötvenéves történetének vázlata. (Emlékkönyv a K. M. Természettudományi Társulat félszázados jubileumára. Budapest. 1892. 3. l.)

[3] *G. D. Teutsch*: Rede zur Eröffnung der 44. Generalversamlung des V. f. S. Landeskunde. Archiv. N. F. XXIV. (1892.) 5—6. l. *Jakab Elek*: Az erdélyi honismertető egylet: Századok. 1870. 523—33 l.

[4] Az első kötet első füzete 1843-ban Nagyszebenben jelent meg (8° 142 l.), a második füzet 1844-ben (8° 124 l.), a harmadik füzet 1845-ben. (8° 134 l.)

[5] A' Magyar Történeti Társulatnak tervezett alapszabályai. Pesten. 1845. 3. l. *Toldy Ferencz*: Gyászbeszéd br. Mednyánszky Alajos felett. 1844 jún. 24. Összegyűjtött munkái. V. k. (Pest. Ráth M. 1872.) 106. l.

[6] L. *Nendtvich Károly*: Kubinyi Ferencz és Ágoston életrajzuk. Budapest. 1876. (Értekezések a term. tud. köréből. VII. k.) 12—17 l.

az 1841 óta sikeresen működő »*Magyar orvosok és természetvizsgálók*« vándorgyűléseinek külön szakosztályát alkotná. Mások — bizonyára a Verein mintájára — »a keletkezendő társulat' hatáskörét hazánk' minden oldalú megismertetésére óhajtották kiterjeszteni.« Végül abban történt megállapodás, hogy a Kubinyi elnöklete alatt álló ideiglenes választmány készítsen egy alapszabálytervezetet, melyből »a keletkezendő társulat' alapszabályait lehessen bővebb meghányás után meghatározni, 's kegyelmes jóváhagyás végett a' legfelsőbb helyen bemutatni, elmondja az röviden nézeteit a' társulatnak mind általános szerkezetéről, mind egyes osztályainak teendőiről«, melyek alapján az alapszabályok végleges megállapítása nem fog nehézségekbe ütközni.[1]

Ily előzmények után jött létre 1845-ben a *Luczenbacher (Érdy) János-féle alapszabálytervezet*, melynek főbb pontjai a következők:

»*A' társulat' czélja* Magyarország és Erdél' régi, középkori 's mostani állapotját megismertetni, mindennemű főleg hazánkat és tartományait illető iratokat és emlékeket kinyomozni, a' nemzetnek megmenteni, tudományos vizsgálat által felderíteni, hazánk jelen állásának megismertetésére szükséges adatokat időről időre összegyüjteni, 's mind ezeket nyilvánosság elébe hozni.« (1. §.) Munkaköréhez tartozik »a' történetvizsgálat minden segéd tudományaival, régiségtan egész terjedelmében és statistica minden ágazataival.« (2. §.)

A társulatnak *két főosztálya* van: *magyarországi* és *erdélyi*; az előbbi Pesten, az utóbbi Kolozsvárott tartandó »gyűlésekben végzi munkálatait«. »Mindkettő külön vezeti ugyan jegyzőkönyveit, de mint ugyanazon czélra alakult két testvér osztályú egy magyar társulat, közös emlékiratot és időszaki lapot ad ki, 's kölcsönös egymásközti közlekedések által tartja fenn a' tudományos egységi kapcsolatot.« (3. §.) Mindkettőnek »*történetvizsgálati, régiségtani* és *statisticai*« *szakosztályai* vannak. (14. §.) A társulat külön könyvtárt, vagy érem- és régiséggyüjteményt nem kíván alapítani, — »mi úgyis a' pesti és kolozsvári nemzeti museumok' rendeltetése«, de minden erejével támogatja e két múzeumot gyűjtő munkájában. (5. §.)

A társulat feladata sikerének érdekében »fensőbb helyzetű 's magasb tekintélyű pártfogót választ és kér meg«. (6. §.) Tagjai többfélék; úgymint *alapítók*, »kik a' társulat pénzalapjához legalább 200 pgő forint készpénzzel, vagy

[1] A Magyar Történeti Társulatnak tervezett alapszabályai. 4. l.

ugyanannyiról szóló kötelezvény kiadása mellett, ezen menynyiségtől örököseik által is fizetendő száztól ötös kamattal járulnak.« *Részvényesek*, kik »holtiglan« évi 5 frt fizetésére kötelezik magukat ; *gyámolítók*, kik »akár évenkénti, akár további kötelezetés nélkül egyszeri és pedig tetszésök szerinti fizetéssel adakoznak a' társulat' elősegítésére«. S végül az »ügyszeretettel *munkáló*« tagok, kik irodalmi vagy tudományos érdemeikért választás útján lesznek a társulat tagjai ; de egyúttal, a mennyiben belföldiek, tartoznak »a' társulat részvényesei sorába állani.« Az alapító, részvényes és választott tagok a »rendesen az országos vásár idejére határozott évnegyedes, vagy szükség esetében többször is tartandó *közgyűléseken* szavazati joggal, a gyámolítók azonban »csak értesítő, nem eldöntő« szavazattal bírnak. (7—14. §.) A társulat *tisztviselői* a közgyűléstől három évre megválasztott : elnök, alelnök, jegyző, pénztárnok, ügyész és szerkesztő. Ezek »a három osztályból szinte szavazatok többségével megbízott *választmány*nyal együtt kormányozzák a' társulat ügyeit.« (15. §.) A benyujtott s az osztályok által javaslatba hozott dolgozatok írói tiszteletdíját a közgyűlés állapítja meg. (17. §.) Vallási és politikai kérdéseket »a' társulati gyűlésekben vitatás alá« nem vesznek. (18. §.)

A tervezet ezen »általános« alapszabályokon kívül az egyes szakosztályok munkakörével és ügymenetével is részletesen foglalkozik.

A *történetvizsgálati osztály* hivatása »a' magyar és vele rokon népek' hajdani, közép- és újabbkori történeteit illető, vagy azokra bármiként vonatkozó kútfők' gyüjtése, rendezése, azok hitelének criticai megalapitása és közzététele.« (19. §.) Ennek következtében feladata a részben, vagy egészben kiadatlan, vagy nem híven közölt okleveleknek eredetiben, vagy másolatban való gyüjtése (20. §.), a kiadatlan, vagy forgalomban nem lévő krónikáknak, emlékiratoknak akár eredeti nyelven, akár forditásban való közzététele. (21 §.) Összegyüjti továbbá a kiadatlan hivatalos jelentéseket, felterjesztéseket, béketárgyalásokat, utasításokat, egyházi látogatások és zsinatok iratait (22. §.), a külföldi források magyar vonatkozásait (23. §.), az országgyűlési emlékeket (24. §.), a hivatalok, hatóságok, nemzetségek s tisztviselők iratait, naplóit, jegyzőkönyveit (25. §.), archontologiáját (26. §.), az egyházak, iskolák, nyomdák multjára vonatkozó adatokat (27. §.), a helynevek történetét, valamint az elemi csapások, járványok emlékeit. (28. §.) Munkakörébe tartozik a hazai irodalom és könyvészet történetén

(29. §.) kívül a genealogia (30. §.), czímertan (31. §.), időtan (32. §.), a »régi törvények magyarázata«, a régi társadalmi viszonyok felderítése, — »egyszóval nemzetünk vallási, polgári és házi egykori egész életének, míveltségi fokának, elveinek, eszméinek, balítéleteinek, ízlésének, szertartásainak szokásainak és műveinek megismertetése.« (33. §.)

A *régiségtani osztály* »foglalkozik ugyan a' görög, római 's más mivelt nemzetek és népek' régiségeivel, főfigyelmét mégis hazánk' régi 's középkori földiratára, annak térein tartózkodott, vagy elvonult hajdani' s középkori népek' és azoknak mindennemű itt talált műemlékeinek megismertetésére fordítja.« (34. §.) Összegyüjti tehát *a római uralom* összes magyarországi emlékeit (35., 36. §.), »az Arad, Békés, Fehér, Heves, Hont, Nógrád, Temes, Szabolcs és más vármegyékben található *kúnhalmok* rejtekeit, a' várkunok földvárainak« s a honfoglaláskori népeknek nyomait (37. §.), a festészeti és szobrászati (38. §.), valamint épitészeti emlékeket. (39. §.) Utazásokat és rendszeres ásatásokat tartat. (40. §.). Munkakörébe tartozik végül a pénztan (41. §.) és a pecséttan (42. §.).

A statisztikai osztály munkakörébe tartozik Magyarország és Erdél' jelen állapotját minden tekintetben megismertetni, az e' czélra összegyüjtött hiteles adatokat részletesen feldolgozni, az eredmény' kivonatát időről időre a' társulat' időszaki lapjában közzé tenni, végre pedig annak egész terjedelmét rendszerbe állítani.« (44. §.)

Feladata a lakossági és népesedési adatok egybegyűjtése (45. §.); megállapítja »a' két hazánk' terjedelmét, a' mívelés alatti és használat nélküli föld mennyiségét«, továbbá »az évenkénti minden ágú 's nemű termesztmények' mennyiségét, a' gazdasági állatok számát«, s azok állományváltozását. (46. §.) Ismerteti a birtokviszonyokat (47. §.), összegyűjti a térképeket, a felmérések, telekkönyvek eredményeit (48. §.); a bánya- és gyáripar üzem- és munkásviszonyokra, a fürdőhelyekre vonatkozó adatokat (49.—51. §.); »figyelemben tartja a' belső és külső kereskedés folyamát« és »mindennemű közlekedési 's kereskedési eszközök' állapotját és akadályait« (52. §.), az adóügyet (52. §.), az egyházak személyzeti és anyagi helyzetét (54. §.), az iskolaügyek mindennemű vonatkozásában. (55. §.) »Összeszedi a' kerületek, megyék, városok és községek bírói és rendőrségi intézményeit,« statutumait, jogszokásait. (56. §.) »Ügyel a' polgári, tiszti és fenyítő perekre,« s a börtönügyre (57. §.); tanulmányozza az ország pénzügyi helyzetét és az állam-

háztartást (58. §.); számontartja a katonaság számát, a fegyvertárak, laktanyák, katonai kórházak és nevelőintézetek (59. §.), az ország egészségügyének, kisdedóvó és szegényintézeteinek, árva-, lelenczkórházaknak, vakok és siketnémák iskoláinak, népjóléti és emberbaráti intézményeknek (60. §.) állapotát. E sokoldalú czél érdekében, s az ország »minden oldalú tökéletes megismertetésére« utazásokat rendeznek. (61. §.) S végül »a' többi osztályokkal és más segédnyujtásra ajánlkozókkal adatokat gyüjt Magyarország és Erdél' egész terjedelmében tökéletes megismertetéséhez és földirati szótár' kiadásához.« (62. §.)[1]

A Luczenbacher-féle, sok tekintetben Kovachich Institutumjára emlékeztető tervezet kétségkívül arra volt hivatva, hogy a társulat létesítése kérdésében már eddig kialakult ellentétes vélemények áthidalására alapul szolgáljon. Úgy látszik azonban, hogy a tervezet nagy arányai inkább elriasztólag, mintsem bátorítólag hatottak a bizottság tagjaira, s midőn ez időtájt a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseinek tárgyai közt az archaeologia is helyet talált — miként azt Kubinyi Ferencz már eredetileg is javasolta —, a társulat felállítását többé senki sem sürgette. Valószínűleg a bizottság is feloszlott.[2]

II.

Az önkényuralom és a magyar történetírás. Forráskiadvány-sorozatok. Magyar Történelmi Tár. Erdélyi nemzeti múzeum. Protestáns irodalmi társulat. Dunántúli Történetkedvelők Társulata és jelentősége. Pesty Frigyes kísérletei. A Magyar Történelmi Társulat megalakulása.

Az önkényuralom idejében, miként a II. József kormányrendszere ellen támadt visszahatás korában, az elnyomott nemzet figyelme és szeretete fokozott mértékben fordult multunk emlékei felé. A hazai történelem iránt újból feléledt mély érdeklődés a magyar társadalom passiv ellenállása egyik jelenségeként tekinthető, mely a tényleges kormányrendszerről tudomást nem véve, történelmi emlékeink

[1] A' Magyar Történeti Társulatnak tervezett alapszabályai. Pesten. Trattner Károly. 1845. 5—18 ll. — A tervezet azonkívül mintákat is ad »azonnal befizetendő alapítvány«, »az örökösök által is fizetendő kamat alapítvány«, a »holtiglan fizetendő évenkénti 5 pfrtos részvény« befizetésére, illetőleg jegyzésére stb. (19—22. l.)

[2] V. ö. *Szilágyi Sándor* titkár jelentésével. Emlékkönyv. Budapest. Athenaeum. 1892. 12. l.

felkutatását, tanulmányozását és közzétételét valóságos kultuszszá emelte. »Mostanság a magyar nemzetnek két legfőképpen hasznos munkás-osztálya van, — írta *gr. Mikó Imre* 1855-ben — egyik, mely irodalmát, másik, mely földét míveli. Amazok által szellemileg, ezek által anyagilag erősödik és áll lábra ismét a megtántorodott nemzet. Létünk nyelvünktől, ez irodalmunktól függ. Irodalmunk legjövődúsabb, legtermékenyebb része a hazai történet. Tízszer essünk el, s míg történeteink állnak, újra fölkelhetünk.« [1]

Mikó gondolata elevenen élt a lelkekben. Innen van az, hogy míg a *Toldy Ferenczt*ől 1850-ben megindított *Új Magyar Múzeum,* mely a magyarországi és erdélyi írókat az Unió alapelvének megfelelően közös munkában egyesítette, a történelem mellett lehetőleg minden tudománykör ügyét kívánta szolgálni, addig 1852-től fogva különféle vállalkozásokban egymásután jelentek meg, szokatlan bőségben, a magyar történelemre vonatkozó forráskiadványok.

Az »*Újabb Nemzeti Könyvtár*«-ban 1852-től egy bizottság felügyelete alatt Esterházy Miklós, Zrinyi Miklós, Heltai Gáspár, Székely István, Szalárdy János és Cserei Mihály történeti munkái láttak napvilágot. A gr. Mikó Imrétől szerkesztett és kiadott »*Erdélyi Történelmi Adatok*« első kötetei (1855—58.) számtalan okiraton kívül Borsos Sebestyén, Nagy Szabó Ferencz, Enyedi Pál, Tholdalagi Mihály, Borsos Tamás, Sepsi Laczkó Máté műveit és iratait tartalmazták.[2] Lugossy József, Szabó Károly, Szilágyi István és Szilágyi Sándor kiadásában 1856-ban indult meg a »*Történelmi emlékek a magyar nép községi és magán életéből*« című vállalat, melynek első kötetében Balla Gergely : Nagykőrösi krónikája talált helyet.[3] Ugyancsak 1856-ban kezdte meg Szalay László is a »*Magyar Történelmi Emlékek*« kiadását Kemény János önéletírásával, melyet később Bethlen Miklós és Károlyi Sándor önéletírásai követtek.[4]

Mindezen elszigetelt vállalkozásoknál fontosabb volt a M. Tud. Akadémia »történelmi bizottmányá«-nak azon el-

[1] Erdélyi történelmi adatok. I. k. Kolozsvár. 1855. Előszó. II—III. l.

[2] I. kötet. Kolozsvár. 1855. 8° XXXI+370 l. II. k. Kolozsvár. 1856. 8° IV+401 l. III. k. u. o. 1858. II+357 l. A IV. k. Szabó Károly szerkesztésében u. o. 1862. IV+373. l.

[3] A kiadvány második kötete 1860-ban jelent meg. Pest. Pfeifer Ferd. 8° 131 l.

[4] I. k. Pest. Heckenast G. 1856. 8° VIII+543 l. II. k. Pest. 1858. XVI+556. l. III. k. Pest. 1860. VIII+434 l. IV. kötet. Pest. 1865. XXIV+390 l. V. k. Pest. 1865. 506 l.

határozása, melylyel ez a Luczenbacher-féle 1845-i tervezet munkaprogrammját egészben magáévá tévén, 1855-ben »a' történeti kútfők' ismeretének előmozdítására« a »*Magyar Történelmi Tár*« rendszeres kiadását megkezdte. A kiadvány rendeltetése lévén »a' köz helyeken és magányosoknál elszórva levő kisebb történelmi emlékek 's okiratok' kiadása által mind a' hazai történetek' egyes részei és pontjai' felvilágosításához járulni, mind az író és olvasó közönség részvételét a' történelem 's annak forrásai iránt felterjeszteni és táplálni«,[1] — a Magyar Történelmi Tár megindításában olyan törekvést kell látnunk, mely a társadalom történelmi érzékének intézményes nevelésére irányult. Innen van az, hogy az első kötetek nem puszta adatközlések, hanem részben feldolgozások is.

Ennél több az adott politikai viszonyok közt nem volt lehetséges. A helyzettel való kényszerű megalkuvás azonban korántsem jelentette az egyesületi eszméről való lemondást, hanem csupán annak jobb időkre való elodázását. A mindinkább erősbödő nemzeti visszahatás, mely 1859-ben »a nemzeti öltözék terjedésével, a protestáns gyülekezetek megtartásával és az ezek irányában nyilatkozó rokonszenvvel, az egyetemi ifjúságnak a magyar tannyelv iránti kérelmezésével és a Kazinczy-féle gyászmise alkalmával való tüntetéssel«[2] országos mozgalommá fejlődött, az egyesületi szervezkedés gondolatát természetszerűleg újból felszínre vetette.

Ezen gondolat különösen Erdély magyar társadalmát foglalkoztatta. Itt azóta, hogy nagyajtai Kovács István 1842-ben egy *erdélyi nemzeti múzeum* felállításával kapcsolatosan »tudománykedvelő hazafiakból« álló társulat létesítését s »Erdély különböző tekintetben ismertetésére« időszaki magyar folyóirat megindítását sürgette, a múzeum kérdését országos közügynek tekintették, mely mint ilyen, az 1841—43-i erdélyi országgyűlés körében is visszhangot keltett.[3] 1854-ben *Vass József* »a szendergő történeti emlékek kiaknázását és közvagyonná tételé«-t újból szóvátette ugyan,[4] de a társadalom érdeklődése valójában csak akkor fordult

[1] Magyar Történelmi Tár. I. k. Előszó. VII. l.

[2] *Idősb Szögyény-Marich László emlékiratai.* II. k. Budapest. 1917. 151 l.

[3] *Gr. Kuún Géza:* Visszapillantások az Erdélyi Múzeum megalapítására. Erd. Múzeum. 1898. 547—550.

[4] *Szádeczky Lajos:* Az Erd. Múzeum Egylet eredete és rendeltetése. Erd. Múzeum. 1904. 154—56 l.

a kérdés felé, midőn *gr. Kemény József*, a történetíró, ki gyűjteményeit végrendeletileg egy Kolozsvárott létesítendő erdélyi nemzeti múzeumnak hagyományozta, 1855 szept. 12-én elhalt.[1] A végrendelet szerint ugyanis a gyűjteménynek »az Erdélyi Múzeum felállításáig, Pestre a magyar Nemzeti Múzeum épületébe kelletvén szállíttatni«, attól lehetett tartani, hogy a különösen erdélyi vonatkozásainál fogva nagybecsű gyűjteményt Erdély elveszti. Ez az eshetőség az erdélyi magyar társadalom körében érthető izgalmat okozott. »Hogy Erdély magyar népiségének concentrált Múzeuma s azzal egybekötött tudományos tűzhelye legyen — írta ebből az alkalomból *gr. Mikó Imre* —, minden jók által érzett szellemi szükség, a magyarság fenmaradásának, további nemzeti irányú fejlődésének, hazai és állami jelentőségének conditio sine qua nonja, az erdélyi magyar értelmiség közös érdeke.« A tartományi jellegű alapításban nem kell különválási törekvéseket látni. »Egyek vagyunk — írja tovább —, de azért külön népek közt lakunk, a magyarországiaktól különböző régi történeti és politikai viszonyaink vannak, társnépekkel szembeni érdekeinket magunknak kell érvényesítnünk, külön dolgoznunk nyelvünk és nemzetiségünk erősítésére.« [2] Mikó személyes fáradozásai, főleg nagyértékű adományai, nemkülönben az erdélyi magyar társadalom áldozatkészsége következtében a Múzeum egyesületi úton még 1856-ban létrejött. Tényleges megalakulása azonban politikai okokból csak 1859 nov. 23—26-án ment végbe.[3]

Az új egyesület nem volt pusztán múzeum-fentartó szervezet. A múzeumi gondolat előtérbe tolása inkább az uralkodó kormányrendszerre való tekintettel történt, mely ellensége volt a magyarság minden szervezkedési törekvésének, mert bennök politikai rúgókat sejtett. Maga az alapító, gr. Mikó Imre is »a Múzeum és Múzeumegyesület közös munkásságá«-tól várta a »haza népeinek, egykori alkotmányának, kormányrendszerének, iparának, tudományos és irodalmi fejlődésének történeté«-re vonatkozó ismereteinknek rendszeres gyarapítását,[4] s ezzel az

[1] *Kelemen Lajos :* Az Erdélyi Múzeum-Egyesület multja és jelenje. Kolozsvár. 1909. 8. l.

[2] *Kuún Géza gr. :* Visszapillantások. Erdélyi Múzeum. 1898. 551—53 l.

[3] *Kelemen Lajos :* id. munkája 10—11 l. *Kővári László :* A száz évet élt Brassai Sámuel pályafutása. Kolozsvár. 1897. 22—24. l. és Erd. Múzeum. 1899. 657—660. l.

[4] *Szádeczky Lajos :* id. czikke. Erd. Múzeum. 1904. 158. l.

Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos jellegét is megállapította.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület élénk tudományos és múzeumi tevékenysége, melyet a *Brassai Sámuel*től szerkesztett Évkönyvekben (1861-től) s az 1860 febr. 1-én felállított történelmi és természettudományi bizottságokban, továbbá pályakérdések kitűzése s tudományos művek kiadása körül[1] kifejtett, nem maradhatott mélyebb hatás nélkül. *Révész Imre* 1863-ban felvetette egy *protestáns irodalmi társulat* alapításának tervét,[2] melynek egyik feladata lett volna a protestáns egyháztörténelmi források kiadása is. A helytartótanács azonban nem járult hozzá az alapszabályok megerősítéséhez.[3]

Ugyanezen év deczember 27-én a répczemelléki Szemerében megalakult a »*Dunántúli Történetkedvelők Társulata*« is. Nem volt ez alapszabályszerűen szervezett történelmi társulat, hanem néhány lelkes történetkutatónak és történetkedvelőnek, mint Nagy Imrének, Ráth Károlynak, Véghely Dezsőnek, Paur Ivánnak, Horváth Eleknek, Mersics Miklósnak, Hencz Antalnak stb., baráti egyesülete a magyar történelmi emlékek felkutatása és közzététele czéljából. Munkásságuk főkép a levéltárak átkutatására s különösen az Árpádkori oklevelek összegyűjtésére irányult, de összejöveteleiken utóbb a történelmi és régészeti tárgyú dolgozatok felolvasása és megvitatása is szerepelt. E dolgozatok részben a Ráth Károlytól és Römer Flóristól 1863-ban megindított »*Győri Történelmi és Régészeti Füzetek*«-ben láttak napvilágot. A biztató kezdet után megkísérelték munkakörük tervszerű kiszélesítését is ; így elsősorban a vármegyék történetének anyagát kívánták összegyűjteni. S midőn vállalatukhoz Botka Tivadar, Pesty Frigyes, Thaly Kálmán, Fraknói Vilmos, Csery József, Lehoczky Tivadar, Nagy Iván és mások is csatlakoztak, egységesen megállapított programm szerint[4] s egymást támogatva, végezték az adatgyűjtést, nemcsak a Dunántúl, hanem Magyarország egyéb köz- és magánlevéltáraiban is. Az ismertté és népszerűvé vált társaság, mely 1865-ben a »*Hazai Okmánytár*« kiadását

[1] *Biró Venczel :* Vass József. Kolozsvár. 1913. 11—12 l.

[2] Az alakulandó magyar protestáns irodalmi társulat alapszabályainak terve. Debreczen. 1863.

[3] Századok. 1881. 274 l.

[4] A programm nyomtatásban is megjelent. Egy ilyen Ráth Károlynak Pesty Frigyeshez írt leveléhez (1865 ápr. 5.) mellékelve. Pesty Frigyes levelezése. M. N. Múzeum.)

is megkezdte,[1] most már elérkezettnek látta az időt arra, hogy alapszabályszerűen szervezkedjék. (1865.) A tényleges megalakulást azonban — úgy látszik — a politikai helyzet késleltette, mely egyébként a társaság tevékenységét is hosszabb szünetre kényszerítette. Mikor pedig 1866 végén újból munkába fogtak,[2] Pesten már folytak a tanácskozások egy országos jellegű magyar történelmi társulat megalapításáról.

»Azon a positiv eredményen kívül — írja róluk Szilágyi Sándor —, hogy a magyar történetíróknak egy halmaz új anyagot tettek hozzáférhetővé, nem csekélyebb szolgálatot tettek annak azzal is, hogy kézzelfoghatóan bebizonyították, hogy elvitázhatatlan szükség van egy magyar történelmi társulat felállítására, mely felkutassa a levéltárakat, hozzáférhetővé tegye azokat, ébren tartsa az érdeklődést a közönségben a magyar történet iránt: közvetítőül szolgáljon az Akadémia s a nagy közönség közt.«[3] Ezen szempontok a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának tagjait már hosszú idő óta foglalkoztatták. Az Akadémia által megindított vállalatok (Magyar Történelmi Tár, 1857 óta a Magyar Történelmi Emlékek két sorozatban) tudományos jelentősége kétségen felül állott ugyan, de mindenki érezte, hogy »a nemzeti becsület igényeinek a hazai történelem körül még korán sincs elég téve. Ebben is, mint a haladás, a polgárosodás minden egyéb térein, csak a társadalom maga felelhet meg teljesen a nemzeti igényeknek.«[4] A Dunántúli Történetkedvelők munkásságának társadalmi és irodalmi sikerei valószínűvé tették, hogy egy magyar történelmi társulat megalapítása nem tartoznék a túlmerész vállalkozások közé. »Hittük — írja a Társulat megalakulásának történetére visszapillantva Thaly Kálmán —, hogy a mi Dunántúl minden szigorúbb rendszeresítés nélkül is fennállhatott, sőt

[1] Hazai Okmánytár. (Codex Diplomaticus Patrius.) Kiadja *Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső.* Győr. I. k. 1865. 447 l. II. k. 1865. 491 l. III. k. 1866. 480 l. IV. k. 1867. 500 l. Összesen 8 kötet jelent meg ezen a címen.

[2] *Nagy Imre:* A Dunántúli Történetkedvelők. Emlékkönyv. Budapest. 1892. 71—80 l. és *Nagy Imre:* Sopron multja. A M. Tört. Társulat soproni kirándulása. Budapest. 1883. 12—13. l. *Géresi Kálmán:* Véghhely Dezső emlékezete. Századok. 1899. 200—204 l.

[3] *Szilágyi Sándor:* Titkári jelentés. Emlékkönyv. Bpest. 1892. 13—14 l. *Ipolyi Arnold:* Emlékbeszéd Ráth Károly felett. Századok. 1869. 372. l. *Römer Flóris:* Ráth Károly emlékezete. Budapest. Akadémia. 1869. 19 s köv. ll.

[4] Horváth Mihály 1867 máj. 15-i beszédéből. Századok. 1867. 9. l.

buzdítólag hatott : az rendszeresítve s az egész ország területére kiterjesztve még jobban fog virágozni.«[1]

A magyar történelmi társulat megalapítása szükségességének legbuzgóbb hirdetője *Pesty Frigyes* volt. Pesty már 1864 őszén foglalkozott egy »magyar történelmi szemle« létesítésének gondolatával[2] s midőn 1865 elején[3] erre hatósági engedélyt sikerült szereznie, elhatározta, hogy még ugyanazon év nyarán »*Századok*« czímen »havonként három 1½ íves számmal« megindítja folyóiratát, melyben »a történettudomány minden ága fog képviselve lenni.«[4] Vállalkozását a történetírók nagy része rokonszenvvel kísérte. »Teljesen osztozom ön nézeteiben — írta neki Horváth Mihály Genfből — egy történelmi szaklap kiadásának szükségességére nézve s megvallom, régóta csodálkozám, hogy ilyetén lap mindeddig nem keletkezett történetkedvelő nemzetünkben, mely csakis a multakban találhat némi írt a jelen sebeire, meríthet erőt, kitartást bajainak elviselésére.«[5] A folyóiratnak — legalább egyelőre — alig volt munkatársa s ezért Pesty már az első szám megjelenését is kénytelen volt bizonytalan időre elhalasztani.[6] A lelkes Ráth Károly azzal biztatgatta ugyan, hogy »a mi halad, az el nem marad«, s hogy »a nemzet jobb sorsa beálltával nekünk is virradni fog«, s 1866 elején a folyóirat is megindulhat,[7] — a munkatársak hiánya, még inkább azonban a politikai helyzet bizonytalansága következtében Pesty lemondott a további kísérletezésekről.

Mikor 1866 végén egy magyar történelmi társulat alapításának lehetőségével komolyan kezdtek foglalkozni, Pesty lett az eszme egyik leglelkesebb híve. Újból felelevenítette folyóiratának tervét is, s a »Századok«-at a megbeszélés tárgyául szolgáló új társulat közlönyének szánta. De egyúttal megtette a kezdeményező lépéseket is. Az Akadémia történetíró tagjainak biztatására ugyanis felkérte *Ipolyi Arnoldot*, hogy hívjon össze, főkép az Akadémia történelmi osztályának tagjaiból, egy magánértekezletet azon kérdés megvitatására,

[1] A Magyar Tört. Társulat keletkezése. Századok. 1867. 1. l.
[2] Ráth Károly levele Thaly Kálmánhoz. 1864 okt. 22. (Thaly Kálmán levelezése. M. N. Múzeum.)
[3] Erre Ráth Károly 1865 január 7-i levelében figyelmeztette Pestyt. (Pesty Frigyes levelezése. u. ott.)
[4] Pesty Frigyes 1865 május 20-i levele Torma Károlyhoz. (U. o.)
[5] 1865 május 10-én kelt leveléből. (U. ott.)
[6] 1865 június 20-i levele Tormához. (U. ott.)
[7] Ráth Károly 1865 szept. 9-i levele Pestyhez. (U. ott.)

szükséges-e egy magyar történelmi társulat létesítése s a mennyiben szükséges, hogyan történjék annak megszervezése.[1]

Ipolyi 1867 *február 2-ra* hívta össze az értekezletet a M. Tud. Akadémia archaeologiai termébe, Wenzel Gusztáv, Henszlmann Imre, Rómer Flóris, Torma Károly, Nagy Iván, Pesty Frigyes, Ráth Károly és Thaly Kálmán részvételével. Az értekezlet a magyar történelmi társulat megalapításának eszméjét örömmel üdvözölvén, kimondotta, hogy annak mielőbbi megalapítását szükségesnek tartja. S miután megállapította a társulat megszervezésénél figyelembe veendő alapelveket, megbízta Thaly Kálmánt az alapszabálytervezet kidolgozásával olyanformán, hogy annak fogalmazványát haladéktalanul közölje Ipolyi Arnold, Rómer Flóris és Pesty Frigyes értekezleti tagokkal s a velök történt megállapodás szerint terjeszsze a február 7-re összehivandó második értekezlet elé.[2]

A *február 7-i értekezleten*, melyen az előbbieken kívül Horváth Mihály, Toldy Ferencz és Csengery Antal is részt vettek, mindenekelőtt a Thalytól előterjesztett alapszabálytervezetet vették tárgyalás alá. Azután »*előleges bizottság*«-gá alakultak, melynek elnökéül Horváth Mihályt, jegyzőjéül Thaly Kálmánt kérték fel, s melléjök háromtagú albizottságot választottak (Rómer Flóris, Pesty Frigyes, Toldy Ferencz) »a társulat alakítási intézkedéseinek együttes megtételére«; így nevezetesen arra, hogy a jegyző az alapszabálytervezetet az értekezlet módosításainak értelmében dolgozza át s a teljes bizottság nevében bocsássa ki a felhívásokat és az aláírási íveket is. Mihelyt száz tag jelentkezik, a *Magyar Történelmi Társulat* megalakultnak tekintetvén, az ideiglenes bizottság elnöke haladéktalanul hívjon össze közgyűlést, mely hivatva lesz elsősorban a Társulat alapszabályait véglegesen megállapítani.[3]

A felhívásokat és aláírási íveket 1867 márczius 10-én küldték szét, s bár a taggyűjtés csak magánúton történt, az aláírók száma április végéig megközelítette a három százat. Ennek következtében Horváth Mihály előleges bizottsági elnök *május 15-re* a M. Tud. Akadémia heti üléstermébe a Társulat *első közgyűlését* összehívta.[4]

[1] *Szilágyi S.*: Titkári jelentés. Emlékkönyv. 14 l. *Thaly*: id. czikke. Századok. 1867. 1—2 l.

[2] Eredeti jegyzőkönyv alapján és Századok. 1867. 2. l.

[3] Eredeti jegyzőkönyv alapján és Századok. 1867. 2. l.

[4] *Thaly Kálmán* id. czikke. Századok. 1867. 3. l.

A közgyűlés a M. Tud. Akadémia heti üléstermében folyt le Horváth Mihály elnöklete alatt, br. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi minister és mintegy 30—40 tag részvételével. A közgyűlés a nagyszabású elnöki megnyitó beszéd után, melyben Horváth Mihály a Magyar Történelmi Társulat szükségességét, feladatát és czéljait fejtegette,[1] mindenekelőtt az alapszabályok végleges szövegét állapította meg ; majd felkérte az elnököt, hogy a »véglegesen megállapított és közgyűlésileg elfogadott alapszabályokat« megerősítés végett terjeszsze fel a belügyministeriumhoz, s végül arra is felhatalmazta, hogy a megerősítés megtörténte után az elnökség és az igazgató választmány megválasztására hivatott alakuló közgyűlést lehetőleg még június hó folyamán hívja össze.[2]

Horváth Mihály az alapszabályokat személyesen vitte a belügyministeriumba,[3] mely azokat május 26 án 1105. sz. alatt minden változtatás nélkül megerősítvén, Horváth, mint ideiglenes elnök, az *alakuló közgyűlést 1867 június 13-ra* a M. Tud. Akadémia heti üléstermébe összehívta.

Az alakuló közgyűlésnek egyetlen tárgya volt az alapszabályok felolvasása után az elnökség megválasztása és az egyelőre 45 tagú igazgató-választmány megalakítása. A közgyűlés elnökké *gr. Mikó Imrét*, másodelnökké *Horváth Mihályt*, harmadelnökké *Ipolyi Arnoldot*, ig. választmányi tagokká pedig Balássy Ferencz, Botka Tivadar, Csaplár Benedek, Csengery Antal, Dobóczky Ignácz, br. Eötvös József, Érdy János, gr. Esterházy János, Fabó András, Fraknói Vilmos, Glembay Károly, Gyárfás István, Haan Lajos, Hajnik Imre, Henszlmann Imre, Horvát Árpád, Horváth Elek, Jakab Elek, Karácson Mihály, Knauz Nándor, nagyajtai Kovács István, ifj. Kubinyi Ferencz, Lehoczky Tivadar, br. Mednyánszky Dénes, Nagy Iván, alsószopori Nagy Imre, br. Nyáry Albert, Pauler Gyula, Pesty Frigyes, Pulszky Ferencz, Ráth Károly, Révész Imre, Rómer Flóris, Somhegyi Ferencz, Szabó Károly, Szalay Ágoston, Szilágyi István, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Toldy Ferencz, Torma Károly, árvai Teöreök Gyula, Véghely Dezső, Waltherr Géza és Wenzel Gusztáv társulati tagokat választotta meg.

A közgyűlést a jelenlévő ig. választmányi tagok részvéte-

[1] Századok. 1867. 3—11 l.
[2] Eredeti jegyzőkönyv után. L. továbbá Századok. 1867. 11. l.
[3] Horváth Mihálynak 1867 (közelebbi dátum nélküli) májusi levele Thalyhoz. (Thaly Kálmán levelezése. M. Nemz. Múzeum.)

lével *az első rendes ig. választmányi ülés* követte Horváth Mihály elnöklete alatt. Az ülés tárgya tulajdonképen a tisztviselőválasztás lett volna ; hogy azonban »ebben s egyéb fontos teendők eldöntésében a vidéki választmányi tagok is nagyobb számmal részt vehessenek«, a választást a július 2-án tartandó ig. vál. ülés feladatává tették s egyúttal megbízták Thaly Kálmánt a titkári, Pesty Frigyest pedig a pénztárnoki teendők ideiglenes ellátásával.[1]

A gr. Mikó Imre elnöklete alatt július 2-án tartott ig. vál. ülés [2] első teendője a Társulat tisztikarának megalakítása volt. Titkár lett titkos szavazással *Thaly Kálmán*, pénztárnok *Pesty Frigyes*, jegyző *Pauler Gyula* s ügyész *Fischer Kálmán*. Az ülés a megindítandó társulati folyóirat címéül a »*Századok*«-at választotta, vagyis azt az elnevezést, melyet annak idején Pesty Frigyes szánt tervezett folyóiratának. Elhatározta továbbá, hogy a Horváth Mihály elnökletével Toldy Ferenczből, Pesty Frigyesből és Thaly Kálmánból álló bizottság [3] felügyelete alatt szerkesztendő Századoknak első füzete 750 példányban még júliusban fog megjelenni s a kinyomtatott alapszabályokkal együtt minden tagnak megküldetni. Az augusztus és szeptember hónapok kivételével havonta megjelenő folyóirat előfizetési árát egész évre 6 frtban, félévre 3 frtban állapították meg és kimondták, hogy egyes füzetek nem adhatók el. Ugyanekkor egy Ipolyi Arnold, Szalay Ágoston, Érdy János, Horvát Árpád, Nagy Iván és Dobóczky Ignácz ig. vál. tagokból álló bizottságot küldtek ki a Társulat címerének, illetőleg pecsétjének megállapítására is. Végül kimondták, hogy az ig. választmányi üléseket minden hónap első csütörtökjén délután 5 órakor tartják meg a M. Tud. Akadémia történelmi és archaeologiai bizottságának termében.[4]

[1] Eredeti jegyzőkönyv után ; azonfelül Századok. 1867. 12. l.
[2] Gr. Mikó Imre megnyitó beszédét l. Századok. 1867. 12—16 l.
[3] Eredeti jegyzőkönyv szerint. Azonfelül Századok. 1867. 17—18. l.
[4] Ezt a bizottságot a november 7-én tartott ig. vál. ülés Nagy Ivánnal és Szilágyi Sándorral, az 1868 január 9-i ig. vál. ülés pedig Römer Flórissal egészítette ki. Eredeti jegyzőkönyvek szerint és Századok. 1868. 57. l.

III.

A Századok. A társulati pecsét. Az első felolvasó ülések. A modenai számadáskönyvek. A fővárosi múzeum és a vidéki múzeumok gondolata. A magyar czímer rendezése. Megyei és városi monographiaírás. Vándorgyűlések: a kolozsvári (1868), hontmegyei (1869) és a Zichy Okmánytár; a vasvármegyei (1870), a zemplén—ungmegyei (1871), a szepes—sárosmegyei és Kassa városi (1872), a zólyommegyei (1874), a nyitramegyei (1875) vándorgyűlések. Thaly Kálmán titkársága.

A július 2-án tartott ig. vál. üléssel a Magyar Történelmi Társulat alakulási folyamata befejezést nyert.[1] Az új társulat működésének első lépését a társadalom élénk rokonszenvvel kísérte és hivatása anyagi előfeltételeit a társulatba való tömeges belépésével biztosítani igyekezett. A július 2-i ig. vál. ülésen 48 alapító és 291 rendes, október végén 56 alapító és 451 rendes, november végén 59 alapító és 486 rendes, deczember végén pedig már 62 alapító és 560 rendes tagja volt a társulatnak,[2] a mi arra mutat, hogy az új alakulás társadalmi közszükséglet volt.

A közérdeklődés biztosítása és a mennyiben lehetséges, annak fokozása, elsősorban a társulat folyóiratának, a *Századok*-nak lett feladatává. A Századok programmja, épen a különböző igényű tagokra való tekintettel, nagy terjedelmű volt, mert benne a történelem összes segédtudományaival együtt helyet talált. Ezzel azonban egyúttal az önálló közlönyökkel ez idő szerint nem rendelkező segédtudományok szakszerű művelése is lehetővé vált.[3] Mindamellett a programm megvalósítása kezdetben nehézségekkel járt. A hazai történetírók tömörülését a Századok körül nemcsak azok részvétlensége befolyásolta, kik minden új vállalkozással szemben tartózkodó álláspontot szoktak elfoglalni, hanem a történelemmel szakszerűen foglalkozó egyéb tudományos intézmények (M. Tud. Akadémia, Erdélyi Múzeumegyesület, Dunántúli Történetkedvelők Társulata) is, melyek számtalan kiváló munkaerőt kötöttek le. A Századok ennek következtében eleinte jóformán kizárólag az elnökség és a tisztikar írói támogatására volt utalva, úgy hogy Horváth Mihály

[1] A megalakulás összefoglaló ismertetését l. *Márki Sándor*: Horváth Mihály. Budapest 1917. 338—340. ll.

[2] Megfelelő havi jegyzőkönyvek adatai szerint.

[3] V. ö. *Szilágyi Sándor* titkári jelentésével. Emlékkönyv. 16. l.

alelnök kénytelen volt körlevél útján kérni a történetírók közreműködését. Ennél nagyobb jelentőségű volt *a Dunántúli történetkedvelők* összejöveteleinek és a »Győri Történelmi és Régészeti Füzetek«-nek megszüntetése, mely Ráth Károly javaslatára s a Magy. Történelmi Társulat érdekében történt. »Akármerre járunk, kelünk, mindenhol igyekszünk a társulat érdekét előmozdítani«, írta ekkor Ráth Thaly Kálmánnak,[1] ki ennek következtében több szorgalmas és lelkes munkatárs állandó támogatását szerezhette meg a Századok számára.[2]

Ezzel lehetővé vált a Századok új terjedelmének 40 ívben való megállapítása,[3] valamint az ig. választmányi tagok létszámának 43-ról 55-re való felemelése is.[4] Igy jutottak be az ig. választmányba az 1868 május 13-i közgyűlésen: Hunfalvy János, Rónay Jácznt, Zichy Antal, Rannicher Jakab, Toldy István, Simonyi Ernő, Salamon Ferencz, Deák Farkas, Szilágyi Ferencz, Szilády Áron, Tanárky Gedeon és br. Orbán Balázs társ. tagok.[5]

Az 1868 július 2-án tartott ig. vál. ülésre a Henszlmann Imrétől tervezett s Kuhn vésnöktől metszett *társulati pecsét* is elkészült. »Ez kerek, közép terét nyolcz tagozású gothicus díszítmény fogja körül, egy domborvésetben kiemelkedő papirtekercset környezve, melyen: »Emlékezzünk Régiekről« jelszó áll, két sorban, góth betükkel kimetszve, míg a pecsét szegélyzetén modern betükkel vésve a következő körirat olvasható: »A Magyar Történelmi Társulat pecsétje. 1867.«[6] A pecsétrajz 1869 óta a Századok czímlapját is díszíti.

A Társulat tevékenysége azonban korántsem merült ki a szervezeti és anyagi ügyekre vonatkozó intézkedések foganatosításában. Az ig. vál. ülések egyúttal *felolvasó ülések* is voltak, melyeken a hazai történelemből és a segédtudományok köréből számtalan közérdekű tudományos kérdés került szőnyegre. A történettudomány buzgó munkásai e felolvasó üléseken számoltak be különböző értékű kutatásaik eredményeiről, melyek némelyike kétségkívül alkalmas volt

[1] 1867 október 24-ről. Thaly Kálmán levelezése. M. N. Múzeum.
[2] Századok. 1867. 215—17 l.
[3] 1868 január 9-i ig. vál. ülés 5. pontja. Eredeti jegyzőkönyv után és Századok. 1868. 56. l.
[4] 1868 május 18-i közgyűlés jegyzőkönyve és Századok 1868. 338. l.
[5] Ugyanazon közgyűlési jegyzőkönyv szerint. Századok. 1868. 339 l.
[6] 1868 július 2-i ig. vál. ülés jkönyve és Századok. 1868. 500 l.

a társadalom szélesebb rétegei érdeklődésének felkeltésére is. Ilyen *Fraknói Vilmos* jelentése (1868. febr. 6.) az általa a jezsuiták római központi rendháza könyvtárában felfedezett Corvin-codexről ;[1] *Römer Flóris* két felolvasása (1868 márczius 5., ápr. 2.) a pilinyi ásatásokról ; *Br. Nyáry Albert* ismertetése a héttoronyról (1867 nov. 7.),[2] a modenai királyi levéltár magyar vonatkozásairól (1868 jan. 9.),[3] s az ugyancsak *a modenai* levéltárban lévő XV. és XVI. századi *esztergomi és egri számadáskönyvekről* (1867 decz. 5.). E számadáskönyvek[4] (1487—1520) művelődéstörténelmi értéke arra az elhatározásra késztette az ig. választmányt, hogy azok magyar vonatkozásait egész terjedelmökben lemásoltassa ;[5] a másoltatási költségeket az esztergomi herczegprímás és az egri érsek vállalták magokra.[6] Minthogy az olasz kormány az eredeti codexeket a modenai levéltár alapszabályai értelmében nem küldhette el Budapestre, ellenben késznek nyilatkozott arra, hogy a Magyarországot érdeklő részleteket a hely színén lemásoltatja,[7] a társulat a másoltatást e szerint végeztette, úgy hogy ugyanazon év végén négy,[8] 1869 őszén pedig már valamennyi kötet másolata[9] a Társulat birtokában volt. Mivel kinyomatásuk a Társulat anyagi erejét ez idő szerint túlhaladta, az ig. választmány a kéziratokat beköttetve, saját tulajdonaként egyelőre a M. Tud. Akadémia kézirattárába tétette, részletes tartalmi ismertetésökre pedig Br. Nyáry Albertet kérte fel.[10]

A Társulat kebeléből indult ki *a fővárosi múzeum*, illetőleg *a városi múzeumok* létesítésének eszméje is. Römer Flóris ig. vál. tag az 1869 január 7-i ig. vál. ülésen »több külföldi főbb városok példájára« »városi alakulásokat s a népszokások fejlődési történetét« feltüntető városi múzeumok felállítását indítványozta.[11] Indítványát *Henszlmann Imre*

[1] V. ö. Századok. 1868. 445—447 l.
[2] Századok. 1867. 311—313 l.
[3] Századok. 1868. 244—254 l.
[4] *Br. Nyáry Albert :* Az esztergomi érsekség és az egri püspökség számadási könyvei. Századok. 1867. 378—384 l.
[5] 1867 decz. 5-i ig. vál. ülés 6. p. Századok. 1867. 414 l.
[6] 1868 január 9-i ig. vál. ülés 4. p. és Századok. 1868. 56. l.
[7] 1868 május 7-i ig. vál. ülés 4. p. és Századok. 1868. 336—37 l.
[8] 1868 nov. 5-i ig. vál. ülés 8. p. és Századok. 1868. 657 l.
[9] 1869 okt. 7-i ig. vál. ülés 7. p. Horváth Mihály levele Thalyhoz 1869 szept. 6. (Thaly-levelezés. M. N. Múzeum.)
[10] 1869 nov. 4-i ig. vál. ülés 10. p. V. ö. Nyáry Albert idevágó tanulmányával. Századok. 1870. 275—90, 355—70, 661—687. ll.
[11] U. azon ig. vál. ülés jkönyvének 6. p. Századok. 1869. 53 l.

közreműködésével részletesen kidolgozva, ugyanazon év febr. 4-én újból az ig. választmány elé terjesztette, mely azt elvileg elfogadván, a végrehajtás módozatainak megállapítására külön bizottságot küldött ki.[1] A március 4-i ig. vál. ülés e bizottság megokolt javaslatának megfelelően, »a vármegyéknek és jelentékenyebb városoknak ily czélból leendő felszólítását« el is határozta s egyúttal újabb bizottságra bízta a határozat foganatosítását.[2] Erre azonban csak 1871-ben került a sor.[3]

A Társulatot illeti a kezdeményezés érdeme *a magyar országos czímer rendezése* tekintetében is. *Gyárfás István*nak 1870 január 7-én »A régi kún székek pecséteiről« szóló felolvasása kapcsán[4] ugyanis »hosszabb eszmecsere fejlett ki a minduntalan helytelenül használt országos czímer correct használatának lehetővé tétele fölött.« Az ig. választmány a vita hatása alatt *Ipolyi Arnold* elnökletével Horvát Árpád, Nagy Iván, br. Nyáry Albert és Römer Flóris ig. vál. tagokból álló bizottságot küldött ki »az ország czímerének heraldicai pontossággal leendő meghatározása és leírása végett, mely aztán úgy a társulat közlönyében, mint hírlapok útján közzététetvén, az országjelvény szabatos használatára tájékozásul szolgálhasson.«[5] Ipolyi Arnold már a februárius 3-i ig. vál. ülésen jelentést tett a bizottság működéséről, Nagy Iván pedig felolvasta annak megállapításaként *a czímer következő leírását:* »Hasított paizs, melyben jobbról nyolcz vörös-ezüst pólya van, balról vörös mezőben hármas zöld halmon arany koronából ezüst kettős kereszt emelkedik fel. A paizs fölött az ország szent koronája díszlik. A paizst két oldalról két álló angyal tartja.«[6] Az ig. választmány a leírást elfogadván, arra kérte a bizottságot, hogy szerkeszsze meg az országgyűléshez intézendő felterjesztést s ahhoz a czímer helyesen megrajzolt színes képét is mellékelje.[7] Az országgyűléshez intézendő felirati javaslatnak a képviselőház elé terjesztésére[8] a márczius 3-i ig. vál. ülés *gr. Mikó Imre* elnököt

[1] U. azon ig. vál. ülés jk. 5. p. Századok. 1869. 120. l.

[2] U. azon ig. vál. ülés jk. 8. p. Századok. 1869. 192—93. ll.

[3] 1871 január 5-i ig. vál. ülés 8. p. V. ö. *Hampel József:* Emlékbeszéd Römer Flóris rendes tagról. Budapest. M. Tud. Akadémia. 1891. 29 l.

[4] Századok. 1870. 309—314. l.

[5] U. azon ig. vál. ülés jkönyvének 10. p. és Századok. 1870. 56 l.

[6] A bizottság 1870 január 26-i jelentéséből.

[7] 1870 febr. 3-i ig. vál. ülés 8. p. Századok. 1870. 117. l.

[8] Fogalmazványban az 1870 márczius 3-i jegyzőkönyvhöz mellékelve és Századok. 1870. 189—90. l.

kérte fel,[1] ki azt márczius 26-án az országgyűlésnek be is nyújtotta.[2] A képviselőház a Társulat felterjesztését indokoltnak találta s a kérdés tanulmányozására »*czímerészeti bizottság*«-ot nevezett ki, melynek elnöke *Horváth Mihály*, előadója Henszlmann Imre, tagjai pedig a Társulat részéről Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Nagy Iván és br. Nyáry Albert voltak.[3] A bizottság 1871 júniusára készült el munkálataival,[4] melyek eredményét Henszlmann a Társulat július 6-i ig. vál. ülésén ismertette.[5] A bizottság javaslatát Horváth Mihály az 1871 szept. 23-i ülésen mutatta be a képviselőháznak, mely azt kinyomatván, tárgyalását napirendre is tűzte. Az országgyűlés azonban feloszlott, a nélkül hogy a kérdésben határozott volna. Thaly Kálmán a M. Tört. Társulatnak ezen actiójára hivatkozva sürgette meg a képviselőház 1883 febr. 28-i ülésén a czímerkérdés végleges rendezését.[6]

Jelentőséggel bírt a Társulat állásfoglalása *a megyei és városi monografia-írás* ügyében is. A Társulat e tekintetben a »Dunántúli Történetkedvelők Társulatá«-nak munkásságát kívánta folytatni, miért is élénk figyelemmel kísérte úgy a törvényhatóságoknak, mint a történetkutatóknak ez irányú törekvéseit. Igy Horváth Mihály indítványára átiratban szólította fel *Zalamegyét* a megye történetének megírására kitűzött határidő meghosszabbítására,[7] mihez a megye készséggel hozzájárult,[8] sőt a Társulattal ez ügyben később is érintkezésben maradt.[9] *Szabolcsmegye* monografiája megiratásának eszméje is a Társulatból indult ki, midőn az 1871 május 4-i ig. vál. ülés arra Foltiny Jánost felszólította s felajánlotta »számára befolyását s szellemi támogatását.«[10] Az írók viszont már befejezett monografiáik tudományos

[1] 1870 márczius 3-i jkönyv 3. p. Századok. 1870. 186. l.
[2] 1870 ápr. 7-i ig. vál. jkönyv 4. p. Századok. 1870. 269. l.
[3] V. ö. Századok. 1870. 573. l.
[4] 1871 június 1-i ig. vál. ülés 6. p. Századok. 1871. 429 l.
[5] U. ezen ig. vál. jkönyv 11. p. Századok. 1871. 507—508 l. Megjelent Századok. 1872. 96—101 l. Altenburger Gusztáv észrevételeivel. U. ott. 101—106 l.
[6] Századok. 1883. 303—304 l. Valószínű azonban, hogy az 1874. évi egyesített országos czímer-megállapítás előzményei a Horváth-féle bizottságban keresendők.
[7] 1869 decz. 2-i ig. vál. ülés jk. 8. p.
[8] 1870 márczius 3-i ig. vál. ülés jk. 4. p.
[9] V. ö. Barcza Sándor 1873 decz. 11-i levelével és 1874 január 8-i ig. vál. ülés 3. p. 1875. nov. 4-i ig. vál. ülés 6. p.
[10] U. ezen ülés jkönyve. Azonfelül 1871 június 1-i ig. vál. ülés jk. 4. p.

értékének megállapítására kérték fel a Társulatot; jelesül *Lehoczky Tivadar,* ki *Beregmegye* története három kötetnyi kéziratának értékéről kért ítéletet [1] s *Matusek Antal,* ki »*Győr vármegye és város leírása*« című művének kinyomatását a Társulat kedvező véleményezésétől tette függővé.[2]

E monografiák kapcsán az a gondolat merült fel, hogy »vajmi üdvös volna, ha bizonyos egyöntetű módszer állapíttatnék meg, a mely szerint aztán a monografiák írói műveik egybeállítását, szerkezetét, belső felosztását, előadási rendét és formáját illetőleg eljárhatnának.« Minthogy pedig »ily általános mintául szolgálandó módszer, vagyis keret megállapítására« a Társulat magát tartotta leghivatottabbnak, az 1871 június 1-én tartott ig. választmányi ülés Thaly indítványára e czélból külön bizottságot alakított, melynek elnöke Wenzel Gusztáv, tagjai Csaplár Benedek, Fraknói Vilmos, br. Nyáry Albert, br. Orbán Balázs, Pesty Frigyes és Rómer Flóris ig. vál. tagok voltak.[3] A bizottság Fraknói Vilmost és Pesty Frigyest bízta meg *a monografia-tervezet* elkészítésével. A Társulat ig. választmányától elfogadott tervezet,[4] mint ismeretes, 1894-ig volt használatban.

A Társulatot népszerűvé és országos jellegűvé valójában *vándorgyűlései* tették. Az eszme tulajdonképen a dunántúli történetkedvelőktől származott, kiknek munkásságát épen az tette eredményessé, hogy különböző helyeken tartott összejöveteleiken számtalan köz- és magánlevéltár anyagát ismerhették meg és tették azután közkincscsé dolgozataikban és a Hazai Okmánytár köteteiben, — köztük olyanokét is, melyek eddig az egyes kutatók elől zárva voltak. A kutatásnak rendszeres kiterjesztése Magyarország egész területére tehát a történeti anyag ismeretének el sem képzelhető mélyülésével kecsegtethetett s így természetesnek látszik, hogy a Társulat vezetősége a vándorgyűlések megtartását már a Társulat működésének második esztendejében sietett napirendre tűzni.

Az 1868 június 4-i ig. vál. ülés, Kolozsvár városának

[1] 1870 nov. 3-i ig. vál. ülés jk. 2. p. 1871 május 4-i ig. vál. ülés. V. ö. az 1877 okt. 4-i ig. vál. ülés jk. 7. p. és 1879. okt. 2-i ig. vál. ülés jk. 3. p.

[2] 1871 ápr. 6-i ig. vál. ülés 3. p. Május 4-i ig. vál. ülés jk., julius 6-i ig. vál. ülés 10. p.

[3] 1871 június 1-én tartott ig. vál. ülés 12. p. Századok. 1871. 432. l.

[4] V. ö. az 1872 május 2-i ig. vál. ülés 8. p. s az 1872 június 6-i köz- és választmányi ülés jkönyvével. A tervezet kiadva Századok. 1872. 412—416. l.

meghívása alapján,[1] az első vándorgyűlés helyéül *Kolozsvár városát* választotta, melynek falai közt zajlott le szeptember 20—25-e közt a Társulat első ilynemű kísérlete.

E vándorgyűlés mindenekelőtt a vándorgyűlési munkálatokat vezető *irányelveket* állapította meg. Ezek szerint a főteendő »egy nagy regesta-mű megkezdése«,[2] melyben elsősorban a külön e czélból alakítandó bizottságok által átkutatott családi és magánlevéltárak történelmi, vagy művelődéstörténeti érdekkel bíró oklevélanyaga találjon helyet; az ismeretlen Árpádkori okiratokból pontos másolatok veendők az Árpádkori Uj Okmánytár, vagy a Hazai Okmánytár számára. Végül minden bizottság működéséről a bizottságok előadói számolnak be.

A kolozsvári vándorgyűlésnek tulajdonképeni jelentősége azonban nem az ez alkalommal tartott nagyérdekű felolvasásokban (Br. Nyáry Albert, Pauler Gyula és id. gr. Teleki Domokos tagoktól), nem is az egyes köz- és magánlevéltárak (gr. Rhédey, gr. Kornis, gr. Bánffy, br. Wesselényi stb.) átbúvárlásában és ismertetésében,[3] hanem abban állott, hogy a Társulat az Érdy-féle tervezetet felújítva, Horváth Mihály indítványára »az oly sokat ígérő eredménynyel megkezdett kutatások folytatása, a Kolozsvárt és Erdélyben létező régiségek fenmaradása feletti őrködés, valamint általában a hazai történelem érdekeinek előmozdítása s azoknak Erdély fővárosában leendő folytonos képviselése végett«, egy Kolozsvárt székelő »*állandó bizottság*« felállítását határozta el, melynek elnöke a vándorgyűlés választása alapján gr. Lázár Miklós lett, tagjaiul pedig gr. Esterházy János, Szabó Károly, Finály Henrik, Torma Károly, Jakab Elek, K. Papp Miklós, Paget János és Sándor József társ. tagok választattak meg.

Az ekként megalakult kolozsvári bizottság törekvése főkép »a kolozsvári történelmi emlékű épületek emléktáblákkal leendő elláttatásá«-ra, s általában a történelmi emlékek fentartására irányult. Ez utóbbit illetőleg Römer Flóris már a vándorgyűlésen kifejezést adott azon közóhajtásnak, hogy »a város még fönnálló kapui (Magyar, Hídkapu) nem

[1] 1868 június 4-i ig. vál. ülés jk. 3. pontja. A város meghívója közölve Századok. 1868. 441 l.

[2] V. ö. Horváth Mihály 1868 szept. 20-i elnöki megnyitójával. Századok. 1868. 524 s köv. ll.

[3] L. a bizottsági előadóknak az 1868 szept. 20—25-i vándorgyűlés jkönyvéhez mellékelt jelentéseit. Azonfelül Századok: 1868. 566—580 l.

hogy nem lerontandók, hanem kitataroztatván, valami városi czélra fölhasználandók volnának ;« s ámbár a Társulat e tekintetben a kívánt eredményt az új bizottság tevékenykedésétől várta, a vándorgyűlés úgy döntött, hogy a Társulat e czélból közvetlenül is megkeresi a város képviselőtestületét.[1]

A kolozsvári bizottság a hozzáfűzött reményeket igyekezett valókra váltani. November 15-én külön albizottságokat küldött ki egyrészt »a kolozsvári kaputornyok és bástya fentartása érdekében készítendő részletes tervezet kidolgozására,« másrészt »a történelmi emlékű épületek azonosságának constatálására.«[2] Fáradozásai azonban nem jártak eredménynyel. A városi tanács ugyanis a kaputornyok leromboltatását határozattá emeltette, s csupán a Bethlen-bástyával tett kivételt. A szóban forgó tornyoknak a bizottság által a Társulat ig. választmányához beküldött rajzait a ig. választmány a M. Tud. Akadémia arch. bizottságának adta át,[3] mely a lerombolás foganatosításának megakadályozása végett az országgyűlés közbelépését is igénybe akarta venni,[4] azonban — ha ugyan a közbelépés egyáltalában megtörtént — siker nélkül.

Jóllehet a bizottságnak a városi műemlékek megjelölése érdekében indított mozgalma sem volt eredményes, a bizottság lankadatlanul folytatta működését. Igy feldolgozta a vándorgyűlésen áttekintett kisebb oklevélgyűjtemények okleveles anyagát,[5] a Társulat részére gyűjtötte és másoltatta a történelmi érdekű okiratokat és emlékeket ;[6] gyakran tartott felolvasásokkal kapcsolatos üléseket is, melyekről a Társulat ig. választmányát Szabó Károly biz. jegyző rendszeresen értesítette.[7] Működésének legmaradandóbb értékű emléke azonban a *Székely Oklevéltár* megindítása.

A kolozsvári vándorgyűlésen ugyanis Torma Károly, atyjának *Torma Józsefnek »Oklevelészeti naptárá«*-t bemutatta s azt egyúttal a Társulatnak kiadás végett felajánlotta. »Ily mű hiánya oklevelészetünk terén napról napra érezhető

[1] 1868 szept. 20—25-i vándorgyűlés iratai közt. 1868 nov. 5-i ig. vál. ülés 4. p. Századok. 1868. 576. és 656. l.

[2] 1868 decz. 3-i ig. vál. ülés jk. 3. d. pontja. Századok. 1868. 730 l.

[3] 1870 január 7-i ig. vál. ülés jk. 3. p. V. ö. Századok. 1868. 730 l.

[4] 1870 márcz. 3-i ig. vál. ülés jk. 8. p.

[5] 1869 okt. 7-re Szabó Károly 355 regestát küldött be. U. azon ülés jk. 3. p.

[6] V. ö. 1869 febr. 4-i ig. vál. ülés 1. p. márcz. 4-i ig. vál. ülés 2. p., ápr. 1-i ig. v. ülés 2. p., május 29-i köz- és ig. vál. ülés 1. p. stb.

[7] V. ö. Századok 1869. 56—58., 121—123., 261—62., 502., 671—672., 1870. 58—59., 119—120., 188—189., 482—83. l. stb.

lévén«, a vándorgyűlés a kézirat kiadásának szükségét elvben kimondta.[1] Minthogy azonban az ig. választmánytól a teljes kézirat átvizsgálására és megbírálására kiküldött bizottság [2] előadója, Horvát Árpád a Torma-féle kéziratot már túlhaladottnak minősítette,[3] a Társulat akként határozott, hogy bevárja a M. Tud. Akadémia által hirdetett kortani pályázat eredményét s attól teszi függővé a további teendőket.[4] A pályázat, mint ismeretes, Knauz kortanát eredményezte,[5] s ennek következtében az »Oklevélészeti Naptár«-nak a Társulat által eszközlendő kiadása végleg meghiusult. Torma Károly utóbb saját költségén kiadta atyja kéziratát,[6] s így az ig. választmány a kolozsvári vándorgyűlésen ugyanezen czélra befolyt összeget a kolozsvári bizottságtól *Szabó Károly* szerkesztésében megindított *Székely Oklevéltár* I. kötetének költségeire adományozhatta,[7] melynek nyomtatása 1871-ben megkezdődhetett.[8]

A kolozsvári vándorgyűlést az ig. választmány azon újabb elvi határozata szerint, hogy »a súly nem annyira a városi, mint inkább a kevésbbé ismert nemesi (családi) levéltárakba fektettessék«,[9] Hont vármegye közönségének 1869 május 25-én kelt meghívása alapján,[10] az *1869 szeptember 19—28-án* tartott *hontmegyei vándorgyűlés* követte. Az eredményről [11] *Nagy Imre*, mint a zsélyi, *Thaly Kálmán*, mint a szentantal—selmecz—korponai, *br. Nyáry Albert*, mint a kér—bagonyai bizottságok előadói az október 7-i, illetőleg nov. 4-i ig. vál. ülésen számoltak be.[12] Az ig. választ-

[1] 1868 szept. 20—25-i vándorgyűlés jkönyve.
[2] 1869 ápr. 1-i ig. vál. ülés jk. 4. p. Századok 1869. 259. l.
[3] L. Századok. 1869. 325—26.
[4] 1869 május 5-i ig. vál. ülés jk. 3. p. Századok. 1869. 326. l.
[5] V. ö. Századok. 1872. 409—410. l.
[6] Oklevélészeti naptár (Calendarium diplomaticum). Kolozsvár. 1879. 4° 30+LXVI l.
[7] 1870 január 7-i ig. vál. ülés 2. p. és Századok. 1870. 54. l. V. ö. a Székely Oklevéltár I. köt. előszavának I—II. l.
[8] 1871 május 4-i köz- és ig. vál. ülés jegyzőkönyve és 1872 május 2-i ig. vál. ülés jk. 6. p. A Székely Oklevéltár I. (Kolozsvár, 1872.) és II. (Kolozsvár, 1876.) kötetének czímlapján azt olvassuk: »Kiadta a Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága«.
[9] 1869 május 29-i ig. vál. ülés 8. p.
[10] 1869 július 1-i ig. vál. ülés jk. 2. p. Századok. 1869. 481—82. l.
[11] A vándorgyűlés lefolyására l. Századok. 1869. 482—85., 487—490., 556—565. ll. A vándorgyűlés alkalmával tartott előadásokra l. Századok. 1869. 559. l.
[12] U. azon ig. vál. ülés jk. 2. p. és a nov. 4-én tartott ig. vál. ülés jkönyvének 2., 3., 4. pontja. V. ö. Századok. 1869. 565—566. és főleg Századok 1869. 589—644. l.

mány főként Nagy Imre jelentésének hatása alatt,[1] melyben ez a *gr. Zichy-család* idősb ága Zsélyen őrzött *levéltára* meglepően gazdag középkori anyagának történelmi jelentőségére hívta fel a figyelmet, azzal a megkereséssel fordult gr. Zichy Károlyhoz, — »vajha e grófi család sajtó útján közzététetné zsélyi dús levéltárának legalább Árpád-, Anjou- és vegyesházak korabeli okmányait.«[2] Gr. Zichy Károly »a nemzetség zsélyi archivuma történelmi okmányainak kiadására módot és anyagot nyujtani« késznek nyilatkozott, de egyúttal arra hívta fel a Társulatot, hogy »vegye kezébe az ügy szellemi vezetését s jelölje ki a kiadás körül követendő utakat és módokat«. Az ig. választmány ennek következtében haladéktalanul megalakította a *gr. Zichy-oklevéltár szerkesztő bizottságát*, első tagjaiul ifj. Kubinyi Ferencz, Nagy Imre, Nagy Iván, br. Nyáry Albert, Supala Ferencz, Thaly Kálmán és Véghely Dezső ig. vál. tagokat választván meg,[3] kikhez utóbb Radnay Ferencz, a nemzetség levéltárnoka csatlakozott.[4]

A szerkesztő-bizottság késedelem nélkül munkához fogott. Véghely Dezső és Kubinyi Ferencz még 1870 márczius havában 1738 db. Árpád- és Anjoukori okiratot választott ki a zsélyi levéltárból, melyek másolását a bizottság tagjai oly nagy buzgósággal végezték,[5] hogy a Nagy Imre, Nagy Iván és Véghely Dezső szerkesztésében meginduló I. kötet első íveinek nyomtatását május havában megkezdhetsék,[6] ugyanazon év őszére pedig már 15 ív készen állott.[7] A negyveníves kötet 1871 áprilisában került ki sajtó alól,[8] 500 példányban, melyből a Zichy-család 100 példányt tartott meg, a többit a Társulat rendelkezésére bocsátotta. Minthogy a nemzetség seniora, gr. Zichy Károly a II. kötet költségeit is folyósíttatta,[9] sőt kijelentette, hogy »míg él, a Zichy-

[1] Századok. 1869. 589—607. ll.
[2] 1869 november 4-iki ig. vál. ülés jk. 6. p.
[3] 1870 február 3-iki köz.- és ig. vál. ülés jk. 7. p. Századok. 1870. 116. l.
[4] 1870 márczius 3-iki ig. vál. ülés jk. 2. p. Századok. 1870. 186. l.
[5] 1870 április 7-iki ig. vál. ülés jk. 1. p. és Századok. 1870. 207. l.
[6] 1870 május 5-iki ig. vál. ülés jk. 7. p. Századok. 1870. 325. l.
[7] 1870 október 6-iki ig. vál. ülés jk. 4. p. Századok. 1870. 558. l.
[8] 1871 április 6-án tartott ig. vál. ülés jk. 5. p. Századok. 1871. 277. és 361. l.
[9] 1871 június 1-iki ig. vál. ülés jk. 5. p. Századok. 1871. 428—29. és 434—35. ll.

codex folytatásától anyagi segélyezését meg nem vonandja«, a fáradhatatlan Nagy Imre, a kiadvány »vezérszerkesztője«, 1871 júliusában a II. kötetet is sajtó alá adhatta.[1] Alig készült el 1872 végén a II. kötet,[2] a bizottság a grófi nemzetség anyagi áldozatkészségére támaszkodva, megkezdte a harmadik kötet kinyomatását is,[3] mely 1874 őszén nyert befejezést.[4] A kiadvány negyedik kötetének megjelenését is gr. Zichy Károly bőkezűsége [5] tette lehetővé. Példáját a nemzetség következő seniorai (gr. Zichy Nep. János, gr. Zichy Ferencz, gr. Zichy Nándor, gr. Zichy Nep. János) is követték, s ennek következtében a gr. Zichy-család levéltárának nagyértékű anyaga eddig 11 kötetben [6] közkincscsé válhatott. A magyar középkor történetére nézve nélkülözhetetlen kiadvány tudományos jelentőségét nem szükséges fejtegetnünk;[7] azonban hangsúlyozni kívánjuk, hogy »a Zichy-oklevéltár volt az első, melyet egy főúri család a történetírás oltárára tett le.«[8]

A honti vándorgyűlés kapcsán merült fel a szentantali levéltárban levő *gr. Koháry István-féle levelezés* kiadásának terve is.[9] A terv azonban, bár Ágost szászkoburg-gothai herczeg a Társulat tagjainak a szentantali levéltár átkutatását megengedte,[10] nem jutott el a kivitelig. Csupán Thaly adott ki e levéltár anyagából Koháry István rabsága történetére vonatkozólag néhány becses levelet.[11]

[1] 1871 július 6-iki ig. vál. ülés jk. 2. p. Századok. 1871. 505. l.
[2] 1873 január 2-i ig. vál. ülés jk. 6. p.
[3] 1873 február 6-i ig. vál. ülés jkönyve.
[4] 1874 október 1-i ig. vál. ülés jk. 7. p.
[5] V. ö. 1874 deczember 3-iki ig. vál. ülés jk. 4. p.
[6] A XI. kötet Kammerer Ernő és Dőry Ferencz szerkesztésében 1915-ben jelent meg.
[7] V. ö. az egyes kötetekről szóló ismertetésekkel. I. kötetről Századok. 1871. 562—68., II. kötetről Századok. 1873. 276—86., IV. kötetről Századok 1879. 236—38., az V. kötetről Századok. 1889. 155—59., a VI. kötetről Századok. 1894. 844—46., a VII. kötetről, mely az I—VI. kötetek időrendi mutatóját tartalmazza, *Barabás Samu* s név- és tárgymutatóját *Áldásy Antal* ig. vál. tagoktól, Századok. 1908. 343—47., a VIII. kötetről Századok. 1896. 152—156., a IX. kötetről. Századok. 1899. 826—31. ll.
[8] Szilágyi Sándor jelentése: Emlékkönyv. 19. l.
[9] 1869 november 4-iki ig. vál. ülés jk. 7. p. és Századok. 1869. 615. és 669—70. l.
[10] 1869 deczember 2-iki ig. vál. ülés jk. 2. p. és Századok. 1869. 737. l. V. ö. Századok. 1870. 123—27., 649—653. 1871. 56—61., 585—87. ll.
[11] 1871 november 2-iki ig. vál. ülés jk. 12. p. és Századok. 1872. 238—259. l.

A Társulat *harmadik vándorgyűlésének* színhelye, a hg. Batthyány-család körmendi s a gr. Erdődy-Aspremont-család vörösvári levéltárának sokaktól sürgetett átvizsgálására való tekintettel, *Vas vármegye volt.* (*1870. szept. 19—28.*).[1] Ez alkalommal a vándorgyűlés tagjainak kutató bizottságokra való osztása, időkímélés végett, még Budapesten történt meg,[2] mikor is előadókul Nagy Imre, Supala Ferencz, Thaly Kálmán és Rómer Flóris vállalkoztak, kik okt. 6-án szóbeli,[3] november 3-án pedig kimerítő írásbeli jelentést tettek az ig. választmánynak az egyes bizottságok tevékenységéről s a köz történeti fontosságú okiratokban páratlanul gazdag levéltárakban tett kutatások eredményeiről,[4] ámbár a körmendi levéltár a kutatók elől ez alkalommal még zárva maradt. Az Erdődy-Aspremont-levéltár II. Rákóczi Ferenczre és szabadságharczára vonatkozó anyagának ismertetése adott alkalmat Thalynak azon *indítványa* megtételére, hogy intézzen a Társulat felszólítást *Tolna vármegye közönségéhez* »azon történelmi emlékű hely maradandó emlékkel megjelöltetése végett, a hol Szekszárd mellett II. Rákóczi Ferencz dandártábornoka, béri Balogh Ádám 1710 október 29-én elfogatott, miután az eddig azon helyen állott »Balogh fájá«-t a f. é. szeptember 8-i vihar kidöntötte.«[5] Tolnamegye közönsége a Társulatnak (okt. 15-én kelt) felszólítását[6] »teljes méltánylattal fogván fel«, »az abban foglalt hazafias eszmét egyhangú lelkesüléssel« karolta fel s kivitelét egy bizottságra bízta.[7]

Az *1871 szept. 1—12.* napjaiban tartott *zemplén-ungmegyei vándorgyűlést* főleg azon levéltárak átkutatása tette eredményessé, melyeket a történetírók eddig jóformán csak hírből ismertek (br. Sennyey, gr. Barkóczy, gersei Pethő, homonnai Drugeth stb.),[8] s a melyeknek a vándorgyűlés

[1] 1870 május 5-iki ig. vál. ülés jk. 8. p. Századok. 1870. 326—27., 478—79. A vándorgyűlés leírása Századok. 1870. 560—64. ll.

[2] V. ö. 1870 július 7-iki ig. vál. ülés jk. 5. p. és Századok. 1870. 479—80.

[3] 1870 október 6-iki ig. vál. ülés jk. 9. p. Századok. 1870. 559. l.

[4] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 5. p. és 1871 április 6-iki ig. vál. ülés jk. 5. p. V. ö. Századok. 1870. 581—633. l.

[5] 1870 október 6-iki ig. vál. ülés jk. 9. p. és Századok. 1870. 559—60. l.

[6] A Társulat átirata a megyéhez. Századok. 1870. 645—48. ll.

[7] 1871 április 6-iki ig. vál. ülés jk. 2. p. Századok. 1871. 275—76. V. ö. Századok. 1874. 364—65. ll.

[8] 1871 május 4-iki köz. és ig. vál. ülés jk. és Századok. 1871. 345—46. ll. A vándorgyűlés leírása. Századok. 1871. 568—79. ll.

tagja előtt való megnyitását az illető családok készségesen megigérték.[1] A bizottsági előadók közül *Nátafalussy Kornél* a leleszi, *Véghely Dezső* és *Nagy Imre* a pálóczi bizottság működéséről a nov. 2-i ig. vál. ülésén tettek jelentést,[2] *Szabó Károly* pedig a decz. 7-i ig. vál. ülésen adott számot a homonnai sztárai bizottság munkásságáról.[3] A vándorgyűlés egyik értékes eredménye volt *a pálóczi Horváth-család* eddig ismeretlen *naplójának* lemásolása ;[4] ennél jóval nagyobb jelentőségű volt azonban a Csicsery-család levéltárában Véghely Dezsőtől felfedezett »*Szabács viadala*«, melyet Thaly az 1872 január 4-i ig. vál. ülésen ismertetett, illetőleg eredetiben bemutatott.[5] Thaly felolvasásának[6] hatása alatt a Társulat a kéziratnak facsimilés kiadását elhatározta s egyúttal felkérte tulajdonosát, Csicsery Antalt, »ezen eredeti kéziratnak biztosb fennmaradhatás czéljából a N. Muzeum számára leendő átengedésére«,[7] a mit tulajdonosa teljesített is.[8] E vándorgyűlés alkalmával vált ismeretessé *a gr. Sztáray-család* levéltárának anyaga is, »melynek nagyértékű történelmi kincsei ma már gr. Sztáray Antal áldozatkészségéből történetünknek egyik kiváló forrását képezik« ;[9] továbbá a báró Sennyey-levéltár, melyet Bunyitay Vincze regesztázott.[10]

[1] 1871 június 1-i ig. vál. ülés jk. 1., 2. p. és Századok. 1871. 427—28. ll.

[2] Ugyanazon ülés jk. 8., 9., 10. p. és Századok. 1871. 642—43. ll. A jelentéseket l. Századok. 1871. 592—623., 657—672. ll.

[3] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. és Századok. 1871. 710. l. Jelentése Századok. 1871. 672—691. ll.

[4] 1871 deczember 7-iki ig. vál. ülés jkönyve és 1872 január 4-iki ig. vál. ülés jkönyve 4. p. Századok. 1871. 710., 1872., 48. l. Megjelent : Magy. Tört. Emlékek. Kiadja a M. Tud. Akadémia. II. oszt. Irók. XXXI. k. (Budapest, 1881.) 185—300. ll. Szopori Nagy Imre közlésében.

[5] Századok. 1872. 49—50. ll. Facsimiléje, közlése és magyarázata *Zolnai Gyulától :* Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Budapest, Akadémia. 1894. 142—151. ll.

[6] Századok. 1872. 8—22. ll. V. ö. Századok. 1872. 119—121.

[7] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 7. p. Századok. 1872. 50. l.

[8] 1872 márczius 7-iki ig. vál. ülés. 3. p. 1872. április 4-iki ig. vál. ülés. 1. p. Századok. 1872. 186. l. *Csánki Dezső :* Szabács megvétele. (Hadtört. Közl. 1888. 359. l.) a históriás ének elnevezését *Szilády Áronnal* együtt (Rmkt. I. 23—27., 285—300. l.) nem tartja helyesnek ; a tartalomnak inkább megfelel a »Szabács megvétele« elnevezés.

[9] *Szilágyi Sándor :* Titkári jelentés. Emlékkönyv. 13. l. A család oklevéltárát Nagy Gyula adta ki.

[10] 1872 deczember 5-iki ig. vál. ülés jk. 5. p. és 1873 február 6-iki ig. vál. ülés jkönyve. Századok. 1872. 710., 1873. 129—30. ll. Bunyitay dolgozata megjelent Századok. 1873. 242—265. ll.

Horváth Mihály alelnök azon ajánlatára, hogy »czélszerű lenne a vidékek tekintetében bizonyos continuitást szem előtt tartani,« a Társulat ig. választmánya az 1872. *évi* vándorgyűlés helyéül *Kassa városát és Szepes-Sárosmegyét* választotta.[1] A Felvidék ezen megyéiben lévő levéltárak Rákóczi-vonatkozásai, főként Thaly tanulmányai révén, eddig sem voltak ugyan ismeretlenek,[2] de rendszeresen átkutatva még nem voltak. A helyi bizottságoknak megalakítása szeptember 8-án Kassán, a zárógyűlés szept. 16-án Szepesváralján történt.[3] Az átkutatott levéltárak gazdagságáról a bizottsági előadóknak értekezésekké bővült sorozatos *jelentései* tanuskodnak. Igy az okt. 3-i ig. vál. ülésen *Thaly* gr. Zrinyi Miklósnak, a költőnek, a gr. Csákyak kassai levéltárából Mercz Pál által másolt 5 levelét mutatta be ;[4] ezzel kapcsolatosan szóbeli jelentést tett »Bercsényi és Thököly nótáinak fölfedezéséről« és Czinka Sándornak, Rákóczi udvari zenészének 1735 április 21-én kelt leveléről.[5] Ugyanekkor olvasta fel a szepesvár-mindszenti bizottság működéséről szóló jelentést is,[6] míg *Pesty Frigyes* a gr. Csáky-család lőcsei s a szepesi káptalan,[7] Pauler Gyula pedig a gr. Csáky-cs. kassai levéltárait ismertette.[8] A november 7-i ig. vál. ülésen *Deák Farkas* értekezett a gr. Csáky-féle kassai levéltárnak Erdély XVII. századi történetére vonatkozó okleveleiről,[9] *Thaly* pedig Lőcse 1709—10-i ostromát adta elő a városi levéltárnak Rákóczi-kori okiratai alapján.[10] Deczember 5-én *Kandra Kabos* értekezése került felolvasásra a gr. Csákyak kassai levéltárának a borsodi véghelyeket ér-

[1] 1872 május 2-iki ig. vál. ülés jk. 10. p. és Századok. 1872. 334—35. ll.

[2] V. ö. 1868 deczember 3-iki felolvasásával a gr. Forgách-cs. és Lőcse levéltáráról. Ugyanezen jkönyv 3. g. p. 1869 január 7-iki felolvasása a gr. Andrássy-, gr. Csáky-, b. Palocsay-családok levéltárairól. Ugyanezen jkönyv. 8. p.

[3] V. ö. 1872 junius 6-iki ig. vál. ülés előzetes megállapításaival és Századok. 1872. 549—553. ll.

[4] Megjelentek a Századok. 1872. 558—564. ll.

[5] Ugyanazon ig. vál. ülés jkönyvének 10., 11., 12. p. Azonfelül Századok. 1872. 556—57. és Századok. 1871. 577. l.

[6] Századok. 1872. 508—518. ll.

[7] Századok. 1872. 518—525. ll.

[8] Századok. 1872. 525—31. ll.

[9] Ugyanazon ülés jk. 5. p. Deák ezirányú felolvasásainak folytatását l. 1873 márczius 3-iki ig. vál. ülés jk.-ben és 1873 május 1-i ig. vál. ülés jk. 8. p. V. ö. Századok. 1872. 622—635. ll. Századok. 1873. 407—26. ll. és ugyanott 482—98. ll.

[10] 1872 november 7-iki ig. vál. ülés jk. 6. p. Megjelent Századok. 1872. 579—622. ll.

deklő adatairól, továbbá *Nagy Imre* beszámolója a Máriássy-család, *Thaly* dolgozata Szepesmegye levéltáráról [1] s végül *Szabó Károly* jelentése a késmárki bizottság működéséről.[2] Az 1873 január 2-i ig. vál. ülésen *Thaly* külön értekezésben tárgyalta a gr. Csáky-család levéltárainak Rákóczi-kori anyagát,[3] míg a február 6-i ülésen ugyanezen szempontból a Palocsay-levéltár jelentőségét fejtegette.[4] Ugyanezen az ülésen Reizner János néhány becses adalékkal egészítette ki a Palocsay-levéltárról korábban írt ismertetését.[5]

Az ig. választmány 1873 szeptemberére (1—11.) tervezte *nyitramegyei* vándorgyűlését,[6] melyre a Társulatot a megyének 1872 április havi közgyűlése hívta volt még meg szerémi hg. Odescalchi Arthur indítványára.[7] A teljesen előkészített vándorgyűlést azonban [8] »az uralgott járvány következtében« nem lehetett megtartani [9] s midőn 1874 tavaszán az ez évi vándorgyűlés helye és ideje szóba került, a nyitramegyei vándorgyűlés tervét egyelőre elejtették s e helyett az 1873 márczius 6-án tartott ig. vál. ülés határozatának megfelelően,[10] az *1874 aug. 20-tól 30-ig Zólyom-, Turócz- és Barsmegyékben* tartandó vándorgyűlés mellett foglaltak állást akként, hogy a megnyitó ülés Beszterczebányán, a záróülés Barsszentkereszten tartassék meg.[11]

A vándorgyűlés úgy a résztvevő tagok számát, mint a fogadtatást és az elért eredményt tekintve, egyike volt a Társulat legsikerültebb vándorgyűléseinek.[12] A vándorgyűlés *gr. Mikó Imre* elnöklete alatt ünnepélyes üléssel kezdődött, melyen *Ipolyi Arnold* nagyszabású felolvasást tartott Besz-

[1] Megjelent a Századok. 1873. 100—114. ll.

[2] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 8., 11., 12., 13. p. Századok 1872. 659—78., 679—87., 695—703. ll.

[3] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 6. a. p. Századok. 1873. 9—39. ll.

[4] L. Századok. 1873. 172—184. ll.

[5] Ugyanazon ig. vál. ülés jkönyve. Reizner első ismertetését l. Századok. 1872. 635—38. ll.

[6] V. ö. Századok. 1873. 207. és 343—44. ll. és 1873 június 5-iki ig. vál. ülés jk. 2. p.

[7] 1872 május 2-iki ig. vál. ülés jk. 9. p. és Századok. 1872. 334—35. ll.

[8] V. ö. Századok. 1873. 434—436. ll.

[9] 1873 október 2-iki ig. vál. ülés jk. és Századok. 1873. 567—568. ll.

[10] Századok. 1873. 207. l.

[11] 1874 június 5-iki ig. vál. ülés jk. 2. p. V. ö. 1874 május 7-iki ig. vál. ülés jk. 1. p. és Századok. 1874. 413—14. ll.

[12] L. Századok. 1874. 492—93. és 575—79. ll. és *Zsilinszky Mihály*: Emlékbeszéd b. Radvánszky Béla fölött. Budapest. M. Tud. Akadémia. 1907. 4—5. ll.

terczebánya városa műveltségtörténeti vázlatáról,[1] Szabó Károly pedig bemutatta *Pauler Gyulának* értekezését az 1670-i beszterczebányai országgyűlésről.[2] A gyűlés kutató munkásságáról szóló jelentések során az 1874 okt. elseji ig. vál. ülésen *Deák Farkas* a radványi könyvtárat és a levéltár egy részét ismertette ;[3] a november 5-i ülésen *Szabó Károly* a br. Révay-féle szjavnicskai, *Pesty Frigyes* a zólyommegyei és uradalmi, *br. Radvánszky Béla* a radványi, *Ortvay Tivadar* a beszterczebánya-városi levéltárról, *Haan Lajos* pedig a beszterczebánya-városi s a radványi levéltár protestáns egyház- és tanügytörténelmi adatairól tettek jelentést.[4] A decz. 3-i ig. vál. ülésen *Cherven Flóris* a zólyommegyei és zólyomvárosi, *Csaplár Benedek* a körmöczbányai, *Rajner Gyula* a zniói uradalmi, turóczmegyei s a Velics- és Vladár-családi levéltárak történelmi jelentőségű okirataira hívták fel a figyelmet.[5] Az 1875 január 7-i ülésen *Thaly* olvasta fel saját jelentését a Radvánszky-család radványi és a gr. Csáky-család szepesmindszenti levéltárában lévő Rákóczi-kori adatokról,[6] végül pedig a márczius 4-i ig. vál. ülésen *Nagy Iván* értekezett a Justh-család neczpáli levéltáráról.[7]

A vándorgyűlést a beszterczebányai megyeházán és a barsszentkereszti püspöki kastélyban ebből az alkalomból elhelyezett emléktáblákon kívül[8] örökké emlékezetessé teszi *Balassa Bálint eddig ismeretlen költeményeinek* felfedezése. A kéziratra Deák Farkas akadt a Radvánszky-család radványi levéltárában ; a Társulat 1874 október 11-i ülésén Thaly Kálmán ismertette[9] s Radvánszky Antal engedélyéből eredetiben is bemutatta az ig. választmánynak, mely a kéziratnak kiadását szükségesnek ítélvén, annak sajtó alá készítésére Toldy Ferenczet kérte fel. Toldy a megbízást elfogadta ugyan, sőt »az érintett kiadványnak megjelenését jövő 1875-ik évi tavaszra vagy legkésőbb júliusra« kilátásba

[1] Századok. 1874. 525., 597., 671. ll.
[2] Századok. 1874. 553. l.
[3] Ugyanazon jkönyv 10. p. és Századok. 1875. 102—112. ll.
[4] Ugyanazon jkönyv 4. a—e. p. és Századok 1875. 34—46., 73—82., 46—51., 115—120., 113—115. ll.
[5] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 7. a—c. p. és Századok. 1875. 120—123., 149—182., 182—192. ll.
[6] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 8. p. és Századok. 1875. 83—102. ll.
[7] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 6. p. és Századok. 1875. 223—245. ll.
[8] Szilágyi S. : Titkári jelentés. Emlékkönyv. 20. l. és Századok. 1876. 430—31. ll.
[9] Századok. 1875. 1—33. ll.

is helyezte,[1] 1875 deczember 10-én történt halála miatt azonban a kiadás ügye egyelőre megakadt. Az ig. választmány (1876 febr. 10.) Balassa költeményeit ekkor a M. Tud. Akadémia által Szilády Áron szerkesztésében megindítandó »Régi Magyar Költők Tárá«-nak sorozatában kívánatra kiadatni,[2] minthogy azonban a költemények kiadására a tervezett vállalat során csak évek mulva kerülhetett volna sor,[3] a Társulat úgy határozott, hogy a kéziratot saját kiadásában bocsátja közzé, még pedig *Szilády Áron* szerkesztésében, ki erre készségesen vállalkozott. A kiadvány, mint ismeretes, 1879-ben jelent meg.[4]

Az 1875 szept. 6—14. napjaiban gr. Mikó Imre elnöklete alatt[5] lefolyt *nyitramegyei* vándorgyűléshez nem fűződik ugyan valamely kimagasló esemény emléke, de jelentőssé tette azt néhány olyan levéltár megnyitása, melyek azóta történelmünk legértékesebb forrásai közé tartoznak. Ilyen a br. Jeszenák-féle nyitraujlaki levéltár, melyre még a vándorgyűlés előtt *br. Radvánszky Béla* hívta fel a Társulat figyelmét,[6] továbbá az egyházi levéltárak mellett[7] a gr. Erdődy-cs. galgóczi,[8] a gr. Berényi, gr. Apponyi, Ocskay, szlavniczai Sándor, Bossányi, Majthényi stb. családok levéltárai, melyek már 1872-ben szóba kerültek,[9] de tulajdonképen csak most, a vándorgyűlés előadóinak jelentései nyomán[10] váltak ismeretesekké.

A nyitramegyei vándorgyűlés előkészítése és rendezése *Thaly Kálmán titkárságának utolsó ténykedése* volt, mert szeptember 24-én »megrongált egészségi állapotá«-ra való hivatkozással titkári tisztéről lemondott s október folyamán

[1] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 9. p. és Századok. 1874. 574. l.
[2] 1876 február 10-iki ig. vál. ülés jk. 12. p.
[3] 1876 április 6-iki ig. vál. ülés jk. 8. p.
[4] *Gyarmathi Balassa Bálint költeményei.* A Magy. Tört. Társ. megbízásából szerkeszté, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta *Szilády Áron.* Budapest. 1879. 8° LIII+354. l.
[5] 1875 június 3-iki ig. vál. ülés jk. 2. p. V. ö. Századok. 1875. 339—41., 409—410., 566—68. ll.
[6] 1875 április 1-i ig. vál. ülés jk. 9. p. és Századok. 1875. 273. l.
[7] 1873 október 3-iki ig. vál. ülés jk. és Századok. 1873. 567—68. l.
[8] V. ö. Századok. 1876. 576—581. ll.
[9] 1872 május 2-iki ig. vál. ülés jk. 9. p. és Századok. 1872. 335. l.
[10] *Óváry Lipót:* A nyitrai központi bizottság jelentése. Századok. 1875. 519—532. ll. *Cherven Flóris:* A nováki bizottság jelentése. Ugyanott. 1875. 626—34. ll. *Br. Radvánszky Béla:* A bodoki levéltárról. Ugyanott. 1875. 700—706. ll.

véglegesen Pozsonyba költözött.[1] Thaly lemondása nem hatott váratlan eseményként. Hasonló indító ok alapján már 1869 novemberében is bejelentette lemondását,[2] de az ugyanakkor Thaly titkári és szerkesztői teendőinek könnyebbítésére szolgáló »javítnoki« (utóbb titkársegédi) állás rendszeresítésével[3] sikerült őt lemondása visszavonására bírni. Vele egyidejűleg mondott le 1875 júniusában *Pauler Gyula* is jegyzői tisztéről.[4] Lemondásukat, főleg Thalyét, »sajnálattal és aggodalommal fogadta a választmány.« Mint Szilágyi Sándor írja róla : »Ő maga is csupa tűz és lelkesedés, tudott buzdítani és lelkesíteni. Roppant munkaerejével, gazdag ismereteivel volt képes megteremteni a Társulatot s biztosítani annak fennállását s a lekösönés azzal a tudattal fogadtatott el, hogy ez a munkaerő és ügyszeretet attól fogva is utolsó perczéig szolgálatában álland a Társulatnak.«[5]

Amit Szilágyi Thaly Kálmán titkári működésének jelentőségéről mond, az lényegileg az első alapítókra is vonatkozik. Az elnökséget és a tisztikart munkájában mindenkor készségesen támogatta az alapítók buzgó gárdája is : Ráth Károly, Römer Flóris, Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Supala Ferencz, Henszlmann Imre, br. Nyáry Albert, Szabó Károly, Toldy Ferencz stb., kik lelkesedésükkel és ügyszeretetükkel nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Társulatunk a magyar társadalomban rövid idő alatt gyökeret verhetett. Emléküket hálás kegyeletünk fogja megőrizni.

[1] Levele az 1875 október 6-iki ig. vál. ülés jkönyvéhez mellékelve és Századok. 1875. 562—63. ll.

[2] 1869 november 4-iki ig. ülés jk. 8. p.

[3] 1869 deczember 2-iki ig. vál. ülés jk. 3. p. 1875 óta *Thallóczy Lajos* volt titkársegéd.

[4] 1875 október 6-iki ig. vál. ülés jk. 6. p. és Századok. 1875. 564. l.

[5] *Szilágyi Sándor :* Titkári jelentés. Emlékkönyv. 20. l.

IV.

Szilágyi Sándor titkársága 1875 okt. 6-tól. A Társulat megerősödése. Elnökváltozások. Ipolyi Arnold elnöksége. A Társulat és a magyar művelődéstörténelem emlékei. Czéhtörténeti bizottság. Br. Radvánszky Béla és Házi történeti emlékeink. Hazai oklevéltár. Bosnyák oklevéltár terve. A Történelmi Tár megindítása. Vándorgyűlések. A gömörmegyei (1876), a pozsonymegyei (1877), abaujmegyei (1878), a marosvásárhelyi (1879) vándorgyűlések. Ipolyi elnöki beszédei. Hadtörténeti bizottság felállítása. A vándorgyűlések újabb szervezeti szabályai. A sárosmegyei (1881), a sopronmegyei (1883), a hunyadmegyei (1887), a máramarosmegyei (1889) vándorgyűlések s azok jelentősége. A Társulat és a helységnevek megmagyarosítása. A millennium kérdése. Budavár visszafoglalásának kétszázados évfordulója és a Társulat. A történelmi congressus 1885. A Magyar Történeti Életrajzok megindítása. Emich Gusztáv és Bay Ilona pályatételei.

A Társulat ig. választmányának 1875 október 6-i ülése Thaly Kálmán utódául *Szilágyi Sándort* választotta meg. Ugyanakkor Pauler Gyula helyett *Deák Farkas* lett a társulati jegyző.[1]

Habár a Társulat alapszabályainál fogva a titkárváltozás nem lehetett egyúttal rendszerváltozás is, Szilágyinak titkárrá választatását Társulatunk történetében mégis *új korszak kezdetének* tekinthetjük. Egyéniségével, széles látókörével, a kor fokozódó igényeihez való alkalmazkodásával, főként azonban szerencsés érzékével, melylyel a fiatalabb nemzedék legkiválóbbjait felfedezve, azokat tehetségüknek megfelelő munkakörhöz segítette, tudományos és írói fejlődésüket s pályafutásuk nyugodtabb menetét erkölcsileg, sőt anyagilag is közvetve és közvetlenül, készségesen támogatta, — valóságos vezérkart teremtett maga körül, mely nemcsak a Társulat kiadványait, hanem általában a magyar történetírást is mai magas színvonalára emelte.

Szilágyi legsürgősebb teendői egyikének a Társulat *anyagi megerősödését* tartotta. Thaly titkárságának utolsó éveiben a Társulat taggyűjtő tevékenysége jóformán teljesen szünetelt ; a működő tagok munkaerejét külön tanulmányaikon kívül a rendszeressé vált vándorgyűlések anyagának feldolgozása kötötte le ; maga Thaly is ezen évek alatt mélyedt bele igazában a Rákóczi-kor történetébe. A nagy buzgalommal megindult taggyűjtés ennek következtében háttérbe szo-

[1] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 4. és 6. p. és Századok. 1875. 564. l.

rult. Innen van az, hogy a tagok száma, nem tekintve egyes évek csökkenését, 1867—1875 közt nem mutat fel jelentékeny növekedést.[1]

A *taggyűjtő tevékenység* tekintetében az első lépés volt a nyilvántartás megkönnyítése végett az ig. választmány azon határozata, hogy »eltérőleg az eddigi szokástól, jövőre a bevett évdíjas tagok nevei is ne csak a Társulat törzskönyvébe, hanem a jegyzőkönyvbe is iktattassanak be,[2] továbbá, hogy új névkönyvet ad ki.[3] A novemberi ülés a Társulatba való belépésre vonatkozólag újabb felhívás kibocsátását is elhatározta,[4] a miben a vallás- és közoktatásügyi miniszter azon rendelete is támogatta, mely a jogakadémiáknak és a középiskoláknak a Társulatba való belépést hathatósan ajánlotta.[5] A »társulat gyarapítása szempontjából« vette tervbe az 1876 január 7-én tartott ülés a tagsági *díszoklevelek* készíttetését is.[6] Az Ipolyi Arnold és br. Nyáry Albert terve szerint készült [7] díszoklevelet a Társulat alapszabályainak megfelelő módosítása után [8] 3 frt. lefizetése mellett [9] minden tag megszerezhette.[10]

Jóllehet a Társulatot *gr. Mikó Imre* elnöknek 1876 szept. 16-án,[11] s az 1877 január 4-i közgyűlésen utódává választott [12] *Horváth Mihály*nak 1878 aug. 19-én történt halá-

[1] *Thallóczy Lajos* kimutatása szerint (1884 február 7-iki ig. vál. ülés által kiküldött bizottság február 22-iki jelentéséből) : 1867-ben 451 évdíjas, 56 alapító tagja (az októberi állapot szerint), 1868-ban 796 évdíjas, 84 alapító, 1869-ben 714 évdíjas, 94 alapító, 1870-ben 615 évdíjas, 97 alapító, 1871-ben 875 évdíjas, 99 alapító, (1872-ről nincs közlés), 1873-ban 711 évdíjas, 101 alapító, 1874-ben 785 évdíjas, 102 alapító, 1875-ben 651 évdíjas és 107 alapító tagja volt a Társulatnak.

[2] 1875 november 4-iki ig. vál. ülés jk. 1. p.

[3] 1875 deczember 2-iki ig. vál. ülés jk. 9. p.

[4] 1875 november 4-iki ig. vál. ülés jk. 12. p.

[5] 27666/1875. sz. a. V. ö. 1875. deczember 2-iki ig. vál. ülés jk. 4. p. Századok. 1875. 729. l. és 1876. 93. l.

[6] Ugyanazon ülés jk. 14. p.

[7] 1876 április 6-iki ig. vál. ülés jk. 9. p. Századok. 1876. 347. l.

[8] Fraknói Vilmos 1876 május 2-iki előterjesztése a május 4-iki ig. vál. ülés 7. p. mellékleteként.

[9] 1876 július 6-iki ig. vál. ülés jk. 2. p. és Századok. 1876. 666. l.

[10] 1876 október 5-iki ig. vál. ülés jk. 6. p. és Századok. 1876. 756. l.

[11] V. ö. 1876 október 5-iki ülés 1., 2. p. ; a november 9-iki ig. vál. ülés jk. 4. p. *Br. Kemény Gábor* emlékbeszéde gr. Mikóról : Századok. 1877. 97—109. ll.

[12] 1877 január 4-iki közgyűlés jk. 2. p. és Századok. 1877. 85. l.

lával[1] súlyos csapások érték, s e tekintetben különösen a Társulat ügyeit hanyatló egészséggel, de nem csökkenő lelkesedéssel és ügyszeretettel vezető Horváth Mihálynak örök távozása volt nagy veszteség,[2] a Magy. Történelmi Társulat újabb fellendülését e változások már nem befolyásolhatták kedvezőtlenül. *Ipolyi Arnold*nak elnökké választásával[3] Társulatunk élére épen az a férfiú került, a ki a Társulat megalakulásának szükségességét elsősorban felismerve, létrehozásán teljes erővel fáradozott s mint a már megalakult Társulat elnökségének tagja, irányításában kezdet óta tevékeny részt vett. Ipolyi és Szilágyi együttműködésének ideje egyike Társulatunk tervekben, eszmékben, vállalkozásokban leggazdagabb korszakainak.

A *taggyűjtő tevékenység*, mely az elnökváltozások ellenére sem szünetelt, szokatlan eredménynyel járt. Szilágyi Sándor már 1878 márczius 14-i levelében azt írhatta Thalynak, hogy »két év alatt a tőke 2½-szer nagyobbra s a tagok száma 1600-ra emelkedett«.[4] Valóban a belépések száma 1876-tól kezdve ugrásszerűen megnövekedett. Igy 1876-ban már 1100, 1877-ben 1380, 1878-ban 1470, 1880-ban 1580, 1881-ben pedig 1630 volt az évdíjas tagok száma, míg az alapítóké ugyanezen idő alatt 143-ról 211-re emelkedett,[5] a miben kétségtelen része van annak, hogy törvényhatóságaink jelentékeny száma ez évek alatt lett alapító tag.[6] A tagok nagymérvű gyarapodását és ezzel kapcsolatosan a Társulat anyagi megerősödését nyomon követte egyrészt a tisztviselők illetményeinek megjavítása,[7] másrészt a Századok ívszámának 50-ről 60-ra,[8] a kinyomandó példányszámoknak pedig 1300-ról 1500-ra,[9] utóbb 1800-ra való felemelése.[10]

[1] Századok. 1878. 746—48. ll. és 1879. 253—265. ll.

[2] A M. Tört. Társulat erre való tekintetből iratta meg a jubileum alkalmából életrajzát *Márki Sándor* ig. vál. taggal. Budapest. 1917. V. ö. ezen életrajz. 360—63. ll.

[3] 1878 deczember 5-iki közgyűlés jk. és Századok. 1878. 855. l.

[4] Thaly Kálmán levelezése. M. Nemzeti Múzeum.

[5] Thallóczy Lajos említett 1884-iki kimutatása szerint.

[6] V. ö. pl. 1877 január 4-iki közgyülés jk. 7., 8., február 1-iki ig. vál. ülés jk. 7., 8., márczius 1-iki ig. vál. ülés jk. 2., április 5-iki ig. vál. ülés jk. 4., május 3-iki ig. vál. ülés jk. 4., június 7-iki ig. vál. ülés jk. 4., deczember 6-iki ig. vál. ülés jk. 4. p. stb.

[7] A titkár fizetését 600 frtról 800-ra, a segédtitkárét 200 frtról 300-ra, a pénztárnokét 200 frtról 300-ra emelték. 1877 január 4-iki közgyűlés jk. 16. p.

[8] 1877 január 4-iki közgy. jk. 16. p. és Századok. 1877. 87. l.

[9] 1877 február 1-iki ig. vál. ülés jk. 16. p. és Századok. 1877. 186. l.

[10] 1877 deczember 6-iki ig. vál. ülés jk. 21. p.

Az elnökség taggyűjtő actiója nem volt önczél, hanem azon anyagi eszközök megszerzésére irányuló kísérlet, melyek birtokában a Társulat magasabb tudományos eszmék és tervek tudatos szolgálatát kívánta lehetővé tenni. Mióta Horváth Mihály az 1872-iki szepesi vándorgyűlés alkalmával »a közmíveltségi viszonyok felderítésére« hívta fel a kutatók figyelmét [1] s a művelődési adatoknak a Századokban való rendszeres közzétételét elodázhatatlan szükségnek jelentette ki,[2] a Társulat tudományos munkásságának iránya a *magyar művelődéstörténelem* felé fordult. Szilágyi már 1876 novemberében azt jelenthette az ig. választmánynak, hogy »a mívelődéstörténeti adatok és feldolgozott czikkek oly nagy számmal folynak be, hogy azok közlésére a társulat közege máris elégtelen«, miért is gondoskodni kell a közlés lehetővé tételéről.[3] *Rómer Flóris* ezzel vonatkozásban a Társulat egyik teendőjéül *a czéhszabályok tervszerű gyűjtését* és egy *Ipartörténeti Okmánytár*ban leendő kiadását jelölte meg. Mint az ig. választmányhoz 1877 márczius 1-én benyujtott indítványában jelzi,[4] a gyűjtésnek az ország egész területére s a czéhrendszer összes emlékeire ki kell terjednie; ajánlja, hogy a Társulatnak e czélból szervezendő »központi bizottsága« kérdőíveket bocsásson ki; azok visszaérkezése után bizottságilag történjék az adatok osztályozása is a végett, hogy megállapíthatók legyenek a typicus czéhszabályok, »melyek egész terjedelmükben leendnek közölve, míg azokból, melyek a typicusok másolatai, csak az eltérések említtetnek, vagy azoknak egyedül neve és keltjük közöltetnék«. Az osztályozás befejeztével az osztályozott anyag alapján feldolgozandók volnának a következő szempontok: »az általános jellemzések, az egyes czéhek régiségei, elterjedése, befolyása a hazai műipar fejlődésére, hazai nyelvünknek a czéheknél való használata vagy hullámzása, a czéhtársak jólétére, erkölcsiségére kitünő befolyása, a vevőközönség érdekeire való tekintet és a mestereknek segédeikhez, apródjaikhoz, valamint a humplerokhoz és kontárokhoz való viszonya«. Rómer szerint a czéhrendszer emlékeinek összegyűjtése azért is szükséges, mert

[1] Századok. 1872. 501—502. ll. és *Szilágyi S.*: Titkári jelentés. Emlékkönyv. 19. l.

[2] 1875 nov. 4-iki ig. vál. ülés jk. 14. p.

[3] 1876 november 9-iki ig. vál. ülés jk. 9. p. és Századok. 1876. 860—61. ll.

[4] Századok. 1877. 281—82. ll. és *Hampel József*: id. emlékbeszéde. Budapest. M. Tud. Akadémia. 1891. 39. l.

»a szétoszlott czéhek okmányai és hagyományai mindinkább elvesznek és feledésbe mennek«, holott kétévi gyűjtés elegendő volna azok megmentésére.[1]

A Rómertól javasolt s az ig. választmánytól is helyeslőleg fogadott *czéhtörténeti bizottság* megalakulása márczius 13-án történt. A bizottság, melynek tagjai voltak az indítványozó elnöklete alatt Deák Farkas, Csontosi János, Nagy Gyula, Vincze Gábor és Cherven Flóris, 1882-től fogva Majláth Béla és Tagányi Károly,[2] 1884-től pedig Csánki Dezső és Pulszky Károly is,[3] haladék nélkül munkához fogott. Megszerkesztette a felhívást és a kérdőpontokat,[4] melyek nyomtatott példányai részint a Századok az évi áprilisi füzetének mellékleteként, részint külön kerültek forgalomba ;[5] továbbá lépéseket tett az iránt is, hogy a kormány az Egyetemi Könyvtárban elhelyezett czéhszabályokat a M. Nemzeti Múzeumnak engedje át letétképen, hogy így a czéhekre vonatkozó iratok lehetőleg egy helyt legyenek.[6]

A czéhbizottságtól megindított gyűjtőmunka két év alatt oly sikeres volt, hogy az ig. választmány 1879 végén az okleveles anyag közzétételének megkezdését már elhatározhatta.[7] A határozat végrehajtására — úgy látszik, anyagi okokból — mindamellett nem került sor, jóllehet az 1882 decz. 7-iki ig. vál. ülés is sürgette a bizottság támogatását.[8] A nagyértékű anyag jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban van elhelyezve.[9]

Ugyanakkor, midőn Rómer fent ismertetett indítványát benyújtotta, *báró Radvánszky Béla* arra kérte az ig. választmányt, hogy a Társulat birtokában lévő művelődéstörténelmi okiratokat bocsássa rendelkezésére, »miután ő egy *Művelődéstörténelmi Okmánytár* kiadását tűzte ki feladatául«.[10] Br. Radvánszky az ekkor kézhez vett okiratmásolatokat

[1] 1877 márczius 1-én kelt beadványában. Ugyanezen napról kelt ig. vál. ülés jkönyvéhez mellékelve és Századok. 1877. 281—82. ll.
[2] Századok. 1882. 868. l.
[3] Századok. 1884. 87. l.
[4] 1877 április 5-én tartott ig. vál. ülés jkönyvéhez mellékelve és Századok. 1877. 362. l.
[5] 1877 április 5-iki ig. vál. ülés jk. 9. p. és Századok. 1877. 362. l.
[6] Ugyanezen ig. vál. ülés jk. 13. p. és Századok. 1877. 363. l.
[7] 1879 deczember 4-iki ig. vál. ülés jk. 6. p. és Századok. 1879. 784. l.
[8] Ugyanazon ülés jk. 8. p.
[9] *Szilágyi S.* : Titkári jelentés. Emlékkönyv. 20. l.
[10] 1877 márczius 1-iki ig. vál. ülés jk. 16. p.

részben a »Magyar családélet és háztartás« cz. művének II. és III. kötetében értékesítette,[1] részben pedig »*Történelmi emlékek a régi magyar családéletből*« czímen tervezett gyűjteményes vállalatában kívánta felhasználni. Ez utóbbi kiadvány azonban csak egy évtized mulva volt annyira előkészítve, hogy közzétételéről már határozni lehetett. Br. Radvánszky 1887 decz. 25-én tette meg előterjesztését, melynek értelmében fent említett gyűjteményes munkája egy kötetét oly módon ajánlotta fel a Társulatnak, hogy »a munkát a Társulat nyomassa ki, két évig, ú. m. 1890 május közepéig tartsa meg kiadásában s akkor leszámolván együtt, az esetleges haszon fele legyen a Társulaté, fele a szerkesztőé; ellenben ha az eladott példányok ára nem fedezné a nyomdai költséget, ő annak kipótlására kötelezi magát«. Az ig. választmány az ajánlatot elfogadván, végrehajtására külön bizottságot küldött ki, melyet a szerződés megkötésére s a kézirat kinyomatására felhatalmazott.[2] Minthogy br. Radvánszky utóbb több (II—XII.) kötet kiadására vonatkozólag is tett hasonló ajánlatot,[3] a külön e czélból kiegészített bizottság javaslata értelmében az ig. választmány br. Radvánszky újabb ajánlatát is elfogadta »azon határozattal, hogy ezen elfogadási actus vezettessék rá a szerződésre s az elnök és titkár által irassék alá«.[4] A br. Radvánszky szerkesztésében »*Házi Történeti Emlékeink*« czímen megindult kiadvány I., s Bethlen Gábor korával foglalkozó kötete 1888 nyarán került sajtó alá,[5] ugyanazon év deczemberében pedig már meg is jelent.[6] A vállalat azonban az 1893-ban megjelent második kötettel[7] megszűnt.

[1] V. ö. pl. II. k. 137., 277., III. k. 37., 50., 118., 125., 142., 189. ll.

[2] 1888 január 5-iki ig. vál. ülés jk. 6. p. és Századok. 1888. 84. és 183. ll.

[3] 1888 február 3-iki közgyűlés jk. 10. p. Századok. 1888. 186. és 279. ll. V. ö. *Br. Radvánszky Béla*: Udvartartás és számadáskönyvek. Budapest. 1888. I. k. VI. l.

[4] 1888 márczius 1-iki ig. vál. ülés jk. 8. p.

[5] 1888 június 28-iki ig. vál. ülés jk. 3. p. és Századok. 1888. 669. l.

[6] 1888 deczember 6-iki ig. vál. ülés jk. 6. p. és Századok. 1888. 963. l. A kiadvány czíme: Udvartartás és számadáskönyvek. Közli *Br. Radvánszky Béla*. I. k. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Budapest. Athenaeum. 1888. 8° IX + 414. l. (Házi történelmünk emlékei. I. osztály.) Mindkét kötet ismertetését a kiadványsorozat tervezetével együtt l. *Zsilinszky Mihály*: id. emlékbeszédében. Budapest. M. Tud. Akadémia. 1907. 10—12. ll.

[7] Régi magyar szakácskönyvek. Közli *Br. Radvánszky Béla*. Budapest. 1893. 8° XXI + 413. l. (Házi történelmünk emlékei. II. oszt. 1. k.)

A Rómer Flóris és br. Radvánszky Béla nevéhez fűződő azon törekvésekhez, melyeknek czélja a Társulat által összegyűjtött okleveles anyagnak előre megállapított szempontok szerint való közzététele volt, ugyancsak az 1877 márczius 1-i ig. választmányi ülés alkalmával újabb kísérlet járult. Egy »magát megnevezni nem akaró főúr« ugyanis, kiről utóbb kitűnt, hogy *gr. Dessewffy Lajos* volt,[1] 1000 frtot adományozott a »Történelmi Társulat kutatásai alatt gyűlt okmányok«-nak »Okmánytár« czímen leendő kiadására.[2] Az ig. választmány a kérdéses Okmánytár szerkesztésével Nagy Imrét, Deák Farkast és Nagy Gyulát bízta meg,[3] kiknek buzgósága következtében e kiadvány »*Hazai Oklevéltár*« néven még 1878 nyarán sajtó alá volt adható[4] s 1879 tavaszán már forgalomba is kerülhetett.[5]

Mindezen kísérletek az összegyűlt oklevéltömeget alig csökkentették. Minthogy pedig a Társulat kutató és gyűjtő tevékenységének czélja nem az volt, hogy a kiadatlan anyagot felhalmozza, hanem hogy azt megfelelő módon hozzáférhetővé tegye, a ismertetett vállalkozásokkal, melyek jobbára csak egy irány vagy tárgykör anyagára vonatkoztak, nem lehetett megelégednie. Innen van az, hogy az ig. választmány *Wenzel Gusztáv* azon eszméjét, mely egy *Bosnyák Oklevéltár* megindítását hozta javaslatba,[6] csak elvben támogatta, jóllehet ilyen oklevéltár szükségét élénken érezte. Ellenben elfogadta Pauler Gyula, Fraknói Vilmos és Szilágyi Sándor azon indítványát, mely a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságától eddig kiadott »*Magyar Történelmi Tár*« egyidejű megszüntetése mellett egy »*Történelmi Tár*«-nak a M. Tud. Akadémia Tört. Bizottságával közösen leendő kiadását czélozta. A megállapodás szerint az 1878 januáriusában meginduló évnegyedes folyóirat társulati kiadvány-

[1] 1879 április 3-i ig. vál. ülés jk. 3. p. és Századok. 1879. 353—54. ll.

[2] 1877 márczius 1-i ig. vál. ülés jk. 13. p. és Századok. 1877. 284. l.

[3] 1878 február 7-iki ig. vál. ülés jk. 5. p. és Századok. 1878. 199. l.

[4] 1878 julius 4-iki ig. vál. ülés jk. 9. p. és Századok. 1878. 677. l.

[5] 1879 április 3-iki ig. vál. ülés jk. 3. p. A kiadvány czíme: *Hazai Oklevéltár. 1234—1536.* Néhai gr. Dessewffy Lajos hazafias áldozatával kiadja a Magy. Tört. Társulat. A választmány megbízásából szerkesztették *Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula.* Budapest, 1879. VI., 473. l.

[6] 1877 május 3-iki ig. vál. ülés jk. 1. p. és Századok. 1877. 459. l.

nak tekintendő, de a Történelmi Bizottság anyagi támogatása (1000 frt) fejében e Bizottság tagjai, valamint a M. Tud. Akadémia elnökei tiszteletpéldányban részesítendők.[1]

A Történelmi Tár megindítása nagyjelentőségű esemény Társulatunk életében. A kizárólag adatközlésre szánt folyóirat ugyanis tág teret nyitott az eddig már összegyűjtött s ezután még összegyűjtendő okleveles anyag tervszerű közzétételére, másrészt lehetővé tette azt, hogy a »Századok az anyagközlést megszüntetve, ezentúl csak monographiákat s történelmünk minden ágainak felvilágosítására s megállapítására szolgáló más, a mennyire lehet, az előadás művészies követelményeit is kielégíteni törekvő dolgozatokat hozzon.«[2] E tekintetben az 1879 február 6-án tartott ig. választmányi ülés határozata által Thaly indítványára újból életbeléptetett »szerkesztő-bizottság« volt hivatva a szerkesztőt támogatni.[3]

A Történelmi Tár eleven eszköze lett *a vándorgyűlések* alkalmával napfényre került történelmi emlékek közlésének is, a mi azért sem okozhatott nehézségeket, mert az új folyóirat szerkesztője és a nem szünetelő vándorgyűlések szervezője a társulati titkár volt.

Gömör- és Kishontmegyék 1875. évi ápr. 12-iki közgyűlésének meghívása alapján,[4] a Társulat *1876. évi* vándorgyűlésének színhelye *Gömörmegye* volt (aug. 21—28.). A vándorgyűlés tagjai *Ipolyi Arnold*nak: »A magyar nemzetegység és államnyelv történeti alakulásá«-ról szóló nagyszabású elnöki megnyitója után két kutató központot szerveztek Rimaszombat, illetőleg Rozsnyó városokban, s több kisebb bizottságra oszolva kutatták át a rendelkezésükre bocsátott egyházi és köz-, valamint családi levéltárakat. Működésükről *Deák Farkas* még a Rozsnyón aug. 28-án tartott záróülésen tett jelentést.[5]

A gondosan előkészített[6] *pozsonymegyei vándorgyűlés*

[1] 1877 november 3-iki ig. vál. ülés jk. 11., 12. p. és Századok. 1877. 782. l.

[2] Horváth Mihálynak az 1878 január 3-iki közgyűlésen tartott elnöki megnyitójából. Ugyanazon napi ülés jkönyvéhez mellékelve és Századok. 1878. 103. l. V. ö. Századok. 1911. 804—805. ll.

[3] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 10. p.

[4] 1875 június 3-iki ig. vál. ülés jk. 3. p. és Századok. 1875. 410. l.

[5] Megfelelő jegyzőkönyvek szerint és *Szilágyi Sándor*: A Magy. Tört. Társulat 1876. évi augusztus 21—28-iki vidéki kirándulása Gömörmegyébe. Budapest. 1876.

[6] 1877 augusztus 23-iki ülés jkönyve. V. ö. Századok. 1877. 569. és 686—90. ll.

(1877 aug. 23—30) *Ipolyi* elnöki megnyitója s *gr. Széchen Antal*nak gr. Eszterházy Bálint emlékiratairól szóló felolvasása után [1] négy fő- és több albizottságra osztva kutatta át a rendelkezésre bocsátott levéltárakat. A *pozsonyi* főbizottságnak három alosztálya volt: a városi, Ortvay Tivadar-, a megyei, Helmár Ágost- s a régészeti, Könyöki József előadókkal. A *modor—bazin—szentgyörgy—nagyszombati* bizottság előadója Csontosi János volt; a *somorja—csallóközié* Iványi Ede és Kisfaludy Zsigmond és végül a *köpcsényié* Szilágyi Sándor.[2] A vándorgyűlést főleg az utóbbi bizottság otlétekor elsőízben megnyílt *Illésházy-levéltár*ban végzett kutatások tették emlékezetessé, mert ezen, idáig ismeretlen levéltárnak köztörténeti okiratokban rendkívül gazdag anyaga azóta történelmünk nem egy részletére derített új világosságot.

Az *1878-iki* (aug. 27—szept. 1.) *abaujmegyei*, illetőleg *kassai vándorgyűlés* a kevéssel azelőtt (aug. 19.) elhúnyt társulati elnök, *Horváth Mihály emlékének* kegyeletes megünneplésével kapcsolódott egybe, kinek érdemeit »örök emlékezetnek okáért« jegyzőkönyvbe iktatták. Felemlíthető, hogy a záróülés alkalmával az öt bizottsági előadónak (Majláth Béla, Csontosi János, Thaly Kálmán, Fejérpataky László és Myskovszky Viktor) tartalmas jelentéstételét megelőzőleg Majláth Béla, ki egyébiránt ekkor mutatta be Szentmiklósi Pongráczról szóló dolgozatát is, egy városi levéltárnál előforduló kiselejtezés kapcsán azt indítványozta, hogy a Társulat a kormányt a levéltárak selejtezési munkálatainak hivatalos ellenőrzésére kérje.[3]

Az 1879-ik évre tervezett *marosvásárhelyi* vándorgyűlés (aug. 23—30.) egyik nagyjelentőségű eredménye volt a *gr. Teleki-nemzetség* levéltárának megnyitása. A Társulat Szilágyi Sándor személyes közbenjárására a levéltárban való kutatásra és másolásra gr. Teleki Miklós beleegyezését megnyervén, augusztus elején külön bizottságot küldött Maros-

[1] A M. Tört. Társulat vidéki kirándulása. Budapest. 1877. 50—71. l. és *gr. Szécsen A.*: Tanulmányok. Budapest. 1885. 249—283. ll.

[2] 1877 augusztus 27-iki ülés jk. 2. p. és *Szilágyi Sándor*: A Magy. Tört. Társulat 1877. évi augusztus 23—30-iki vidéki kirándulása Pozsony városába s vármegyébe. Budapest. 1877. V. ö. Századok. 1877. 569 és 686—90 ll.

[3] 1878 szeptember 1-i ülés jk. 6., 7. p. V. ö. *Szilágyi Sándor*: A Magy. Tört. Társ. 1878. évi augusztus 27. — szeptember 1-i vidéki kirándulása Abauj vármegyébe s Kassa városába. Budapest. 1878.

vásárhelyre a levéltár előzetes tanulmányozására.[1] Ez a bizottság az aug. 23-án Marosvásárhelyt megnyilt gyűlés alatt adott számot végzett munkájáról. A vándorgyűlés kutatásait a marostordamegyei családi és a szomszédos városi (pl. Segesvár, Brassó, Nagyszeben, Gyulafehérvár stb.) levéltárakra is kiterjesztette s mint *Marczali Henrik*, *Thallóczy Lajos* és *Csontosi János* előadói jelentései mutatják, eredmény tekintetében e vándorgyűlés is megfelelt a hozzáfűzött reményeknek.[2]

Az utóbbi vándorgyűléseket, melyeknek munkálatairól Szilágyi titkársága óta nem az ig. választmányi ülések alkalmával tartott felolvasások, hanem külön füzetek adtak számot, nagyjelentőségűekké tették *Ipolyi Arnoldnak elnöki megnyitó beszédei*. E beszédek magas színvonalú, eszmékben gazdag és művészi előadású tárgyalásai voltak olyan tudományos kérdéseknek, melyek általános érdekűnél, aktualitásuknál és a helyi vonatkozások alkalmazásánál fogva a társadalom szélesebb köreinek érdeklődését is felkeltették. Igy Rimaszombatban (1876) »a magyar nemzetegység és államnyelv történeti alakulásá«-ról, Pozsonyban (1877) »a magyar iparélet történeti fejlődésé«-ről, Kassán (1878) »a magyar műtörténeti emlékek« s végül Marosvásárhelyt (1879) »a magyar hadtörténelem tanulmányá«-ról adta elő az elnöki megnyitó beszédek megszokott kereteit messze túlhaladó fejtegetéseit, melyek értékükből és erejükből azóta mitsem veszítve, szerzőjüknek essayirodalmunkban kiváló helyet biztosítanak.[3]

De figyelmet érdemelnek e vándorgyűlések más szempontból is. Az 1877 június 6-iki ig. vál. ülésen ugyanis *Salamon Ferencz* azon indítványát terjesztette a Társulat elé, hogy a hadiesemények »mentül szabatosabb, a valóságot mentül megközelítőbb« ismeretének lehetővé tétele végett vándorgyűlései alkalmával *a harczszínterek tanulmányozására* különös gondot fordítson. A kivitelt illetőleg javasolta, hogy a Társulat a vándorgyűlés helyének meghatározása után

[1] 1879 május 1-i ig. vál. ülés jk. 6. 7. és június 5-iki ig. vál. ülés jk. 8. p. és Századok. 1879. 444—45. l.

[2] V. ö. *Szilágyi Sándor*: A Magy. Tört. Társulat 1879. évi aug. 23—30-iki vidéki kirándulása Maros-Torda vármegyébe s Maros-Vásárhely és Segesvár városába. Budapest. 1879.

[3] V. ö. a gömörmegyei kirándulás füzetének 3—26., a pozsonyi kirándulás füzetének 3—49., a kassai kirándulás füzetének 3—84. s végül a marosvásárhelyi kirándulás füzetének 3—93. ll. *Pór Antal*: Ipolyi Arnold emlékezete. Századok. 1887. 4—7. ll.

háromtagú bizottságot küldjön ki, mely »tanulmány tárgyává teszi a közelebbi ülés helyének környékén a legrégibb időktől 1849-ig bezárólag folyt csatákat és várostromokat. Eleve criticailag megállapítja, melyek ezek közül az eléggé megbízható adatokból s nem csupán bizonytalan conjecturákból ismertethetők. utóbbiakat eleve kizárja a helyszínen való vizsgálódás köréből. Előbbiekre a hiteles források adatait összeállítja s így fölszerelve fog részt venni a helyszínén való vizsgálatban és irányt ad a helyszínrajzi fölvételnek.« Szükségesnek tartja továbbá, hogy a Társulat intézzen megkeresést a honvédelmi ministerhez egyrészt az iránt, hogy rendeljen ki e bizottság mellé »egy a térképkészítésben s hadi helyszínrajzban avatott és gyakorlott honvédtisztet, . . . ki teljes összhangban a bizottság munkálataival készítené el a csaták és ostromok térképét«, másrészt pedig az iránt, hogy a felvétellel felmerülő költségek fedezését vállalja magára. »Az ily módon készült helyszínrajzi fölvételekhez a magyarázó szöveget utólag ugyanazon (archaeologussal is kiegészítendő) bizottság készítené el, mely az adatokat eleve összeállította volt.« E leírások a Társulat külön, önálló kiadványát alkotnák.[1]

Az ig. választmány Salamon javaslatait magáévá tevén, megalakította a »*Hadtörténeti Bizottság*«-ot, melybe az indítványozó elnöklete alatt Rómer Flóris, Czobor Béla, Deák Farkas, br. Nyáry Jenő és Thallóczy Lajos társ. tagokat küldte ki. Az új bizottság a küszöbön álló pozsonyi vándorgyűlésre való tekintettel, július 5-én tartotta alakuló ülését, melyen Deák Farkas már azt jelenthette, hogy Kápolnai Pauer István őrnagy a vándorgyűlés alkalmával a részére megjelölendő csatahelyek felvételére készségesen vállalkozott.[2]

Kedvező eredménynyel járt a Társulatnak a honvédelmi ministerhez intézett felterjesztése is, a mennyiben a ministerium hajlandó volt ahhoz hozzájárulni, »miszerint a történelmi bizottság által teendő azon tudományos kirándulásokban, melyek a hazai hadi történelem fejlesztése czéljából eszközöltetnek, egyes honvédtisztek is részt vegyenek és e végből Kápolnai Pauer István honvédőrnagyot a Magyar Történelmi Társasággal való érintkezésbe lépésre utasította« is. Sőt késznek nyilatkozott arra is, hogy »a szándékolt

[1] 1877 július 5-iki beadványa szerint, melyet az ig. választmány felhívására nyujtott be. V. ö. Századok. 1877. 569. és 682—85. ll.
[2] A bizottság ugyanazon napi jkönyve. 1., 2. p.

helyrajzi felvételekhez szükséges fényképészeti terepfelvételi lapokat . . . a bécsi földrajzi intézettől« megszerzi s azokat esetről-esetre a kijelölt őrnagy rendelkezésére bocsátja.[1]

Az ekként véglegesen megalakult bizottság az 1878-iki kassai vándorgyűlés alkalmával a mohi puszta terepének meghatározásával kapcsolatban, esetleg ásatásokkal is összekötve, az ott lefolyt csata megállapítását tűzte ki feladatává; ezenkívül pedig, a mennyire a körülmények engedik, az ónodi vár s esetleg a rozgonyi csatatér megszemlélését is tervbe vette.[2] A feladat végrehajtása a bizottság július 4-iki ülésének részletes megállapodása szerint [3] folyt le. A rozgonyi csatatér megtekintése azonban elmaradt.

A bizottság, mely 1879 elején hg. Odescalchi Arthur ig. vál. taggal egészítette ki magát, az 1879-iki marosvásárhelyi vándorgyűléssel kapcsolatban, az útbaeső régi várakon kívül a kenyérmezei és a segesvári, illetőleg nagyszőllősi ütközetek színhelyének tanulmányozásával kívánt foglalkozni.[4] Ez a terv nem vált ugyan valóra, sőt a bizottság a következő évek vándorgyűlésein sem adott magáról életjelt; mindamellett megvan az a jelentősége, hogy megszervezése szolgált alapul arra, hogy Kápolnai Pauer István a M. Tud. Akadémia 1882 május 22-iki összes ülésén a magyar katonai tudománynak és irodalomnak, mint önálló szaknak, művelésére egy »hadtudományi bizottság«-nak felállítását indítványozza, mely bizottság 1883 május 16-án meg is alakult.[5] A Társulat hadtörténelmi bizottsága azonban egy ideig még fennállott, sőt 1884-ben Fejérpataky László és Ballagi Aladár ig. vál. tagokkal is bővült.[6]

Az eddig lefolyt vándorgyűlések alkalmával észlelt tapasztalatok azonban időszerűvé tették azok *szervezeti szabályozás*át is, mire nézve az alapszabályok csak általános utasításokat tartalmaztak.[7] E hiányt, mely főleg az előkészítő munkálatokat gyakran kedvezőtlenül befolyásolta, *Pesty Frigyes*nek az 1879. évi okt. 2-án az ig. választmány

[1] 538/1878. eln. sz. a. Az 1878 május 2-iki ig. vál. ülés jk. melléklete és Századok. 1878. 475—76. ll.

[2] A bizottság 1878 május 21-iki jk. 1., 2., 3. p.

[3] V. ö.: Thallóczy Lajos jelentésével. A Magy. Tört. Társ. 1878. évi augusztus 27. — szeptember 1-i vidéki kirándulása Abauj vármegyébe s Kassa városába. Budapest. 1878. 85—89. és 142. ll.

[4] 1879 február 28-iki ülésének jegyzőkönyve. 1—2. p.

[5] Hadtört. Közlemények. 1910. (XI.) 1. l.

[6] Századok. 1884. 87. l.

[7] V. ö. pl. az 1874-iki alapszabályok 26., 28., 32. szakaszaival.

elé terjesztett indítványa volt hivatva megszüntetni. Az indítvány szerint: A Társulat az országnak azon helyeit keresi fel vándorgyűléseivel, hová a hatóságok, intézetek, vagy testületek meghívták. A meghívás ügyében az ig. választmány határoz; ha ez az elfogadás mellett döntött, a titkár erről a meghívó hatóságot vagy testületet (intézetet) haladéktalanul értesíti s egyúttal arra kéri, hogy a helyszínén előkészítő bizottságot szervezzen, mely hivatva lesz egyfelől a Társulattal való érintkezést fenntartani, másfelől pedig azon levéltárakat, könyvtárakat és gyűjteményeket felkutatni, melyek a vándorgyűlés tagjai előtt megnyitandók volnának. Az így előkészített gyűlésről a titkár előzetesen tájékoztassa a Századok olvasóit, hogy a társulati tagok részvételüket és közreműködésük mértékét idejekorán bejelenthessék.[1]

Pesty indítványát az Ipolyi Arnold elnöklete alatt kiküldött bizottság vette tárgyalás alá,[2] melynek javaslata alapján azokat az ig. választmány lényegtelen, jobbára stiláris módosítások után elfogadta.[3] Az ekkor történt megállapodások később az ügyrend pontjai közé is felvétettek (63—68. §.) s azóta ma is irányadók.

A vándorgyűlések szervezeti szabályainak szellemében az 1880 márczius 4-iki ig. vál. ülés az eperjesi Széchenyi-kör (1879 okt. 29-én kelt) meghívása alapján[4] a legközelebb tartandó vándorgyűlés színhelyéül *Sárosmegyét* jelölte meg.[5] Minthogy azonban Sárosmegyében 1880 tavaszán inség uralkodott, az ig. választmány egy újabb ülésében akként határozott, hogy a Társulat 1880-ban nem tart vándorgyűlést, ellenben 1881-ben, eredeti tervének megfelelően, Sárosmegyét fogja felkeresni,[6] melynek közönsége 1880 őszén helyi bizottságát megalakítván,[7] a vándorgyűlés sikerét saját hatáskörén belül biztosítani igyekezett.[8] A

[1] Az 1879 október 2-án tartott ig. vál. ülés jegyzőkönyvének melléklete. Századok. 1879. 704. l.

[2] 1879 október 2-iki ig. vál. ülés jk. 9. p. és Századok. 1879. 704. l.

[3] 1880 április 1-i ig. vál. ülés jk. 6. p. és Századok. 1880. 346. l. V. ö. a Magy. Tört. Társ. Névkönyve. 1881. 8—9. l.

[4] 1879 november 6-iki ig. vál. ülés jk. 6. p. Századok. 1879. 705. l.

[5] Ugyanazon ülés jk. 7. p.

[6] 1880 május 7-iki ig. vál. ülés jk. 5. p. és Századok. 1880. 438. l.

[7] 1880 október 7-iki ig. vál. ülés jk. 7. p. Századok. 1880. 690—91. ll.

[8] 1880 deczember 2-iki ig. vál. ülés jk. 5. p. Századok. 1880. 851—852. ll.

vándorgyűlésen a krakói akadémia is képviseltette magát Smolka Szaniszlóval.[1] Az 1881 augusztus 22—28. közt lefolyt gyűlés [2] eredményekben gazdag munkálatairól az aug. 28-iki záróülés tájékoztatott. E szerint a kutatás hét bizottság közt megosztva, tervszerűen folyt le ; ezek a következők voltak : a városi (előadója *Lasztokay László* és *Z. Kiss Béla)*, a központi (előadója *Fejérpataky László*, *Pesty Frigyes* és *Reizner János)*, a margonyai (előadója *Szentkláray Jenő)*, az osztropataki (előadója *Petro József)*, a bártfa-zborói (előadója *Szádeczky Lajos)*, a könyvtári (előadója *Csontosi János)* s végül a régészeti (előadója *Myskovszky Viktor)*. Működésüket az 1881 októberében megjelent emlékfüzet részletesen ismerteti, mely egyúttal a vándorgyűlésen elhangzott felolvasásokat is magában foglalja, így *Pulszky Ferencz* elnöki megnyitóját a magyar történelem korszakairól, *Bánó József* becses tanulmányát Sárosmegye népének egykori magyarságáról, *Berzeviczy Edmund* tollából Berzeviczei Pohárnok István életrajzát, *Kosztka Vilmos*tól Soóvár rövid történetét és *Thallóczy Lajos*nak egy XVII. századi eperjesi kereskedőről írt dolgozatát.[3]

1882-ben a Társulat nem tartott vándorgyűlést. 1883-ban a választás *Sopron város* közönségének 1883 márczius 17-iki közgyűléséből kelt meghívása következtében Sopron városára esett.[4] Miután azonban a város meghívásához *Sopron vármegyéjé* is csatlakozott,[5] a vándorgyűlés a megye egész területére kiterjesztette kutatásait, melyek annál eredményesebbek voltak, mivel a soproni előkészítő bizottság buzgósága nemcsak a városi köz- és magánlevéltárak és gyűjtemények áttekintését tette lehetővé, hanem a megye területén lévő nagyértékű főúri (hg. Esterházy-cs. kismartoni, fraknói, gr. Niczky-cs. ligvándi stb.) levéltárakét is.[6] A br. Kemény Gábor másodelnök elnöklete alatt aug. 22—27-ig tartó vándorgyűlés záróülésén elhangzott előadói

[1] 1881 január 7-iki ig. vál. ülés jk. 13. p. 1881 augusztus 28-iki eperjesi ülés jk. 3. p.

[2] Századok. 1881. 545—47. l. 632—33. ll.

[3] 1881 október 6-iki ig. vál. ülés jk. 2. p. *Szilágyi S.* : A Magy. Tört. Társ. 1881 augusztus 22—28-iki vidéki kirándulása Sáros vármegyébe s Eperjes és Bártfa városaiba. Budapest. 1881.

[4] 1883 márczius 1-i ig. vál. ülés jk. 9. p. és Sopron város meghívása ugyanott 1883 május 4-iki ig. vál. ülés jk. 6. p. Századok. 1883. 471. és 612—13. ll.

[5] 1883 május 16-iki átirata a május 4-iki ig. vál. ülés jegyzőkönyvéhez csatolva és Századok. 1883. 716—18. ll.

[6] Az előkészítő bizottság 1883 június 30-iki jelentése.

jelentések (*Szalay Józsefé* a sopron-városi, *Révész Kálmáné* a sopronmegyei, *Szilágyi Sándoré* és *Thaly Kálmáné* a kismartoni, *Szádeczky Lajosé* a fraknói, *Nagy Imréé* és *Pauer Iváné* a ligvándi, *Henszlmann Imréé* a régészeti és *Csontosi Jánosé* a könyvtári bizottságok működéséről) történelmi ismereteinknek valóban nagyméretű gyarapodásáról tettek tanuságot. E bizottságok kutatásaiba szervesen illeszkedett bele *Nagy Imré*nek becses dolgozata Sopron multjáról, melyet az aug. 22-iki ünnepélyes gyűlésen mutatott be, felújítván abban a Dunántúli Történetkedvelők emlékezetét is.[1]

A soproni vándorgyűlést csak négy év mulva (1887) követte a *dévai és a hunyadmegyei*.[2] A vándorgyűlést, melyen a krakói akadémia és az Erd. Múzeum-Egylet is képviseltették magukat s a melyen a vármegye köz- és magánlevéltárait Sólyom Fekete Ferencz ismertette, főként a felolvasások tették emlékezetessé, melyek a megye történetének oláh vonatkozásaival kapcsolatban a politikai jelentőségű oláh incolatus kérdésével is foglalkoztak, mint *gr. Szécsen Antal* elnöké az erdélyi történet és történetírás jelentőségéről, *Csánki Dezsőé* Hunyad vármegyéről és a Hunyadiakról, továbbá *Szádeczky Lajosé* Mihály vajda erdélyi szerepléséről. A gyűléssel egyidejűleg külön bizottság kutatott a gr. Tholdalaghy-cs. radnótfáji levéltárában is.[3] E vándorgyűlés egyébként záróülést egyáltalában nem tartott, »a mennyiben a kutatások hosszabb időt vettek igénybe«, miért is a végzett munkálatok eredményét az okt. 6-iki ig. választmányi ülésen mutatták be a bizottsági előadók, jelesül *Sólyom Fekete Ferencz*, ki a megye, *Szilágyi Sándor*, ki gr. Kuún Géza marosillyei és *Szabó Károly*, ki a gr. Tholdalaghy-cs. radnótfáji levéltárát ismertette.[4]

A Társulat Szilágyi Sándor titkársága alatt, azonban Szilágyi személyes részvétele nélkül, még egy vándorgyűlést tartott, *a máramarosmegyeit*, mely br. Vécsey József sárközujlaki és Nagybánya városa levéltárának megtekintésével

[1] V. ö. *Szilágyi Sándor :* A Magy. Tört. Társ. 1883. évi augusztus 22—27-iki vidéki kirándulása Sopron városába és Sopron vármegyébe. Budapest. 1883. 53—94. ll.

[2] 1887 május 5-iki ig. vál. ülés jk. 5. p. és július 2-iki ig. vál. ülés jk. 3. p. Századok. 1887., 472., 573—74. ll.

[3] Az 1887 július 24-iki dévai ülés jkönyve. *Szilágyi S. :* A Magy. Tört. Társulat 1887. évi július 24—27-iki vidéki kirándulása Déva városába és Hunyad vármegyébe. Budapest. 1887. 1—31. ll.

[4] Ugyanezen ig. vál. ülés jk. 2., 4., 5. p. és *Szilágyi S. :* id. kiadvány 32—87. ll.

egybekötve,[1] 1889 aug. 25—31. napjain folyt le, az ig. választmány június 27-én tartott ülésének megállapodásai szerint [2] és Thaly Kálmán elnöklete alatt. A vándorgyűlést, miként a hunyadmegyeit is, a megyei vonatkozású, de tartalmuknál fogva méltán nagyobb érdeklődést keltett felolvasásokon (*Szilágyi István:* Máramarosmegye a XII. és XIII. században, *Csánki Dezső:* Máramarosmegye és az oláhság, *Mihályi János:* Máramarosi oklevelekről, *Szádeczky Lajos:* Nagybánya város régi iparáról és czéheiről)[3] kívül a bizottsági előadók jelentései is tanulságossá tették. Ezek során *Márki Sándor* és *Deák Lajos* a vármegyei, *Szádeczky Lajos* a huszti, *Csánki Dezső* és *Erdélyi Pál* a városi, *Schönherr Gyula* a nagybánya-városi és végül *Fejérpataky László* a sárközujlaki levéltárban végzett kutatások eredményeit ismertette.[4]

Az 1868—1889 közt tartott vándorgyűlések 134 levéltárat kutattak át [5] s így e gyűlések egyfelől történelmi ismereteink óriás arányú bővülése szempontjából jelentősek, másfelől nagy mértékben emelték a Társulat erkölcsi és tudományos súlyát a köztudatban. A Társulat azzal, hogy a nyilvánosságot keresve, közvetlenül igyekezett érdeklődést támasztani a magyar történelem, s a hol lehetett, a helyi vonatkozások kiemelésével az országos jelentőségű történelmi kérdések iránt is, a társadalomban tudatossá tette történelmi emlékeink és hagyományaink tiszteletét és ápolását. Ennek hatása nemcsak abban mutatkozott, hogy a felkeltett történelmi érzék ébrentartására a jobbára ekkor létesült történelmi és régészeti társulatok vállalkoztak, hanem abban is, hogy a társadalom kezdte megszokni, hogy a Társulatot minden történelmi vagy a történelemmel kapcsolatban álló kérdésben magasabb fórumul tekintse. E közfelfogás egyik megnyilvánulásaként tekinthető, hogy 1877-ben Kóczán Ferencz egyenesen a Társulathoz fordult a *Szalay László születési házának megjelölésére* szánt emléktábla szövegének megállapítása végett [6] s hogy egyes *törvényható-*

[1] 1889 május 5-iki ig. vál. ülés jk. 4., 5., 6. p.; június 6-iki ig. vál. ülés jk. 4., 5. p. és Századok. 1889. 440—42., 554—555. ll.

[2] Ugyanezen ig. vál. ülés jk. 3. p. és Századok. 1889. 662—63. ll.

[3] Századok. 1889. 673—700. ll.

[4] Az 1889 augusztus 25., 29. és 31-iki ülések jkönyvei, azonfelül: A Magy. Tört. Társulat 1889 augusztus 25—31-iki vidéki kirándulása Máramaros vármegyébe és Nagybánya városába. Budapest. 1889.

[5] *Szilágyi S.:* Titkári jelentés. Emlékkönyv. 21. l.

[6] 1877 november 3-iki ig. vál. ülés jk. 3. p. és Századok. 1877. 780. l.

ságok, mint Beregmegye,[1] Ungmegye,[2] Hevesmegye,[3] Miskolcz városa [4] már elkészült *monographiáik* megbírálását kérték, mások viszont, mint Pécs városa,[5] Tornamegye,[6] Nyitramegye, [7] Szolnok-Dobokamegye [8] tervbe vett monographiáik ügyében elsősorban a Társulat véleményét kívánták meghallgatni. Előfordult azonban is az, hogy maga a Társulat kezdeményezte valamely törvényhatóság történetének megiratását.[9]

Abban a mozgalomban, mely *a helységnevek megmagyarosítására*, illetőleg a régi történelmi emlékű helynevek visszaállítására irányult, a Társulat közreműködését gyakran vették igénybe egyes törvényhatóságaink. *Zólyommegye* 1884-ben a »megyebeli községi helynevek szolgabírói járások szerint összeállított jegyzéké«-t azzal a kéréssel terjesztette a Társulat elé, hogy a régi történelmi községnevek megállapításában a megye törekvéseit támogassa. A Társulat a kérdés tanulmányozására külön bizottságot küldött ki (hg. Odescalchi Arthur, Pesty Frigyes, Majláth Béla),[10] melynek javaslatait [11] a megye is magáévá tette. Hasonló kéréssel fordult az elnökséghez 1885-ben *Nyitramegye* is,[12] melynek történelmi helyneveit a Tagányi Károlylyal és Thaly Kálmánnal kiegészített fenti bizottság[13] állapította

[1] 1877 október 4-iki ig. vál. ülés jk. 7 p. Századok. 1877. 779. l.
[2] 1884 október 2-iki ig. vál. ülés jk. 8. p. 1886 január 7-iki ülés jk. Századok. 1884. 716. és 1886. 85. l.
[3] 1889 november 7-iki ig. vál. ülés jk. 6. p. 1890 január 2-iki üiés jk. Századok. 1889. 731. l. és 1890. 84. l.
[4] 1880 július 1-i ig. vál. ülés jk. 3. p. 1882 márczius 2-iki ig. vál. ülés jk. 3. p. Századok. 1880. 606. és 1882. 258—61. ll.
[5] 1880 október 7-iki ig. vál. ülés jk. 5. p. 1881 november 3-iki ig. vál. ülés jk. Századok. 1880. 691. l.
[6] 1881 márczius 3-iki ig. vál. ülés jk. 4. p., április 7-iki ig. vál. ülés jk. 8. p., május 5-iki ig. vál. ülés jk. 12. p. Századok 1881. 273., 369. ll.
[7] 1881 április 7-iki ig. vál. ülés jk. 4. p., május 5-iki ig. vál. ülés jk. 3. p. Századok 1881. 368., 457—58. ll.
[8] 1884 április 4-iki ig. vál. ülés jk. 5. p., 1885 február 5-iki ig. vál. ülés jk. 8. p. Századok. 1884. 367., 1885. 173—74. ll.
[9] Mint Kisküküllőmegyéét az 1886 nov. 4-i ig. vál. ülés jk. 6. p. Századok. 1886. 826. l.
[10] 1884 október 2-iki ig. vál. ülés jk. 2. p. Századok. 1884. 715. l.
[11] 1884 november 6-iki ig. vál. ülés jk. 5. p., deczember 4-iki ig. vál. ülés jk. 5. p. és 1885 február 5-iki ig. vál. ülés jk. 9. p. és mellékletek. V. ö. Századok. 1884. 810—11., 901—902., 1885. 174. ll.
[12] 1885 márczius 4-én keltezve, az 1885 április 2-iki ig. vál. ülés jkönyvéhez mellékelve.
[13] 1885 április 2-iki ig. vál. ülés jk. 4. p. és Századok. 1885. 370—71. ll. V. ö. Odescalchi Arthur hgnek az 1885 május 7-iki ig. vál. ülés jkönyvéhez mellékelt beadványával.

meg ; 1887-ben *Barsmegye,*[1] 1888-ban *Szolnok-Dobokamegye* [2] és *Hontmegye.*[3] A bizottságok munkálatai azonban, melyekben utóbb Nagy Imre, Nagy Iván, Csánki Dezső és Kubinyi Miklós is résztvettek, nem tekinthetők a Társulat hivatalos állásfoglalása kifejezéseiként, mert az 1889 június 6-iki ig. választmányi ülés elvi kijelentése szerint, a felelősség e tekintetben a jelentések előadóira háramlik.[4]

A Társulatból indult ki s országos jelentőségű mozgalommá fejlődött a *millennium kérdése* is, melyet *Botka Tivadar* vetett fel az ig. választmány 1878 január 3-án tartott felolvasásával.[5] Botka megállapításaival szemben többen szállottak síkra,[6] de az így kifejlődött polemia a honfoglalás éveinek szabatos megállapítására vezetett. A millennium gondolata késztette *Bánó Józsefet* is azon indítványa benyujtására (1883 ápr. 5.), hogy »hasson oda a Társulat, mikép a millenarium alkalmával egy *a magyar faj ethnologicus fejlődését tárgyaló mű*, melyre 15—20.000 frt pályadíj lenne kitűzendő, megjelenhessék«. Az ig. választmány rokonszenvvel fogadta az indítványt, tárgyalására Hunfalvy Pál, utóbb Ipolyi Arnold elnöklete alatt tíztagú bizottságot küldött ki,[7] mely azzal két ülésben foglalkozott s a következő véleményes javaslatát terjesztette a május 4-iki ülés elé : A Társulat »az initiativa jogát« elfogadja ; tekintve azonban, hogy »történeti irodalmunk még nem bír olyatén munkával, mely a magyar nemzet életét akkép tárgyalná, hogy abból mind fennmaradása, mind koronkénti növekedése s a szomszéd, különösen a déli tartományokra való hatása felfogható lenne s mely az érintett tüneménynek mind külső, mind belső

[1] 1887 február 3-iki közgyűlés jk. 6. p., július 2-iki ülés jk. 5. p., 1888 június 7-iki ig. v. ülés jk. 3. p. Századok. 1887. 178., 573., 1888. 574—575. ll.

[2] 1888 április 5-iki ig. vál. ülés jk. 8. p. ; október 4-iki ig. vál. ülés jk. 3. p. ; 1889 június 6-iki ig. vál. ülés jk. 6. p. Századok. 1888. 375—76., 767., 1889. 555. l.

[3] 1889 június 6-iki ig. vál. ülés jk. 7 p. Századok. 1889. 555—56. lapok.

[4] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 6. p. Századok. 1889. 555. l.

[5] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 1. p. Századok. 1878. 103. A felolvasás Századok. 1878. 46—67., 149—168., 245—266., 326—346., 533—551. ll.

[6] *Pauler Gyula :* Lebedia, Etelköz, Millenarium. Századok. 1880. 1—21., 97—117. ll. *Botka* válasza. Századok. 1881. 465—92. ll. Pauler megjegyzései. Századok. 1881. 747—55. V. ö. Századok. 1882. 787—88., 1883. 185—215. ll.

[7] 1883 április 5-iki ig. vál. ülés jk. 1. p. Századok. 1883. 391—92. ll.

okait feltüntesse ; tekintve, hogy egy ilynemű munkának közzététele, illetőleg megjelenése a magyar nemzet ezredéves fennállásának, a millenniumnak mintegy történetirodalmi manifestatiója volna : abban a véleményben van, hirdettessék pályázat egy oly munkára, mely a magyar nemzet életének phasisait pragmatikailag fejtegesse, annak első feltűnésétől fogva a legújabb időkig. Az indokolásban megkívántatik, hogy mindazok a tényezők, melyek a nemzeti életben mélyreható szerepet játszanak, mint az Árpád-nemzetség négyszázados fennmaradása, a beköltözött bessenyők, kunok összeolvadása a nemzettel, a hospites politikai beléolvadása a politikai nemzetbe, a vallási viszontagságok, a nemzeti politika nemzetközi irányai, vagyis a diplomatiai történet stb. alaposan és kimerítően legyenek tárgyalva.« A bizottság a pályakérdés határidejéül a millenniumot megelőző év elejét javasolja ; a bírálat természetesen elsősorban a pályakérdésre érkezett munkákat venné figyelembe, de tekintetbe jöhetnek egyéb, a kérdést egészében vagy részleteiben tárgyaló munkák is. A pályadíj-összeget (15.000 frt) a törvényhozás szavazná meg, de esetleg közadakozás útján is össze lehetne gyűjteni.[1]

Bár az ig. választmány a bizottság javaslatát elvileg magáévá tette,[2] Bánó indítványa ebben a formában nem valósulhatott meg. Kétségtelen azonban, hogy ez adta meg a gondolatát annak, hogy évek mulva, de ugyancsak a millennium alkalmából, Szilágyi Sándor korszakos nagy magyar történelmét kezdeményezze.

Ugyancsak az 1883 április 5-iki ig. vál. ülésen tette meg *Thaly Kálmán* is azon *indítványát*, hogy »forduljon a társulat átiratban a főváros hazafias közönségéhez, figyelmeztetvén azt *az 1686 szept. 2-iki budavári visszafoglalás* keresztényközi és nemzeti fontosságára s kérje fel ezen emlékezetes nap méltó *megünneplésére*.« Az ig. választmány a kérdéses átirat megszerkesztésével Thalyn és Szilágyin kívül Pauler Gyulát és Majláth Bélát bízta meg.[3] A főváros okt. 23-iki közgyűlése az indítványt elfogadta s a Társulat átiratát a részletek megállapítása végett a főváros képzőművészeti bizottságához tette át. E bizottság deczember 2-án tartott ez ügyben ülést, melyen a Társulatot Szilágyi Sándor, Majláth Béla, Torma Károly és Thallóczy Lajos képviselték s a melyen a

[1] A bizottság 1883 május 2-iki jelentése és Századok. 1883. 472—73. ll.

[2] Az 1883 május 4-iki ig. vál. ülés jk. 7. p. .

[3] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 3. p. és Századok. 1883. 392—93. ll.

következő tervezetet fogadták el: az évforduló alkalmából belépti díjas történelmi kiállítás rendezendő, mely részletesen feltüntetné e kor nyomtatványait, érmeit és fegyvereit; »a budai vár azon része, hol a keresztények legelőször berohantak, emléktáblával jelölendő meg; ugyancsak Lotharingiai Károly és Petneházy Dávid arczképei a fővá ros díszterme számára lefestendők; emlékérem veretendő az ünnepély alkalmával úgy az ostromot, mint Petneházy; életét feltüntető monographia irattassék meg s végezetül alkalomhoz méltó ünnepélyességek jelezzék e nap fontosságát«. Az ekkor kiküldött szűkebb bizottság (Havas Sándor és Vidéki János a főváros, Szilágyi Sándor és Thallóczy Lajos a Társulat részéről) magát az ünnepélyt akként vélte megtartandónak, hogy a történelmi kiállítás 1886 aug. 15-én nyílnék meg; szeptember elsején a Magy. Tört. Társulat díszgyűlést tartana, melynek tárgyai lehetnének: egy elnöki megnyitó és Petneházy életének előadása; szept. 2-án lenne az emléktábla leleplezése, melyet ünnepélyes istentisztelet követne. Szept. 3-án »a főváros tartaná meg közgyűlését, mely alkalommal kiosztatnék az e czélra veretett emlékérem, lelepleztetnék Lotharingiai Károly főherczeg és Petneházy arczképe, esetleg mellszobra s bemutattatnék azon illusztrátiókkal, térképekkel, arczképekkel ellátott díszmunka, mely ez alkalommal iratnék«.[1]

Minthogy a főváros törvényhatósági bizottsága (1884 január 9.) a tervezetet elfogadta s azt a kormány is megerősítette, a rendezés munkálatai, melyben a Társulat részéről Ipolyi Arnold elnöklete alatt Pauler Gyula, Majláth Béla, Torma Károly, Thaly Kálmán, Szilágyi Sándor, Bubics Zsigmond és Thallóczy Lajos vettek részt, haladéktalanul megkezdődtek.[2] *Thaly Kálmán* mindenekelőtt a Petneházy-család levéltárában végzett kutatásokat,[3] majd az ő útbaigazítása nyomán a Társulat az 1871-iki zemplén—ungmegyei vándorgyűlés alkalmával a br. Sennyey-cs. levéltárában talált s Budavára ostromára vonatkozó okiratokat lemásoltatván,[4] azokat a bizottság, illetőleg a történelmi

[1] Thallóczy Lajos 1883 deczember 6-iki jelentése, az ugyanazon napi ig. vál. ülés jkönyvéhez mellékelve és Századok. 1883. 894—95., 1884. 460—61. ll.

[2] 1884 márczius 7-iki ig. vál. ülés jk. 6. p. Századok. 1884. 264. i.

[3] 1884 február 7-iki ig. vál. ülés jk. 1. p. és márczius 7-iki ig. vál. ülés jk. 2. p. Századok. 1884. 161—62., 263. ll.

[4] 1884 október 2-iki ig. vál. ülés jk. 6. p. és deczember 4-iki ig. vál. ülés jk. 2. p. Századok. 1884. 716., 950. ll.

mű megírásával megbízott *Károlyi Árpád* rendelkezésére bocsátotta. Ugyanezen czélból kutatták át később a gróf Teleki-család marosvásárhelyi, a gróf Zichy-család zsélyi, a gróf Batthyány-család körmendi s a herczeg Esterházy-család kismartoni levéltárait is.[1]

A Budavár visszafoglalása évfordulójának megünneplésére vonatkozó munkálatok kapcsán merült fel az a terv, hogy a *főváros* területén lévő országos, vagy helyi történelmi jelentőséggel biró *helyeket emléktáblákkal* megjelöljék úgy, miként azt már régebben a Várban tették. A kezdeményezés a főváros részéről indult ki, melynek törvényhatósága azzal az indokolással, hogy »a régi Pest és Buda úgyszólván napról-napra darabonkint tünik el szem elől« s a »főváros rohamos fejlődése mellett biztosra vehető . . . a még meglévő történelmi nevezetességű helyek« pusztulása is, a Társulat közreműködését kérte a tervbevett munkálatokban.[2] A Társulat készségesen támogatta a fővárost e törekvésében s magát Szalay József, Salamon Ferencz, Thaly Kálmán Szilágyi Sándor és Thallóczy Lajos által képviseltette a Havas Sándor elnöklete alatt tevékenykedő fővárosi bizottságban.[3]

Budavára visszafoglalásának s a felszabadító háború emlékének méltó megünneplése azonban nem csupán a bizottság tagjait foglalkoztatta, hanem közös munkára ösztönözte történetíróinkat is. A Századok hasábjain sűrű egymásutánban jelentek meg a XVII. század utolsó tizedeire vonatkozó tanulmányok és czikkek,[4] melyek a nevezetes évforduló emlékezetét állandóan ébren tartották, a köztu-

[1] 1885 október 1-iki ig. vál. ülés jk. 7., 8. p. és Századok. 1885. 681—82. november 12-iki ig. vál. ülés jk. Századok. 1885. 751. l.

[2] A főváros 1884 június 19-iki tanácsüléséből. 28.630/1884. VIII. sz. átirat.

[3] Századok. 1884. 625. l.

[4] Pl. *Szalay József :* Az 1683-iki hadviselés és irodalma. Századok. 1884. 561—79., 643—661., 750—765., 827—838. ll. *Tergina Gyula :* Buda visszavételének emlékérmei. Századok. 1884. 594—603., 697—706., 787—799. ll. *Thaly Kálmán :* Érdekes epizód etc. Századok. 1884. 604—608. *Némethy Lajos :* Ki volt Gyul Baba ? Századok. 1884. 608—612. l. *Bubics Zsigmond :* Buda kétszázados ostromának történetéhez. Századok. 1884. 800—802. *Deák Farkas :* Buda 1684-iki ostroma idejéből. Századok. 1884. 878—883. *Némethy L. :* Budavár 1686-ban történt visszafoglalásának évfordulói. Századok. 1886. 58—61. *Harmos Gábor :* Adatok. Századok. 1886. 157. l. *Némethy L. :* Kik voltak elsők Budavárában etc. Századok. 1886. 579—89., *Vásárhelyi Géza :* Adalék etc. Századok. 1886. 346—48. l. L. Acsády, Knauz, Fraknói, Bubics stb. műveit is.

datban. A közérdeklődés állandó táplálása pedig valóban szükséges volt. Az *1885-iki országos kiállítás* ugyanis, melyen a kultusministerium felszólítására[1] a Társulat is képviseltette magát kiadványaival,[2] a társadalom érdeklődését teljesen lekötötte a maga részére, úgy hogy a jubileum kérdése egyelőre háttérbe szorult.

A kiállítással kapcsolatosan merült fel a kiállítást rendező országos bizottság részéről az az ötlet, hogy a Társulat 1885 folyamán Budapesten tartsa meg szokásos évi vándorgyűlését.[3] Az 1885 február 5-iki ig. vál. ülés azonban Tagányi Károly indítványára nem vándorgyűlés, hanem *congressus* megtartása mellett döntött, melynek feladata leend »a történettudomány, történetoktatás és történetnevelés elveit és alkalmazásának eszközeit« megvitatni. E végből az ig. választmány *Ipolyi Arnold* elnöklete alatt egy bizottságot küldött ki (Tagányi K., Pulszky F., Fraknói V., Thallóczy L., Ballagi Aladár), egyúttal pedig feliratot intézett a vallás- és közoktatásügyi ministeriumhoz is a tekintetben, hogy a »történelem-oktatás megvitatásának kérdését eleve is ajánlja a történettanárok figyelmébe«.[4] A bizottság a július 1-re tervezett congressus programmját nagy vonásokban már a márczius 5-iki ig. vál. ülésen ismertette,[5] részletesen azonban a külön e czélból összehívott márczius 26-iki rendkívüli ig. vál. ülés foglalkozott azzal.

E szerint a congressus *három osztályra* tagozódva foglalkoznék a történelemmel, mint tudománynyal, neveléssel és tanítással. Az első osztály a történelmi anyag ismeretét tárgyalná ; előadó bemutatná az eddig átkutatott hazai és külföldi levéltárak és könyvtárak statisztikáját és ennek alapján korszakonként ismertetné a kiadott történelmi anyagot s az ekként természetszerűleg felvetődő kérdéseket ; kiterjesztené figyelmét ezek mellett a történelem segédtudományaira és magára a történelmi módszerre is. A második osztály előadója fejtegetné a történelmi érzék nevelésének eszközeit a közönségnél és utalva a hagyomány szerepére a művészetben, megjelölné azon határokat is, melyek azt a történetírástól elválasztják. Végül a harmadik osz-

[1] 1884 február 7-iki ig. vál. ülés jk. 6. p. és Századok. 1884. 163—64. l.

[2] 1884 október 2-iki ig. vál. ülés jk. 4. p. Századok. 1884. 715. l. és Századok. 1886. 81. l.

[3] 1884 deczember 4-iki ig. vál. ülés jk. Századok. 1884. 902. l.

[4] Századok. 1885. 171. l.

[5] Századok. 1885. 274. l.

tály előadója a történelem tanításának módszereit ismertetné az elemi, közép- és felsőoktatás fokain.[1]

A congressus a június 6-án tartott ig. vál. ülésen megállapított programmnak megfelelően,[2] július 3-án kezdte meg üléseit nagy érdeklődés mellett [3] a M. Tud. Akadémia díszermében. A gyűlést *Ipolyi Arnold* nyitotta meg »a történelem s a magyar történeti szellem« című nagyhatású beszédével; utána a három osztály megalakult s a július 4., 5. és 6-án tartott üléseken foglalkozott az előadók javaslataival. A *Pulszky Ferencz* elnöklete alatt működő I. osztály előadói közül *Thallóczy Lajos* a történelmi anyagról, *Fejérpataky László* a történelem segédtudományairól s *Lánczy Gyula* a történelmi módszerről tartottak nagyszabású felolvasásokat; a II. osztály *Szász Károly* elnöklésével *Römer Flóris* előadásában azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy hogyan lehet felkelteni a történelmi érzéket a közönségnél ünnepi menetek, színpadi előadások, nemzeti képek, történeti kiállítások és múzeumok által. A *Klamarik János* elnöklete alatt álló III. osztályban *Márki Sándor* a nép- és középiskolai történettanítás, *Marczali Henrik* pedig a történelmi felsőoktatás kérdéseit fejtegették magas színvonalú, egészben véve még ma is actualis dolgozataikban. Valamennyi tanulmány megjelent a Társulat folyóiratában.[4]

A kiállítás éve más szempontból is emlékezetes Társulatunk történetében. Ez év folyamán indult meg ugyanis a »*Magyar Történeti Életrajzok*« cz. vállalat, mely »a magyar történet kiválóbb alakjai életrajzait« volt hivatva ismertté tenni »a tudomány színvonalán álló s eredeti kutatásokon alapuló, de egyúttal vonzó feldolgozásban«.[5] Az eszme eredetileg a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságától származott, melyet új elhatározásában azon gondolat vezérelt, hogy »a biographiai forma legalkalmasabb egyes korszakok történetét úgy mutatni be a közönségnek, hogy az egyszerre ismerkedjék meg a korral és jelentősebb szereplőivel« s azonkívül »az írókat lélektani búvárlatokhoz szoktatja«. Minthogy a történelmi bizottságnak nem volt szándékában egy ilyen vállalat megindítása, ellenben kész volt anyagilag

[1] Századok. 1885. 371—73. ll.
[2] Századok. 1885. 534. l.
[3] Századok. 1885. 621. l.
[4] A Magy. Tört. Társ. 1885. július 3—6. napjain Budapesten tartott congressusának irományai. Szerk. *Szilágyi Sándor*. Budapest. 1885. 8° 202 l. (Mint a Századok 1885. évf. VIII. füzete.)
[5] Századok. 1884. 82. l.

támogatni pl. a Társulatot »azon szoros összeköttetésnél fogva, melybe időszaki közlönyei útján a történetkedvelő közönséggel jutott«, Fraknói Vilmos, Pauler Gyula és Szilágyi Sándor az 1884 január 3-iki közgyűlés előtt együttes indítvány alakjában felvetették egy, évenként megjelenő életrajz-gyűjtemény kiadásának gondolatát.[1] A közgyűlés az indítványt egyhangúlag elfogadta s költségeire a kért 500 frtot megszavazta.[2]

A Társulat a tört. bizottságtól biztosított évi 1000 frtra, nemkülönben magánosok anyagi hozzájárulására is támaszkodva,[3] 1885-ben megindította kezdettől fogva népszerű vállalatát, a Magyar Történeti Életrajzokat, *Szilágyi Sándor*nak szerkesztésében. A kiadvány első életrajza *Márki Sándor:* Mária királynéja volt, ezt követte *Thallóczy Lajos:* Zay Ferencze és *Acsády Ignácz:* Széchy Máriája, melyek együttesen alkották az első évfolyamot. Az eddig kiadott 33 évfolyamban 56 életrajz jelent meg, még pedig 1899-ig Szilágyinak, 1899—1903-ig *Schönherr Gyulá*nak s 1904-től fogva *Dézsi Lajos*nak szerkesztésében.

Azok között, kik a Magyar Történeti Életrajzok jelentőségét felismerve, a vállalkozást anyagi hozzájárulásukkal biztosítani és megerősíteni siettek, *ludányi Bay Ilona* bizonyára megérdemli a Társulat hálás megemlékezését.[4] *Emich Gusztáv*val együtt ők voltak az elsők, kik Társulatunkban a pályakérdések kitűzését meghonosították s ezzel nemcsak a »társulatnak működése iránt létező érdeklődést« fokozták, hanem módot és alkalmat nyujtottak új tehetségek és új írói törekvések érvényesülésére is.

Emich Gusztáv az 1880 január 8-iki közgyűlés alkalmával 20 drb aranyat tűzött ki valamely »kisebb terjedelmű művelődéstörténelmi monographia« megírására, a maga részéről: »A magyar királyok udvartartását a királyság alapításától az 1526. évig« hozván javaslatba.[5] Az ig. választmány febr. 5-iki ülésén a javaslatot elfogadta s 1881 január 31-iki határidővel pályakérdésül kitűzte a magyar királyok udvartartásának leírását I. Mátyás király uralkodása kezdetétől Buda bevételéig (1541).[6] A pályakérdés

[1] Századok. 1884. 82—83. l.
[2] Századok. 1884. 84. l.
[3] Századok. 1884. 263., 458. l.
[4] V. ö. Századok. 1913. 471—72. ll.
[5] Századok. 1880. 87. l.
[6] Századok. 1880. 179. l.

azonban évekig eredménytelen maradt [1] s csak miután az ig. választmány arra az álláspontra helyezkedett, hogy »a pályázni akarók tetszés szerint akármelyik magyar királyi vagy erdélyi fejedelmi udvartartás leírásával« is pályázhatnak,[2] lett meg az óhajtott eredmény. Szilágyi Sándor az 1883 febr. 1-i ig. vál. ülésen már jelenthette, hogy az Emich Gusztáv-féle pályázatra egy pályamű érkezett be,[3] melyet bírálói (Fraknói Vilmos, br. Radvánszky Béla) egyhangúan »jutalomra és kinyomatásra« méltónak ítéltek. Szerzője *Csánki Dezső* volt,[4] kinek műve: *I. Mátyás udvara*, még ugyanabban az esztendőben a Századokban, majd mint a Társulat kiadványa, könyvalakban is napvilágot látott.[5]

Az Emich-féle pályázat hatása alatt az 1881 január 7-iki ig. vál. ülésen *Bay Ilona* is 20 aranyat bocsátott a Társulat rendelkezésére »egy, a választmány által meghatározandó pályakérdésre«.[6] A választmány Fraknói Vilmos és Pauler Gyula javaslatára 1882 január 31-iki határidővel »a hazai régibb (1790 előtti) történetből, a nemzeti élet bármely terén feltűnt, a pályázó által tetszés szerint választandó személynek kútforrási tanulmányon alapuló egyéni jellemzését« tűzte ki pályatételül, annyi megszorítást kötvén ki mindössze, hogy a dolgozat »terjedelme egy nyomtatott ívnek felét meg ne haladja«.[7] A pályázat szokatlan eredménynyel járt; 8 pályamű versenyzett a jutalomért, melyek általában megütötték az irodalmi mértéket, sőt némelyik közülük »figyelemreméltó, sőt kitünő művet szolgáltatott«.[8] A jutalmat *Lánczy Gyula* nyerte el[9] »Széchényi Pál kalocsai érsek s a magyar nemzeti politika« cz. tanulmányával,[10] mely a szerzőt Thaly Kálmánnal éles polemiába sodorta;[11] ugyanekkor dícséretben részesült *Deák Farkas:* Wesselényi Ferencz, *Jedlicska Pál* pedig: Erdődi br. Pálffy Miklós jellemrajzával.[12]

[1] V. ö. Századok. 1881. 179., 1882. 167. l.
[2] 1882 febr. 9-iki ig. vál. ülés jk. 8. p. Századok. 1882. 168—69. ll.
[3] Századok. 1883. 176. l.
[4] Századok. 1883. 284—85. l.
[5] Századok. 1883. 515—581., 617—667., 750—784. ll.
[6] Századok. 1881. 87—88. ll.
[7] Századok. 1881. 177—78. ll.
[8] Gr. Széchen Antal és Ipolyi Arnold bírálati jelentése. Századok. 1882. 265. és 269. l.
[9] Századok. 1882. 257. l.
[10] Századok. 1882. 273—299. ll.
[11] Századok. 1882. 479—492., 682—699., 789—790., 868—69. ll.
[12] Századok. 1882. 353. s köv. ll. és 448. s köv. ll. A tanulmányok külön is megjelentek. Budapest, 1882. 8° 74. l.

Az 1882 január 5-iki közgyűlésen Bay Ilona újból 20 aranyat adományozott a Társulatnak.[1] Az ig. választmánytól ekkor kitűzött pályadíjat [2] *Márki Sándor* nyerte el Kemény János jellemrajzával.[3] Ugyanazon év végén, az 1882 decz. 7-iki ig. vál. ülésen, Bay Ilona ismét 22 aranyat ajánlott fel a Társulatnak,[4] mely az összeget »bármely eddig megoldatlan történeti kérdés tárgyalására« tűzte ki pályadíjul.[5] A beérkezett pályamű [6] nem nyerte ugyan el a jutalomdíjat,[7] de bírálói arra méltónak nyilvánították, hogy a Századokban napvilágot lásson.[8]

A pályázatok eddigi sikere Bay Ilonát arra ösztönözte, hogy 1883 decz. 6-án nem valamely jellemrajz, hanem »a magyar történetből tetszés szerint választandó« 5—6 íves kor- vagy életrajz megírására 30 drb arany jutalomdíjat tűzzön ki.[9] A beérkezett négy pályamű közül [10] a bírálók jelentése alapján [11] *Acsády Ignácz* nyerte el a pályadíjat »Magyarország belállapota 1680« című dolgozatával,[12] míg *Szádeczky Lajos* »Békés Gáspár«-ját a Bay Ilonától nagy szeretettel támogatott [13] Magy. Tört. Életrajzok sorozatában való kiadásra érdemesítették.[14]

A Társulat iránt a társadalomban megnyilatkozó bizalom jelének tekinthető, hogy 1881 május 5-én, bizonyára az Emich- és Bay-féle pályázatok hatása alatt *Rimély Károly* pozsonyi apátkanonok 100 aranyat ajánlott fel a Társulatnak »a pozsonyi társasegyház történeté«-nek pályázat útján való megíratására.[15] A pályázat azonban eredménytelen maradt, minek következtében a díj harmadrésze az

[1] Századok. 1882. 70. l.
[2] Századok. 1882. 169. l.
[3] Századok. 1883. 176. és 283—84. ll. A dolgozat megjelent Századok. 1883. 401—413. ll.
[4] Századok. 1882. 867—68. ll.
[5] Századok. 1883. 178. l.
[6] Századok. 1884. 85. l.
[7] Századok. 1884. 163. l.
[8] *Zsatkovics Kálmán.* Az egri befolyás és az ez ellen vívott harcz a munkácsi görög szertartásu egyházmegye történelmében. Századok. 1884. 680—696., 766—786., 839—877.
[9] Századok. 1883. 894—95. ll.
[10] Századok. 1884. 902. l.
[11] Századok. 1885. 171—73. ll.
[12] Megjelent Századok. 1885. 549—62., 631—654., 703—724. ll.
[13] Századok. 1913. 472. l.
[14] Századok. 1885. 173. l. Megjelent a M. Tört. Életrajzok 1887. folyamában.
[15] Századok. 1881. 458—59. ll.

alapítólevél értelmében a Társulat alaptőkéjéhez csatoltatott.[1]

Az országos kiállítás és az ezzel kapcsolatos történelmi congressus, nemkülönben a Társulat új vállalatának, a Magy. Tört. Életrajzoknak előmunkálatai a *Budavár visszafoglalásának emlékére* tervezett nagyszabású ünnepélyek sorsára nem voltak hatással. Társulatunk csendes, de folytonos munkával készült az országos mozgalommá fejlődött emlékünnep megülésére, melyben nemcsak tudományos testületként kívánt résztvenni, hanem tagjainak tudományos közreműködésével is. Valóban alig van esemény hazánk történelmében, mely oly termékenyítőleg hatott volna a történetírói munkásságra századok multán is, mint Budavár visszafoglalása.[2] E tekintetben elég csak *Károlyi Árpád* monumentális művére,[3] *Fraknói Vilmos*nak a »Monumenta Vaticana« sorozatában közzétett kiadványára[4] s egy másik alkalmi munkájára,[5] továbbá *Knauz Nándor*,[6] *Majláth Béla*,[7] *Deák Farkas*,[8] *Acsády Ignácz*[9] stb. műveire hivatkoznunk, melyek némelyike Társulatunkkal szorosabb vonatkozásban áll. A Társulat egyébiránt a július 1-én tartott ig. vál. ülésén állapította meg véglegesen »a Budavár visszavétele emlékünnepélye alkalmával tartandó társulati nagygyűlés« rendjét,[10] mely nagygyűlés szervesen beleilleszkedett a főváros által rendezett ünnepi intézkedések keretébe.

A már ismertetett programmnak megfelelően, 1886 aug. 15-én nyílt meg a Majláth Bélától rendezett *történelmi kiállítás*;[11] a tulajdonképeni ünneplés azonban szept. 1-én és 2-án folyt le. »*Az ünnepélyre* meghivattak az uralkodóház,

[1] Századok. 1883. 892—93. ll.
[2] V. ö. Századok. 1886. 734—35. ll.
[3] Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Budapest. 1886. 4°. 435 l.
[4] Relationes cardinalis Buonvisi in imperatoris et Hungariae regis curia nuntii apostolici a. 1686. exaratae. Budapest. 1886. 4°. CLIV+308 l.
[5] XI. Incze pápa és Magyarország fölszabadítása a török uralom alól. Budapest, 1886. 8°. 267 l.
[6] Buda ostromához. Budapest, 1886. 4°. 128 l. V. ö. Századok 1886. 716—20., 827—833. l.
[7] A történelmi kiállítás kalauza. Szerkesztette —. Budapest, 1886. 8° XVII+869 l.
[8] Budavár visszavétele. Irta egy szemtanu. Angolból fordította etc. Budapest, 1886. 8° 144 l.
[9] Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Budapest, 1886. 8° 334 l.
[10] Századok. 1886. 638. l.
[11] Ismertetését l. Századok. 1886. 643—648. ll.

az ostromló seregben résztvettek utódai bel- és külföldről. Amaz országok fővárosai, melyek nagyobb segédcsapatokkal vettek részt az ostromban: így Bécs, München, Berlin, Stockholm város képviselői, a magyar kormány tagjai, a főpapság, a katonai és polgári hatóságok képviselői, a Budapesten székelő consulok, a tudományos testületek, intézetek képviselői s végül a hazai törvényhatóságok. Ennek köszönhető, hogy az ünnepély oly díszessé és imposanssá nőtte ki magát, hogy az nemcsak nemzeti, de valóságos nemzetközi jellegűvé vált. A külföldi képviselők tették azzá, főkép a német császár, mint porosz király küldöttsége az ostromnál szerepelt brandenburgi ezredek főtisztjeiből, továbbá Bécs és Stockholm városok képviselői s ama külföldi családok tagjai, kiket az ostromban résztvett őseik iránti kegyelet ide vonzott«.

»Szept. 1-én d. u. 5 órakor tartotta a Történelmi Társulat és főváros együttes díszülését a vigadó nagytermében. Budapest legnagyobb terme alig volt képes befogadni a díszes és válogatott közönséget, mely külsőleg is festői képet nyujtott. A díszmagyar ruhák ragyogó változatosságát élénkítette a főpapok bíboros palástja és püspöki dísze, a katonai méltóságok egyenruhája, köztük a porosz főtisztek ragyogó uniformisa s egy svéd tiszti egyenruha. A terem felső végén volt felállítva a tribün társulatunk s a főváros képviselői és a főbb méltóságok számára, kik mindnyájan díszruhában jelentek meg. Az emelvény jobb szárnyán megkülönböztetett hely volt fenntartva ő felsége a király számára. A magas emelvényen a terem jobb oldalán a Budavár visszavívásánál szerepelt hősök utódai foglaltak helyet, a terem többi részét a törvényhatóságok képviselői s a nagyközönség foglalták el, sokan díszmagyarban, a legtöbben salonöltözetben; fent a páholyokban s az erkélyen díszes női közönség emelte az ünnepélyes díszülés fényét.«

»Pontban 5 órakor megjelent ő felsége, kit háromszoros éljen üdvözölt. Mire a gyűlést *Ráth Károly* főpolgármester . . . elnöki beszéddel megnyitotta,[1] bemutatván dr. Károlyi Árpádnak a főváros megbízásából írt monographiáját Buda és Pest visszafoglalásáról és az emlékérmet. Utána *br. Kemény Gábor*, mint a Történelmi Társulat másodelnöke olvasta fel beszédét.[2] *Gr. Széchen Antal* tanulmányát[3]

[1] Századok. 1886. 659—666. l.
[2] Századok. 1886. 666—672. l.
[3] Századok. 1886. 672—687. ll.

Óváry Lipót adta elő. Ezután ő felsége távozván, 10 percznyi szünet következett. *Dr. Károlyi Árpád*, ki Budavár ostromát volt előadandó az e czélra készült s kifeszített hatalmas térképen, a mely Budavárát ábrázolta, az idő előrehaladottsága miatt lemondott előadásáról, azt a Történelmi Társulat legközelebbi gyűlésére halasztván. Igy a szünet után dr. Czobor Béla olvasta fel *Ipolyi Arnold* elnökünk szép levelét,[1] melylyel a »Monumenta Vaticana« alkalmi kötetét bemutatá. A díszülést Ráth Károly rövid beszéde zárta be.[2] A tulajdonképeni emlékünnep (ünnepélyes nagymise, emléktábla-leleplezés) szept. 2-án zajlott le a budai várban.[3]

V.

Ipolyi Arnold halála. Elnökváltozások. A titkári iroda szervezése. A Balthazár Béla-féle sikkasztás és előzményei. A Társulat pénztárkezelésének módja. A sikkasztás felfedezése és az okozott kár megállapítása. Az alapszabályok és az ügyrend átalakítása. Bay Ilona újabb pályatétele. Szilágyi Sándor érdemei. A Teleki-oklevéltár. Teleki Mihály levelezése. Népszerű felolvasások rendezése. A Társulat negyedszázados jubileuma. A Társulat és a millennium. Gr. Zichy Jenő pályadíja. Monographia-tervezet. Árpád sírja. Szilágyi Sándor emlékérem. Szilágyi Sándor alapítvány. Szilágyi Sándor halála.

Alig csendesedtek el a jubileumi ünnepélyek, melyek Társulatunk történetében mindenkor emlékezetesek maradnak, midőn váratlanul súlyos csapás érte a Magyar Tört. Társulatot. *Ipolyi Arnold* 1886 decz. 2-án délután félegykor agyszélhűdés következtében íróasztala mellett, munka közben hirtelen elhúnyt.[4] A decz. 2-ra kitűzött ig. vál. ülés a gyász jeléül megszakította ülésrendjét, annak tudatában, hogy »Társulatunk megalakulása körül ő fejtette ki a legnagyobb tevékenységet s azóta is meleg szive egész szeretetével, fényes tehetsége egész hatalmával munkált felvirágoztatásán.«[5] Abban, hogy a »Magy. Történelmi Társulat húszéves fönnállása alatt a magyar történettudomány olymérvű lendületet vett, milyet előbb soha«, nagy része volt Ipolyinak, ki büszkeségének tartotta, hogy »Társulatunk

[1] Századok. 1886. 687—88. ll.
[2] V. ö. Századok. 1886. 689—90. ll.
[3] Századok. 1886. 690—91. ll.
[4] A M. Tört. Társulat gyászjelentése. Századok. 1886. 922. l.
[5] Századok. 1886. 923. l.

azon első kilencz tagjának egyike« volt, »kik azt oly sikerülten« megalapították.[1]

Utóda az elnökségben *br. Kemény Gábor*, az eddigi első alelnök lett (1887 márcz. 3.),[2] míg ugyanekkor első alelnökké *gr. Szécsen Antalt* választotta meg a közgyűlés. Br. Kemény Gábor azonban 1888 október 23-án elhúnyt ;[3] helyét gr. Szécsen Antal foglalta el (1889 febr. 7).[4] Gr. Szécsen megválasztatásával egyidejűleg *Pulszky Ferencz*, 1879 márczius 6 óta második alelnök, lett első alelnök, kinek helyére viszont *Thaly Kálmán* került azon érdemeinél fogva, melyeket Társulatunk megalapítása, szervezése és fejlesztése érdekében kifejtett.[5] Az 1889 febr. 7-iki ig. vál. ülés töltötte be a *Deák Farkas*nak 1888 június 4-én történt halálával[6] megüresedett jegyzői tisztséget is *Nagy Gyulával*.[7]

Mindezen személyi változások hatással voltak ugyan a Társulat tevékenységére, de ügymenetét alig érintették. A Társulat tulajdonképeni működését a fáradhatatlan Szilágyi Sándor irányította továbbra is, őt pedig sokoldalú és nagyarányú munkásságában 1884 óta egy jól szervezett *titkári iroda* támogatta. Az 1884 febr. 7-iki ig. vál. ülés ugyanis a titkári teendők körül szükségeseknek látszó szervezések megvitatására Ipolyi Arnold elnöklete alatt külön bizottságot küldött ki, mely febr. 22-iki ülésén behatóan foglalkozván Szilágyi Sándor terjedelmes megokolásával,[8] abban állapodott meg, hogy »az Alapszabályok 15. §-ára támaszkodva, mely titkári segédnek vagy más tisztviselőnek — tág tér nyilván itt czímek adására nézve — választmányi ajánlat alapján való elnöki kinevezését megengedi, kimondatván egyúttal, hogy e részben elsősorban a titkárnak van ajánlási joga«, a legközelebbi ig. vál. ülésnek »egy *másodtitkári* czímmel felruházott tisztviselőnek«, továbbá »az expeditionalis és javítnoki ügyek elintézésére egy *titkári segédi* állás«-nak szervezését fogja javasolni, az előbbit évi 300, az utóbbit évi 200 frt fizetéssel.[9] A márczius 6-iki ig. vál. ülés a bizottság javaslatát elfogadta, de ugyanezen

[1] *Pór Antal* : Ipolyi Arnold emlékezete. Századok. 1887. 4—5. ll.
[2] Századok. 1887. 273. l.
[3] Századok. 1888. 865—71. ll.
[4] Századok. 1889. 172—73. ll.
[5] Századok. 1889. 173—74. ll.
[6] Századok. 1888. 573—74. és 577—79. ll.
[7] Századok. 1889. 175. l.
[8] Az 1884 márczius 7-iki ig. vál. ülés jkönyvi melléklete.
[9] Az 1884 márczius 7-iki ig. vál. ülés jkönyvének melléklete.

bizottságot egyúttal arra utasította, hogy a javaslata alapján módosítandó új Ügyrendet a legközelebbi vál. ülések egyikére beterjeszsze.[1] Ez az ápr. 4-iki ig. vál. ülésen megtörténvén, Ipolyi Arnold a titkár ajánlatára *Thallóczy Lajos*t másodtitkárrá, *Szádeczky Lajos*t pedig titkársegéddé kinevezte.[2] Thallóczy 1885-ben a közös pénzügyministeri levéltár vezetésével bizatván meg, 1885 decz. 20-án másodtitkári tisztéről lemondott ;[3] helyére az elnök Szádeczky Lajost, titkársegéddé pedig *Barabás Samu*t nevezte ki.[4]

Az újonnan szervezett társulati tisztségek ügykörét az 1884-iki Ügyrend 3. *b)* és *c)* pontjai szabályozták. Az 1886-iki (nyomtatásban meg nem jelent) ügyrend »elnöki intézkedések által némi változást szenvedett« ugyan, a mennyiben abban »első és második titkársegéd«-ről volt szó, az 1889 márczius 7-iki ig. vál. ülés azonban újból visszaállította az 1884-iki ügyrendnek a társulati tisztviselőkre vonatkozó megállapításait.[5] Szilágyi Sándor tehát az elnökváltozások ellenére is rendelkezhetett olyan állandó munkaerőkkel, a kik a Társulat folyamatos működését és ügykörének zavartalan lefolyását biztosították, sőt ezekre támaszkodva 1890 elején egy új társulati kiadvány megvalósítását is tervbe vette, t. i. a Teleki-oklevéltár kiadását. Ekkor érte a Társulatot az a nagy anyagi veszteség, mely pénztárnokának, *Balthazár Béla*nak nevéhez fűződik.

A *társulati pénztárnok teendőit* az alapszabályok csak általánosságban írták elő. Az 1874-iki módosított alapszabályok szerint kötelessége »a Társulat vagyonát híven és pontosan« kezelni, a pénztár állapotáról a havi gyűléseken általános, az évi közgyűléseken pedig részletes jelentésben beszámolni, melyet az ig. választmány megvizsgál, esetleg felülbírált at ; tartozik továbbá az elnöknek vagy az ügyvezető alelnöknek bármikor módot nyujtani arra, hogy a pénztár állapotát megvizsgálhassák. Utalványozási joga nincs.[6] 1890-ig ennél részletesebben körvonalazott utasítás nem kötötte a társulati pénztárnokot, hanem az ig. választmánynak esetről esetre hozott határozatai szerint kellett eljárnia.

[1] Századok. 1884. 264. l.
[2] Századok. 1884. 369. l.
[3] Levele az 1886 január 7-iki ig. vál. ülés jkönyvéhez mellékelve. Századok. 1886. 85. l.
[4] 1886 április 1-i ig. vál. ülés jk. 6. p.
[5] 1889 márczius 7-iki ig. vál. ülés jk. 6. p. és az ügyrendi bizottság 1889 február 17-iki ülésének jkönyve.
[6] 1874-iki alapszabályok. 13. §.

Igy az 1867 július 2-iki ig. vál. ülés megállapította az alapítványi összegek befizetési, illetőleg elhelyezési módját (záloglevelek, úrbéri kötvények),[1] az ugyanazon év november 7-iki ig. vál. ülés pedig úgy határozott, hogy »a készpénzben befizetett alapítványi összegek nagyobb biztosság és jövedelmezés tekintetéből« magyar földhitelintézeti záloglevelek vásárlására fordíttassanak.[2] A befizetett évi tagsági díjak nyugtázására nézve csak 1868 júliusától volt kezdve szokás a Századok borítólapjain való nyilvános elszámolás,[3] addig az egyszerű elismervénynyel történt. A takarékbetétek, valamint az értékpapirok őrzési helye *Pesty Frigyes* pénztárnoksága alatt (1867—1871) a Kereskedelmi és Iparbank, *Baloghy László* (1872—1873) és *Balthazár Béla* (1873—1890) alatt pedig egy ideig a Magyar Jelzáloghitelbank volt; 1879 óta azonban a Magyar Földhitelintézet kezelte a Társulat tőkéjét, míg a Magyar Jelzáloghitelbank csupán a folyó pénzeket.[4]

A beérkezett s tőkésítendő tagsági díjak összegén az ig. választmány vagy az elnökség, esetleg egyedül a titkár megbízásából a pénztárnok szokott értékpapirokat vásárolni, miről az 1877 ápr. 5-iki ig. vál. ülés határozata szerint térítvényt kellett felmutatnia.[5] Az 1878 nov. 7-iki ig. vál. ülés a Magyar Jelzáloghitelbank igazgatóságának javaslatára az értékpapir- és pénzkezelésre vonatkozólag már szabatosabb utasításokat hozott; nevezetesen határozattá emelte, hogy »a Társulatnak a Magyar Jelzáloghitelbanknál elhelyezett vagyonából kisorsolandó értékpapirok, az ugyanott megőrzés végett elhelyezett összes értékpapirok és azoknak kamatszelvényei, valamint a Társulat pénztárnoka által folyószámlára elhelyezett pénzek is, részben vagy egészben Ipolyi Arnold sajátkezű aláírásával ellátott rendeletére szolgáltatandók ki.«[6] Ezt a határozatot az ig. választmány 1879 febr. 6-iki ülésén is megújította, midőn t. i. a Társulat tőké-jét a Magyar Földhitelintézethez áttétette, annyi különbséggel mind a mellett, hogy az intézet »a kiveendő értékpapirt vagy tőkét, vagy bárminemű pénzkivételt csak az elnökök valamelyikének sajátkezű aláírásával ellátott megkeresésre, illetőleg jegyzőkönyvi kivonatra« szolgáltathat ki, illetve eszközölhet.[7]

[1] Ugyanazon ülés jk. 5. p.
[2] Ugyanazon ülés jk. 3. p.
[3] 1868 július 2-iki ig. vál. ülés jk. 1. p.
[4] 1879 január 2-iki ig. vál. ülés jk. 11 p. és a melléklet.
[5] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 14. p.
[6] Ugyanazon ülés jk. 11. p.
[7] Ugyanazon ülés jk. 14. p.

Az értékpapirok kezelése tekintetében figyelemreméltó intézkedést volt hivatva foganatosítani Deák Farkas azon határozattá emelt javaslata (1880 febr. 5.), mely szerint »az Elnökség egyetértve a számvizsgáló-bizottsággal dolgozzon ki a társulati értékpapirok kezelése iránt egy utasítást, mely a Földhitelintézetnek miheztartásul szolgáljon«.[1] Ezt a határozatot azonban nem hajtották végre.

1883 deczember óta Deák Farkas volt a pénztárnoki teendők ellenőrzésével megbízva.[2] A titkári irodának 1884-ben történt átszervezése alkalmából megszövegezett tervezet szerint teendője lett volna »a társulati pénztárt minden negyedévben átvizsgálni« s erről a pénzügyi bizottságnak jelentést tenni;[3] a »Társulat függőben lévő ügyeire kiküldött bizottság« 1884 február 22-én tartott ülésében azonban úgy döntött, hogy »külön javadalmazott ellenőri czímmel biró állás szervezését ez idő szerint még nem tartja szükségesnek. Az elnökség azonban időnként felkéri a pénztárt vizsgáló vál. tagok egyikét s a társulati ügyészt, hogy a Társulat pénztári állapotáról személyesen meggyőződjenek«.[4]

A Társulat anyagi ügyeinek intézésére vonatkozólag imént felsorolt elvi jelentőségű határozatok arra mutatnak, hogy »különösen a vagyonkezelés és pénztári ellenőrzés tekintetében« 1879-től fogva rendszertelenség uralkodott. »Némely czélszerű javítások szükségének érzete mutatkozik ugyan helylyel-közzel, de az erre irányuló kísérletek semmit sem javítottak; indítványok tétettek ugyan, de el nem fogadtattak, vagy nem is tárgyaltattak; határozatok hozattak, de nem effectuáltattak, ellenben intézkedések történtek, melyek semminemű választmányi határozaton nem alapultak.«[5]

E rendszertelen, valamint különösen az értékpapirok vásárlásánál megnyilvánuló s tulajdonképen a pénztárnok jóhiszeműségére alapított vagyonkezelési mód azonban *súlyos visszaélésekre* adott alkalmat, melyek 1890 elején már leplezhetők sem voltak. Ennek tulajdonítható, hogy bár az alapszabályok 29. §-a szerint[6] az évi rendes közgyűlés egyik teendője a »nyilt számadás előterjesztése« volt »a

[1] Ugyanazon ülés jk. 11. p.
[2] 1883 deczember 6-iki ig. vál. ülés jk. 12. p.
[3] 1884 márczius 7-iki ig. vál. ülés jkönyvi melléklete.
[4] 1884 márczius 7. ig. vál. ülés jk. mellékletében.
[5] A M. Tört. Társulat ig. választmányának 1890 június 7-iki jelentése. 10. l.
[6] Az 1889-ben kiadott alapszabályokban.

társulat anyagi állapotáról«, az 1890 január 26-án megtartott közgyűlésen pénztárnoki jelentés nem szerepelt. Az 1890 febr. 6-iki ig. vál. ülés ezért arra utasította a pénztárnokot, hogy »mult 1889. évi számadását lehetőleg néhány nap alatt terjeszsze be«, a számvizsgáló-bizottság pedig »a pénztárvizsgálatot akkép hajtsa végre, hogy az még a jövő havi választmányi ülés előtt mutattassék be«.[1] A pénztárnok ezek után a márczius 6-iki ig. vál. ülésre kénytelen volt ugyan elkészíteni kimutatását a Társulat pénztárának 1889. évi forgalmáról,[2] a számvizsgáló-bizottságnak ellenőrző munkáját azonban mindenképen késleltetni igyekezett. A bizottság ennek következtében csak ismételt határidő kitűzése mellett tudott ülést tartani márczius 12-én, de a számadások átvizsgálását ekkor sem fejezhette be, mert a pénztárnok sem a hátralékosokkal nem számolt be, sem a Magyar Földhitelintézetnél elhelyezett alapokékről nem mutatta elő a kívánt hivatalos kimutatást. A bizottság e hiányok pótlására újabb határidőül márczius 17-ikét tűzte ki; a számvizsgálók Thaly Kálmán alelnök elnöklete alatt azonban hiába gyűltek össze, a pénztárnok nem jelent meg. Csak másnap értesültek arról, hogy *Balthazár Béla* ugyanazon órában lőtte magát főbe a Király-fürdőben.[3]

Halálának hírére Thaly Kálmán alelnök, Szilágyi Sándor titkár, Szádeczky Lajos másodtitkár és Sigray Pál ügyész haladéktalanul átvizsgálták a pénztárnoknak a Magyar Jelzáloghitelbankban őrzött kézipénztárát, a magánlakásán talált társulati számadási iratokat s a Magyar Földhitelintézetben elhélyezett törzsvagyonnak kimutatásait. Minthogy e vizsgálat eredményekép a kézipénztárból mintegy 3—4000, a törzsvagyonból pedig hozzávetőlegesen 17—18.000 frt-nyi károsodás, illetőleg sikkasztás mutatkozott, Thaly Kálmán rendkívüli ig. választmányi ülést hívott össze a szükséges teendők megállapítása s a jövőre való legsürgősebb intézkedések megtétele végett.[4]

Az ig. választmány *márczius 19-én és 22-én* tartott üléseiben behatóan foglalkozott az új helyzettel. Elsősorban a pénztárnoki teendők ellátásáról gondoskodott s a pénztár kezelését, továbbá a számadások vezetését ideiglenesen Szilágyi Sándor titkárra, illetőleg ennek felelőssége mellett Máté Sándor egyetemi könyvtárőrre bízta. A Társulat

[1] Ugyanazon ig. vál. ülés jkönyve.
[2] Ugyanazon ig. vál. jkönyve 2. p.
[3] 1890 márczius 19-iki rendkívüli vál. ülés jkönyve után.
[4] Ugyanott.

vagyoni állapotának, pénztári számadásainak és ügyvitelének megállapítására pedig Emich Gusztáv elnöklete alatt Csontosi János és Nagy Gyula ig. vál. tagokat küldte ki, felhatalmazván e bizottságot arra is, hogy a mennyiben szükségesnek mutatkoznék, a számadások és egyéb pénztárnoki iratok rendezése s a vizsgálat czéljaira való előkészítése és feldolgozása végett szakértőket is alkalmazhasson.[1] A bizottság két szakértő póstatakarékpénztári számtiszt segítségével két hónapon át dolgozva, május 24-én fejezte be működését, melynek eredményeit részletes jelentésbe foglalva *a május 30-án tartott rendkívüli ig. vál. ülés* vette tárgyalás alá.

A terjedelmes *jelentés* szerint,[2] melyet *Nagy Gyula* társulati jegyző kiváló gonddal és példás ügyszeretettel állított össze, a vizsgálat két főirányt követett. Az egyik: a Társulat vagyoni veszteségének s egyéb pénzbeli kárainak kiderítése és pontos megállapítása; a másik: annak kiderítése, hogy »micsoda körülmények, intézkedések vagy ilyeneknek hiánya, esetleg kinek a hanyagsága vagy elnézése tette lehetővé, hogy a pénztárnok sikkaszthasson s csak a kezére bízott pénztár rendetlen és hűtelen kezelése által is ezrekre menő kárt okozhasson a Társulatnak«.

»A bizottság a Társulat vagyoni állapotának évről-évre és nyomról-nyomra való mennél könnyebb és biztosabb kideríthetése s constatálhatása czéljából megszerezte a Magyar Földhitelintézet igazgatóságától a Magy. Tört. Társulat részéről eszközölt összes betételekről és kivételekről szóló folyószámlát s a Társulat letétjének a vagyonszaporulat és apadás minden mozzanatait feltüntető kimutatását, melynek a pénztárnoki számadásokkal való összevetése alapján a Társulat törzsvagyonában mutatkozó hiány 19.150 frtban, levonva azonban ebből némi különbözetet, mely nem szándékos defraudatio, hanem csupán számadásbeli hanyagság miatt abból származott, hogy a pénztárnok az időnként kisorsolt papirok értékét számadásaiban apadásba nem hozta s az ily értékeket is meglévő vagyon gyanánt szerepeltette, a valóságos kár, mit a Társulat a Földhitelintézetnél letett *törzsvagyonában* 1879 óta szenvedett«: 15.630 frt 58 kr.-ban volt megállapítható. Ehhez járultak a következő tételek: az 1889—1890. évi számadások alapján kiderített

[1] Az 1890 márczius 19-iki rendkív. ig. vál. ülés jk. 3. p. és az ig. választmánynak 1890 június 7-én kelt jelentése. 1—2. l.

[2] Az alábbiakban ezt követjük.

pénztári hiány 1445 frt 81 kr.; az 1890-ben a pénztárnok kezéhez befolyt, de elsikkasztott tagdíjak összege 420 frt; három alapítványi összeg 300 frt; a titkári hivatal kézbesítő könyvéből kiderült 258 frt-nyi tétel. A Történelmi Tárra Balthazár Bélához érkezett és el nem számolt előfizetések: 128 frt 80 kr. S végül a gr. Teleki-családtól a Teleki-oklevéltár czéljaira befizetett 1000 frt. Vagyis 19.183 frt 19 kr. »az az összeg, a mit a Társulat positiv megkárosodásának nevezhetünk«.

A bizottság azt is megállapította, hogy »a Társulat vagyonának évek hosszú során keresztül űzött bűnös megkárosítása az által vált lehetővé, hogy a pénztárnok értékpapirok vásárlásával bizatván meg, a rendelkezésére bocsátott összegeket számadásában kiadásba helyezte ugyan, papirokat azonban nem vett, vagy ha vett, azokat be nem szolgáltatta s hogy az ilyen defraudatiókat a számvizsgálók előtt eltakarja, a Földhitelintézet folyószámláit, melyeket igen alapos okoknál fogva — úgy látszik — mindig maga sietett az intézettől elhozni, soha fel nem mutatta.« Természetes, hogy a számvizsgálók kötelessége lett volna az évenkint megtartott számvizsgálatok alkalmával a folyószámlák bemutatását követelni. A számvizsgálók azonban, névszerint Deák Farkas és Horvát Árpád, utóbb Zsilinszky Mihály vál. tagok, »miként jelentéseikből világosan kitűnik, 1879-től fogva, tehát mióta a Társulat vagyona a Magyar Földhitelintézetnél volt elhelyezve, következetesen csak a pénztári napló bevételi és kiadási rovatainak helyességéről igyekeztek meggyőződést szerezni, a pénztárnok által összeállított vagyon-kimutatások ellenőrzését pedig teljesen mellőzték«, annál is inkább, mert beterjesztett nyilatkozataik szerint »számviteli ügyekben jártassággal« nem bírtak.[1]

A bizottságnak ismertetett jelentését, valamint ez ügygyel kapcsolatosan felvetett javaslatait a június 3-iki i. vál. ülés vette tárgyalás alá, mely *Ballagi Aladár* és *Fraknói Vilmos* indítványára *az alapszabályok gyökeres módosításának szükségét* elvben kimondván, *Pauler Gyula* kívánságára elhatározta, hogy a jelentések, továbbá a számvizsgálók és a titkár nyilatkozatai »adassanak ki egy jogi szakembernek, hogy az esetleg a közgyűlést a dolog jogi következménye felől is tájékoztassa«. Egyúttal megbízta a Pauler Gyula és Ballagi Aladár ig. vál. tagokkal kiegészített jelentésttevő

[1] Az ig. választmány 1890 június 7-iki jelentésének 2., 5—6. 8., 10—12. ll. L. Századok. 1890. 514—529. ll.

bizottságot egy »a közgyűlés elé terjesztendő rövid jelentés« megszerkesztésével is,[1] melynek meghallgatása és jóváhagyása végett *június 7-én* újból rendkívüli ülésre gyűltek össze az ig. választmány tagjai. Ez az ülés a *Nagy Gyula* tollából származó jelentést elfogadta, azt kinyomatta s a fővárosi társulati tagoknak a közgyűlési meghívóval együtt megküldette.[2]

A *június 12-iki rendkívüli közgyűlés* a jelentést általánosságban tudomásul vette s miután a jogi szakértőül felkért *dr. Wlassics Gyula* véleménye szerint »a közgyűlés megnyugvással határozhatja el, hogy a felügyeletre és ellenőrzésre hivatottak ellenében a vagyoni felelősség szempontjából fellépni nem kíván«,[3] a közgyűlés a vagyoni felelősséget senkire sem mondta ki, ellenben felhatalmazta az ig. választmányt, hogy a Társulat vagyonveszteségét és egyéb pénzbeli kárait szabályszerűen leirathassa, a tulajdonképeni alapítványi vagyonból hiányzó (3450 frtnyi) összeg megtérüléséről pedig, a mennyiben más mód nem volna, költségvetésileg a megtakarításokból intézkedjék«.[4] Határozattá emelte azonban *az alapszabályok megváltoztatását* s e végből »saját kebeléből« Karap Ferencz r. tag elnöklete alatt Emich Gusztáv, Csontosi János, Fraknói Vilmos, Nagy Gyula, Pauler Gyula ig. vál. és dr. Wlassics Gyula r. tag kiküldését kimondta.[5]

Az alapszabályok, illetőleg *az ügyrend módosításának* szükségét a Társulatot ért veszteség első hatása alatt élénken érezte az ig. választmány is. Ennek tulajdonítható, hogy az *1890 április 3-iki ülés Széll Farkas, Czobor Béla* és *Tagányi Károly* indítványára határozatilag kimondta, hogy a Századokban hivatalos közleményekre szánt külön rovat nyittassék s a társulati jegyzőkönyvek a jelenvoltak teljes névsorával ebben közöltessenek, Széll Farkas megokolása szerint azért, hogy »kimutatható legyen, kiket terhel a felelősség valamely vál. gyűlés határozataiért«. A felelősségben való osztozás szempontjából tette meg Czobor Béla is azon újabb javaslatát, hogy »a jegyzőkönyvhitelesítők mindjárt a gyűlések elején jelöltessenek ki, hogy az illetők annál nagyobb figyelemmel kísérjék a tárgyalások menetét.« mit az ig. vál. ülés el is fogadott.[6]

[1] Ugyanazon napi ig. vál. ülés jk. 2., 3., 6. és 11. p.
[2] Ugyanazon ülés jkönyvének 4., 5. p.
[3] 1890 június 12-ről kelt. A közgyűlési jkönyvhöz mellékelve
[4] Ugyanazon közgyűlési jk. 10. p. és Századok. 1890. 530. l.
[5] Ugyanazon közgyűlési jk. 10. p.
[6] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 6., 7. p. A május 1-én megtartott ig. vál. ülés jkönyve már így jelent meg a Századokban. 1890. 446. l.

Az alapszabályok és azokkal kapcsolatosan az ügyrend szükséges módosítására kiküldött *bizottság*, melyet munkálataiban a társulati titkár és ügyész is támogattak, 1890 szept. 27-én tartotta meg első ülését. A bizottság abból a felfogásból indulván ki, hogy működésének a júniusi közgyűlési határozat »inkább csak irányt adni s nem egyszersmind szigorú határt is szabni akart«, abban állapodott meg, hogy »az összes alapszabályokat, még stiláris tekintetben is, revideálja s egyúttal a javaslatba hozandó új alapszabályoknak megfelelő ügyrend tervezetét is elkészíti«, jóllehet tudatában volt annak, hogy az ügyrend megállapítása s minden módosítása az ig. választmány hatáskörébe tartozik.

A bizottság által az 1890 decz. 3-iki ig. vál. ülés elé terjesztett *tervezet* valóban lényeges módosításokat tartalmazott. A különbség nemcsak abban mutatkozott, hogy a fejezetek és szakaszok beosztását sok helyt megváltoztatták, hanem abban is, hogy a lezajlott válság tanulságait mindenütt érvényesítették. Igy — a kisebb jelentőségű módosításokat nem említve — a III. fejezetnek az elnökökre vonatkozó szakaszai (11—20.) az elnöki hatáskört részletesen körülírták és különösen az elnöki teendőket pontosan és szabatosan megállapították. Abból a felfogásból indulván ki, hogy »a Társulat ügyeinek vezetését, valamint a Társulat tisztviselőire és különösen a pénztárra való folytonos felügyeletet a dolog természetéhez képest csak oly elnök viheti sikeresen, a ki állandóan a Társulat székhelyén lakik«, kimondandónak vélték, hogy a három elnök egyikének állandó budapesti lakosnak kell lenni s »hogy ha az elnök nem állandó budapesti lakos, akkor a Társulat ügyeinek vezetését a Budapesten állandóan lakó egyik alelnökre bízza« az ig. választmány előleges tudtával.

Az V. fejezet szakaszai (25—33.), melyek a titkárnak jegyzőnek és pénztárnoknak munkakörét állapították meg, sok tekintetben eltértek a régi alapszabályoktól. S ez természetes is, ha tudjuk, hogy »a Társulat vezetése körül történt hibák és mulasztások jórészt a titkári teendők túlhalmozása miatt váltak lehetőkké«. A bizottság ennek következtében a titkár eddigi hatáskörét és teendőit közte és a jegyző közt megosztandóknak vélte akként, hogy »a titkár legyen a Társulat rendes havi közlönyének szerkesztője, végezze az ezzel összefüggő utalványozás és expeditio körül felmerülő teendőket s az ülések és gyűlések alkalmával viselje az előadó tisztét ; a többi teendőkkel pedig a jegyző

bizassék meg«, ki rendes évi fizetésben részesülne. A pénztár kezelését illetőleg javasolja a bizottság, hogy »a Társulat necsak az alapítványokat és tőkésített vagyonát, hanem a folyó kiadások fedezésére szolgáló pénzeit is, többé ne házilag, de valamely tekintélyesebb fővárosi pénzintézet pl. a Magyar Földhitelintézet vagy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület« által kezeltesse. A pénztárnok csupán a társulati kézipénztárt kezelné, mely »az évenkénti költségvetésben meghatározandó évi átalányból állana s irodai szükségletek, postai költségek és egyéb napi kiadások fedezésére szolgálna«. A bizottság a cheque-forgalom közvetítését javasolja.[1]

Az *1890 decz. 3-iki rk. ig. vál. ülés* a javasolt tervezetet pontonként vévén tárgyalás alá, némi módosítások után megállapította a közgyűlés elé terjesztendő új alapszabályszöveget,[2] melyet a *deczember 18-iki rk. közgyűlés* kisebb jelentőségű változtatásokkal el is fogadott.[3] A bizottság által megszövegezett ügyrend-tervezetet *a deczember 20-án tartott rk. ig. vál. ülés* vette beható tárgyalás alá, de ez alkalommal annak csupán elvi megvitatásába bocsátkozott, a stiláris tekintetben netalán szükséges módosítások és igazítások megtételére pedig egy szűkebb bizottságot küldött ki (Pauler Gyula, Komáromy András, Nagy Gyula), »azzal a felhívással, hogy az ügyrendi szabályzatnak a leendő megállapodások szerinti végleges szövegezését a választmány legközelebbi ülésén mutassák be«.[4] Ugyanez az ülés a Társulat vagyonának és jövedelmeinek kezelésével a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületet bízta meg[5] s azonfelül határozattá emelte, hogy »a Társulat mindennemű bevételei a m. kir. póstatakarékpénztárnál berendezett cheque-forgalom közvetítésével lesznek beszedendők és a vagyont kezelő pénzintézethez eljuttatandók«.[6] *Az 1891 január 8-iki rendes ig. vál. ülés* az ügyrendet a bizottság által ajánlott alakban elfogadván, az új ügyrend VI. fejezete értelmében, ezúttal átmenetileg csak egy évre szóló megbízatással, megválasz-

[1] A bizottságnak 1890 nov. 25-én kelt előterjesztései után. A deczember 31-iki ig. vál. ülés jkönyvének mellékletе.

[2] Ugyanazon ülés jkönyvének 3. p.

[3] Ugyanazon ülés jkönyvének 6. p. és Századok 1891. 81—83. ll.

[4] Századok. 1891. 83. l.

[5] V. ö. az 1891 márczius 5-iki ig. vál. ülés jk. 5. p. Századok. 1891. 258—59. ll.

[6] Ugyanazon ülés jk. 5., 6., 7. p. V. ö. az 1891 márczius 5-iki ig. vál. ülés jk. 6. p. Századok. 1891. 259. l. és Századok. 1891. 345—46. ll.

totta »a Társulat gazdasági ügyeinek vitelére« hivatott *gazdasági bizottságot* is, melynek tagjai Csánki Dezső, Pauler Gyula, Széll Farkas ig. vál., Karap Ferencz alapító és Hegedüs Sándor r. tag voltak.[1]

Az 1891 február 8-án belügyministerileg megerősített *alapszabályoknak* s az *új ügyrendnek* életbeléptetése korszakos esemény Társulatunk belső történetében. Nemcsak azért, mert azok, »emberileg szólva, lehetőségét is kizárják egy új catastrophának«,[2] hanem főként azért, mert a Társulat ügymenetét s jövő anyagi és tudományos fejlődését a gyakorlatias és korszerű intézmények és intézkedések egész sorozatával biztosították. Az azóta lefolyt közel három évtized eseményei a hozzájuk fűzött reményeket igazolták s bár 1891 óta az alapszabályok módosultak, a változtatás lényegileg nem érintette az 1890-ben lefektetett s gyakorlatban bevált alapelveket.

Annak a küzdelemnek, melyet a Társulat elnöksége és ig. választmánya 1890 folyamán az alapjaiban megingott Társulat jövőjének biztosítása végett elismerésre méltó ügyszeretettel és buzgalommal folytatott, a magyar társadalom sem volt tétlen szemlélője. Része volt ebben a sajtónak is, mely a Magyar Történelmi Társulat érdekeinek felkarolása végett úgyszólván egyhangúlag állott sorompóba, de a »restitutio in integrum« gyors és gyökeres megvalósításának érdeme *gr. Szécsen* elnök mellett főként *Szilágyi Sándoré*. Az alapító és rendes tagok nagymérvű megnövekedése [3] s a zilált anyagi helyzet síma és zavartalan orvoslása kiváltképen Szilágyi fáradhatatlan tevékenységének köszönhető, a ki »törhetetlen bizalmával a jövőben, új életre rázta a csüggedőket, nem engedte, hogy a Társulat munkássága egy perczig is szüneteljen s bátor kézzel szerencsésen vezette keresztül a bukás veszedelmének fenyegető válságon«.[4] Nyugodt öntudattal hivatkozhatott tehát a Társulat negyedszázados fennállásának évforduló napján, 1892 május 15-én tartott ünnepélyes közgyűlésén arra, hogy »alig másfél év alatt nemcsak pótoltatott a hiány, hanem az alaptőke is jelentékenyen megszaporodott« s hogy ezért »okunk van hinni, hogy fennállásunk biztosítva van«.[5]

A Társulat jobb jövőjébe vetett hit késztette a nemes-

[1] Századok. 1891. 84—85. ll.
[2] *Szilágyi S.*: Jelentés. Emlékkönyv. 23. l.
[3] V. ö. Századok. 1892. 272. l.
[4] Századok. 1899. 165. l.
[5] Jelentése. Emlékkönyv. 23—24. l.

lelkű *Bay Ilonát* arra, hogy még 1890-ben 30 aranyat bocsásson a Társulat rendelkezésére valamely pályadíj kitűzésére.[1] A javaslattételre kiküldött bizottság (Csontosi János, Pauler Gyula, Tagányi Károly) az 1891 január 8-iki ig. vál. ülésen két kérdést hozott javaslatba, melyek közül az ig. választmány 1892 január 31-iki határidővel *Corvin János életének* megiratása mellett foglalt állást.[2] A kitűzött határidőre beérkezett pályaművet [3] bírálói (Csánki Dezső, Csontosi János, Fraknói Vilmos) jutalomra, illetőleg nyilt pályázat útján való megbizatásra méltónak ítélték.[4] Szerzője *Schönherr Gyula* volt,[5] kinek nagyobb terjedelmű műve a M. Tört. Életrajzok sorozatában jelent meg 1894-ben.[6]

Szilágyinak a Társulat anyagi helyzetének rendezése és szilárdabb alapokra való helyezése körül kifejtett fáradozásai közben is gondja volt arra, hogy a tudományos társulati élet zavartalan menetét biztosítsa. Ennek tulajdonítható, hogy a Társulat kiadványai pontosan és a szokott terjedelemben jelentek meg, hogy a rendes ig. választmányi ülések még a Balthazár-ügy első izgalmai között is a régi keretek közt végezték teendőiket. Majd midőn az új alapszabályoknak és az új ügyrendnek előkészítése bevégződött, Szilágyi azonnal megkezdte, illetőleg folytatta a *Teleki-oklevéltár* kiadásának előmunkálatait.

A gr. Teleki-család köz- és műveltségtörténeti fontosságú okiratokban gazdag levéltára a Magy. Történelmi Társulatnak 1879. évi marosvásárhelyi vándorgyűlése alkalmával nyilt meg először a történeti kutatás számára. Történetíróink azonban csak azóta tájékozódhattak pontosabban annak tartalmáról, mióta »a gr. Teleki-család megengedte marosvásárhelyi levéltárának történettudományi szempontból leendő, teljesen az egyes kutatók kívánságához képest, kutatását«,[7] de viszont ettől fogva a levéltár történeti anyagának kiadása is foglalkoztatni kezdte tudósainkat. Szilágyinak az érdeme, hogy a gr. Teleki-családdal a kiadás tekintetében sikerült egyezséget létesíteni. A családi tanács ugyanis gr. Teleki Domokos elnöklete alatt tartott ülésében 1887 nyarán a család levéltárának kiadását elhatározván,

[1] 1890 deczember 4-iki ig. vál. ülés jk. 5. p.
[2] Századok. 1891. 86. l.
[3] Századok. 1892. 181. l.
[4] Századok. 1892. 360—61., 363—64. l.
[5] Századok. 1892. 447. l.
[6] X. k. (1894.)
[7] 1885 október 1-én tartott ig. vál. ülés jk. 7. p.

a kiadással a Társulatot bízta meg.[1] Az eredeti megállapodás szerint »a marosvásárhelyi és hosszúfalusi családi levéltárban őrzött okiratokból 3 vaskos kötet volna összeállítandó«. Az I. kötet az Árpád-kortól 1600-ig, a II. kötet 1600—1711-ig terjedne, a III. kötet Teleki Mihály levelezéseit foglalná magában. »Az okmánytár 300 példányban volna nyomtatandó, minden kötet költségvetése 2000 frtra van számítva«. Az 1887 július 7-iki ig. vál. ülés a javaslatokhoz készségesen hozzájárulván, a grófi család kívánságára Szilágyi Sándor elnöklete alatt megalakította a »*Teleki-oklevéltár szerkesztő bizottságot*« Deák Farkas, Fejérpataky László, Szabó Károly, Szádeczky Lajos ig. vál. és Gergely Sámuel r. tagokból.[2]

Az egyes kötetek tartalmi beosztására vonatkozó tervezet azonban, a megnövekedett anyagra való tekintetből, ismételten módosult.[3] A bizottság az eredetileg három kötetnyi terjedelmet »a kiadásra szánt költségek keretén belül« kénytelen volt akként megváltoztatni, hogy az I. és II. kötet a levéltár középkori anyagát, a III. és IV. kötet a mohácsi ütközettől Teleki Mihályig terjedő anyagot, az V. és VI. kötet pedig Teleki Mihály levelezését foglalja magában.[4] A bizottság az első két kötet anyagának közzétételével *Barabás Samu* ig. vál. tagot bízta meg, kinek szerkesztésében az oklevéltár 1895-ben meg is jelent.[5]

A szerkesztő bizottság *Teleki Mihály levelezésének* kiadására eredetileg egy kötetet szánt. E tervtől azonban el kellett térnie, nemcsak azért, mert a család marosvásárhelyi levéltára Teleki Mihály levelezésének oly nagy tömegét tartalmazta, hogy azt egyetlen kötetben kiadni lehetetlenség lett volna, hanem főként azért, mert csupán a két családi levéltár (marosvásárhelyi és hosszúfalusi) anyagára támaszkodva, Teleki Mihály levelezésének legfontosabb darabjai, t. i. magának Teleki Mihálynak levelei, figyelmen kívül maradtak volna. Minthogy pedig behatóbb vizsgálat arról győzte meg a szerkesztő bizottságot, hogy a közlésre érdemes anyagból a kötetek egész sorozata adható ki, a

[1] Teleki-család oklevéltára. (Szerk. *Barabás Samu.)* I. k. Budapest. 1895. VII. l.

[2] Századok. 1887. 664. l. Szabó Károly helyébe az 1891 márczius 5-iki ig. vál. ülés határozatával (7. p.) Schönherr Gyula került. Századok. 1891. 259. l.

[3] L. 1894 április 5-iki ig. vál. ülés jk. 58. p. Századok. 385. l.

[4] Teleki-család oklevéltára. I. k. VII—VIII. l.

[5] I. k. 8° XLVII + 545. l. II. k. XXV + 570. l.

gr. Teleki-családdal való tárgyalások eredményeként határozattá lett Teleki Mihály levelezésének 12, egyenként 40 íves kötetben való közzététele, akként, hogy a sorozat kiadási költségeinek fedezését felerészben a gr. Teleki-család, felerészben a M. Tud. Akadémia vállalják magukra.[1] Az ezen értelemben történt megállapodás eredményeként az első kötet 1905-ben jelent meg *dr. Gergely Sámuel* gondos és mintaszerű szerkesztésében; ugyanő a szerkesztője az idáig megjelent hét kötetnek is, mely Teleki Mihálynak 1677-ig terjedő levelezését tartalmazza.[2]

Még a Teleki oklevéltár kiadása előkészítésének munkálatai közben, de a Társulatot ért nagy anyagi veszteségek hatása alatt s bizonyára a Társulat törekvéseinek népszerűsítése érdekében merült fel a nagyközönség érdeklődését felkelteni hivatott *nyilvános felolvasó ülések* eszméje. Az első kísérlet e tekintetben az 1891 decz. 6-án a M. Tud. Akadémia dísztermében lefolyt ülés volt, melyen *Bartalus István* tartott a magyar palotás zene eredetéről zene- és énekszámokkal kísért felolvasást [3] óriási érdeklődés mellett.[4] Az elért nagy erkölcsi siker, a melylyel erős ellentétben állott Thaly szavait idézve az a »sajnálatos jelenség«, hogy »egy idő óta a havi ülések alkalmával tartott felolvasások és általában a társulat ügyei iránt való érdeklődés mind a közönségnél, mind a tagoknál igen észrevehetőleg megcsökkent«, önkéntelenül is *a népszerű felolvasások rendszeresítésének* gondolatára terelte a Társulat vezetőségének figyelmét. Minthogy Thaly a megfogyatkozott érdeklődés egyik okát az ügyrend czélszerűtlen intézkedéseiben vélte felismerni, az 1892 decz. 3-án tartott ig. vál. ülés a szükséges intézkedések foganatosítása, illetőleg javaslattétel végett Pauler Gyula elnöklete alatt külön bizottságot küldött ki, melynek tagjai Szilágyi Sándor, Nagy Gyula, Kammerer Ernő és Tagányi Károly voltak.[5] E bizottság javaslataival az 1893 január 5-iki ig. vál. ülés foglalkozván, ez az Ügyrend meg-

[1] Teleki Mihály levelezése. I. k. IV. és VIII. l. Századok. 1903. 99., 1904. 277—78. ll.

[2] I. k. 1905. 8° XXIV + 584. l. (Századok. 1906. 55.) II. k. 1906. XV + 664. l. (Századok. 1907. 57.) III. k. 1907. XXX + 639. l. IV. k. 1908. XIX + 643. l. V. k. 1910. XXXI + 666. l. (A III—V. kötetek ism. Századok. 1910. 826.) VI. k. 1912. XLII + 662. l. (Századok. 1913. 535.) VII. k. 1916. LVII + 626. l. (Századok. 1917.)

[3] Századok. 1892. 1—22. l.

[4] Századok. 1891. 868—69. ll.

[5] Ugyanazon ülés jk. 125. p. Századok. 1892. 882. l.

felelő módosítását határozattá emelte s kimondta, hogy »1. a rendes havi ülések ezentúl egész tárgysorozatukkal egyfolytában ugyanazon egy helyiségben tartassanak; 2. az ülések kezdetének ideje a régi szokás visszaállításával, de fenntartásával annak a gyakorlatnak, mely szerint a napirend során mindenekelőtt a Társulat igazgatási és folyó ügyei intéztetnek el, d. u. 5 órára tüzessék ki;[1] 3. a tagok és a közönség részéről tapasztalt közömbösség megszüntetése s a Társulat tudományos működése iránt szélesebb körben való nagyobb érdeklődés keltése czéljából a rendes havi üléseken kívül is rendeztessenek alkalomszerű felolvasások és általánosabb érdekű előadások, melyek a nagyközönséget közelebb hoznák, a tagokat szorosabban kapcsolnák társulatunkhoz.«[2]

A népszerű felolvasások rendezése, külön díjazása és kiadása tekintetében szükségeseknek mutatkozó javaslatok megtétele, nemkülönben *Csánki Dezső* azon indítványának érdemleges tárgyalása végett, hogy »a szóban forgó felolvasások rendezésére állandó bizottság alakíttassék«,[3] az 1893 deczember 7-iki ig. vál. ülés Pauler Gyula elnöklete alatt egy újabb öttagú bizottságot küldött ki, melynek tagjai a titkáron és jegyzőn kívül Csánki Dezső és Tagányi Károly voltak.[4] Javaslataikat az 1894 január 4-én tartott ig. vál. ülés vette tárgyalás alá s ennek eredményeként 7 pontban állapította meg a »Magy. Történelmi Társulat Felolvasásai« czím alatt megindítandó új vállalkozás ügyrendjét s egyúttal megállapította *a rendkívüli felolvasásokat rendező állandó bizottságot* is Boncz Ödön, Fejérpataky László, Pauler Gyula és Tagányi Károly ig. vál. tagok személyében.[5] E bizottság kezdeményezte a *Káldy Gyula* által a M. Tud. Akadémia dísztermében tartott nagyérdekű zenetörténeti előadásokat, melyek során bemutatásra kerültek 1895 márczius 31-én a magyar történeti énekek és indulók 1821—1861-ig,[6] 1896 márczius 25-én a régi és újabb magyar tánczok 1563-tól 1848-ig[7] s 1896 deczember 20-án a XVI—XVIII. századi magyar történeti énekek.[8] E sorozattal azonban a népszerű felolvasások egyidőre meg is szűntek.

[1] Az eddig szokásos 4 óra helyett.
[2] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 5. p. Századok. 1893. 93. l.
[3] 1893 nov. 2-i ig. vál. ülés jk. 112. p. Századok, 1893. 837. l.
[4] Ugyanazon ülés jk. 124. p. Századok. 1893. 925. l.
[5] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 10. p. Századok. 1894. 93—94. ll.
[6] 1895 márczius 7-iki ig. vál. ülés jk. 46. p. Századok. 1895. 299., 388., 393. l.
[7] Századok. 1896. 182., 387. l.
[8] Századok. 1896. 957 és Századok. 1897. 93. l.

A Társulat újjáteremtésére irányuló fent ismertetett intézkedések, valamint az időközben felmerült újabb eszmék és tervek, mint *Márki Sándoré*, a ki elhalt történetíróink levelezésének és iratainak összegyűjtését és megőrzését sürgette,[1] vagy *Villányi Alajosé*, a ki »a társulati tagok egymással való megismerkedésének, sűrűbb érintkezésének és gyakoribb összejöveteleinek szükségét s a Társulat gyorsabb felvirágoztatására ható előnyeit hangoztatva«, egy a Társulat »czéljainak megfelelően berendezendő ház« felépítését indítványozta,[2] — hazánk ezeréves fennállása megünneplésének gondolatát nem tudták háttérbe szorítani Társulatunkban. E tekintetben még a Magy. Tört. Társulat *negyedszázados jubileumi ünnepélye* (1892 május 15),[3] melyet *Thaly Kálmán*nak II. Rákóczi Ferencz hamvairól és *Nagy Imré*nek a Dunántúli történetkedvelők egyesületéről tartott felolvasásai[4] bizonyára emlékezetessé tesznek, sem kivétel.

Említettük, hogy a *millennium gondolata* Társulatunkból indult ki 1878-ban s az ettől az időtől fogva a napirendről jóformán le sem került. Az 1892 febr. 18-án tartott közgyűlésen *gr. Zichy Jenő* azt indítványozta, hogy »az ezer-év ünnepét a Magy. Történelmi Társulat is hozzá méltóan ülje meg s erre nézve tervek készítéséről és a szükséges előkészületek megtételéről gondoskodjék«. Bár gr. Szécsen elnök azon észrevételt fűzte ez indítványhoz, hogy »nem találná helyén valónak, hogy a társulat önállóan rendezzen ünnepségeket a millennium alkalmára«,[5] az ig. választmány a kérdés megvitatására Thaly Kálmán elnöklete alatt külön bizottságot küldött ki, melynek tagjai a társulati titkáron és jegyzőn kívül gr. Zichy Jenő, Pauler Gyula és Fejérpataky László voltak.[6] E bizottság azonban az indítványt illetőleg

[1] 1891 szeptember 3-iki ig. vál. ülés jk. 9. p. Századok. 1891. 609. l.

[2] 1892 február 18-iki közgyűlés jk. 34. p. Századok. 1892. 269., 276. és 361. ll.

[3] V. ö. Századok. 1892. 271., 276., 362. és 529—533. ll.

[4] A negyedszázados évforduló alkalmából a Társulat emlékkönyvet adott ki: *Emlékkönyv* a Magyar Történelmi Társulat negyedszázados fennállásának évforduló napján 1892 május 15-én tartott ünnepélyes közgyűlése alkalmára. Budapest. 1892. 8° 150 l. Tartalmazza *gr. Szécsen Antal* elnöki megnyitó beszédét (3—10. ll.), *Szilágyi Sándor* titkári jelentését (11—24. ll.), *Thaly Kálmán* (25—70. ll.) és *Nagy Imre* (71—80. ll.) említett felolvasásait, továbbá az alapszabályokat és az ügyrendet, valamint a névkönyvet.

[5] 1892 február 18-iki közgyűlés 35. p. Századok. 1892. 269. l.

[6] 1892 márczius 3-iki ig. vál. ülés jk. 43d. p. Századok. 1892. 276—77. ll.

érdemleges tanácskozásokat nem tartott, Thaly indokolása szerint azért, »mert a millennium ügye általában halasztást szenvedett s így a kérdés : mi módon vegyen részt a társulat annak megünneplésében, mindeddig nem látszott a tanácskozásra megérve lenni«. De maga gr. Zichy Jenő sem sürgette a Társulat állásfoglalását e határozatlan tárgyú indítvány ügyében, ellenben az 1893 febr. 16-iki közgyűlésen, ugyancsak a millennium alkalmából, 100 aranyat ajánlott fel a Társulatnak »*a honfoglalás történetének népszerű megírására*«.[1]

A bizottság ezek után haladék nélkül munkához látván, a legközelebbi (1893 márczius 2-án tartott) ig. vál. ülés elé már határozott javaslatokat terjeszthetett, melyek szerint : »1. a jutalom oly munkára volna pályadíjul kitűzendő, mely a honfoglalás történetét a magyarság állandó megtelepedéséig, vagyis Géza fejedelem koráig adná, a magyar faj ethnikai meghatározásával s a hun-avar rokonság kérdésének megvilágításával«, tudományos alapon, de a nagyközönség által élvezhető feldolgozásban. Határidőül 1895 május 31-ét javasolják. 2. A Társulatnak a millennium megünneplésében való részvételét illetőleg a bizottság úgy vélekedik, hogy »a Társulat is ajánlja föl közreműködését, tanácsait és támogatását az ünnepkor rendezendő retrospectiv kiállításnál, vagy egyéb történelmi vonatkozású működéseknél s ebbeli készségét a kormánynak és más illetékes tényezőknek hozza tudomására«. 3. Végül felvetik azt a gondolatot is, hogy gondoskodjék a Társulat »az ősi hadviselésmód későbbi korban is fennmaradt emlékei« feldolgozásáról.

Az ig. választmány a bizottsági javaslatok 1. pontját elfogadván, a titkárt a megfelelő pályázati hirdetés megszövegezésére utasította,[2] a 3-ik pontra nézve azonban határozatát — Thaly indítványára — függőben hagyta, a 2-ik indítványra nézve pedig akként döntött, hogy a Társulat a millenniumi országos bizottság részéről kilátásba helyezett megkeresést megvárja és esetleg egy rendkívüli ig. vál. ülés határoz a részvétel módja tekintetében.[3] Erre azonban nem volt szükség, mert a kereskedelemügyi minister csupán arra szólította fel a Társulatot, hogy magát a millenniumi országos bizottságban egy tagja által képviseltesse.

[1] Az 1893 február 16-iki közgyűlés jk. 37. p. Századok. 1893. 277. l. V. ö. Századok. 1895. 94., 191. ll.

[2] V. ö. Századok. 1893. 383. l.

[3] 1893 márczius 2-iki ig. vál. ülés jk. 50. p. Századok. 1893. 284—286. ll.

Az elnökség az ig. választmány utólagos hozzájárulásával a képviseltetéssel Pauler Gyula ig. vál. tagot bízta meg, kit a minister az országos bizottság tagjává ki is nevezett.[1]

A gr. Zichy Jenő-féle pályázatra a kitűzött határidőre egy pályamű érkezett be,[2] melyet azonban a kiküldött bizottság nem talált megfelelőnek.[3] Az ig. választmány ezek után gr. Zichy Jenő óhajtásának megfelelően,[4] a honfoglalásról szóló egyik hazai vagy külföldi kútfő keletkezésének, tartalmának és irodalmának kritikai ismertetésére hirdetett pályázatot 1897 szept. 30-iki határidővel,[5] de ezúttal is eredmény nélkül.[6] Az újból kitűzött pályakérdés 1899 szept. 30-iki határidővel[7] sem járt sikerrel.[8]

A Társulat az ezredéves kiállításon kiadványainak teljes sorozatával vett részt,[9] ezért a kiállítás tanácsa díszoklevéllel és a millenniumi nagy éremmel tüntette ki.[10] Ennél azonban nagyobb jelentőségű volt az a szerepe, melyet a millennium alkalmából fellendült *monographia-írás irányítása* körül betöltött. Törvényhatóságaink jelentékeny része ugyanis hazánk ezeréves fennállása emlékére saját történetének megiratását elhatározván, a Társulat utasításaihoz kívánt alkalmazkodni, miért is vagy a már kész kéziratok tudományos értékének, mint pl. Heves-,[11] Hont-,[12] Mosonmegye[13] és Putnok[14] városa, vagy az egybegyűjtött anyag történeti becsének megállapítása, mint Baranyamegye,[15] vagy pedig általában útbaigazítás, közvetlen megbízásra való ajánlás és véleményadás végett, mint Zólyom- és Csongrád-,[16] Sop-

[1] 1893 április 6-iki ig. vál. ülés jk. 63. p. Századok. 1893. 382—83. ll.
[2] 1895 június 6-iki ig. vál. ülés jk. 80. p. Századok. 1895. 589. l.
[3] 1895 október 3-iki ig. vál. ülés jk. 90. p. Századok. 1895. 783. l.
[4] 1897 február 4-iki ig. vál. ülés jk. 16. p. Századok. 1897. 184. l.
[5] Századok. 1897. 193. l.
[6] Századok. 1898. 280. és 282—86. ll.
[7] Századok. 1898. 382. l.
[8] Századok. 1899. 770. és 1900. 91—95. ll.
[9] 1895 június 6-iki ig. vál. ülés jk. 77. p. Századok. 1895. 589. l.
[10] Századok. 1898. 95., 184. l.
[11] Századok. 1891. 167., 345., 1892. 881., 1893. 187. l.
[12] Századok. 1894. 865. l.
[13] Századok. 1896. 288., 483. ll.
[14] Századok. 1893. 94., 382. ll.
[15] Századok. 1892. 791. l.
[16] Századok. 1894. 186., 1896. 579., 865. ll.

ron-,[1] Zala-,[2] Kisküküllő-,[3] és Abauj-Tornamegyék,[4] a Magyar Történelmi Társulatot ismételten megkeresték. Sőt egyes törvényhatóságok zászlaiknak (színeiknek), illetőleg címereiknek heraldi.ailag helyes megállapítása végett is a Társulathoz fordultak, mint Győr városa,[5] Breznóbánya[6] és Pápa városa.[7]

A Társulatnak a monographia-írás irányítása tekintetében újabban rendszeresen igénybevett tevékenysége szolgált alkalmul az 1872-ben megállapított *monographia-tervezet* átalakítására, melyről ismételten kitünt, hogy gyakorlatilag alig használható. Erre hivatkozott Borovszky Samu az 1893 márczius 2-iki ig. vál. ülésen tett felszólalásában,[8] főleg azonban *Tagányi Károly* Zólyommegye átiratára adott véleményes javaslatában, kinek ekkor bemutatott tervezetét az 1894 márczius 2-án tartott ig. vál. ülés mintául elfogadta[9] s azt a Századokban egész terjedelmében közzé is tétette.[10]

A millennium alkalomszerűsége irányította a figyelmet *Árpád sírja* felkutatására is. Thaly az 1895 febr. 7-iki ig. vál. ülésen emlékeztette a Társulatot arra, hogy Árpád sírja felkutatásának czéljaira ő és gr. Nádasdy Ferencz még a 60-as évek elején mintegy 200 forintnyi alapot gyűjtöttek. Ezt az összeget azonban az akkori rendőrség beavatkozása miatt a mondott czélra nem használhatták fel, miért is azt a P. H. E. Takarékpénztár Egyesületbe helyezték el kamatozás végett, magát a betéti könyvet pedig a Magy. Nemzeti Múzeum igazgatósága vette őrizetbe. Thaly indítványára a könyvet most már a Társulat vette át további megőrzés végett azzal, hogy a letétet külön alapként kezelteti s hogy »annak hovafordítása iránt Thaly Kálmán és gr. Nádasdy Ferencz mint gyűjtők és betevők megkérdezése nélkül a Társulat nem rendelkezhetik«.[11] Az átvételkor 227 frt 61 kr.-nyi alap[12] 1917 deczember 31-én »*gr. Nádasdy-féle Árpád sírja*«-alap czímen 1971 kor. 25 fill. készpénzzel rendelkezett.

[1] Századok. 1894. 765., 770., 865. ll.
[2] Századok. 1894. 865. 1895. 95. l.
[3] Századok. 1894. 960. l.
[4] Századok. 1895. 395. l.
[5] Századok. 1896. 182., 289. l.
[6] Századok. 1896. 483. l.
[7] Századok. 1896. 865. l. 1902-ben ugyanezt kérte Korpona városa is. Századok. 1902. 295., 504. l.
[8] Századok. 1893. 286. l.
[9] Századok. 1894. 286—87. ll.
[10] Századok. 1894. 364—71. ll.
[11] Ugyanazon ig. vál. ülés jk. 27. p. Századok. 1895. 195—96. ll.
[12] Századok. 1895. 395. l.

Részben Thaly ezen indítványának tulajdonítható, hogy a Társulat nem zárkózott el azon kérdések megvitatása elől, melyek Árpád sírja helyének meghatározása tekintetében ez idő szerint a közvéleményt is élénken foglalkoztatták. A Társulat álláspontja azon kultuszministeri átirat alkalmából, mely Wekerle László, Petényi Ottó, utóbb Tholdt Titusz művének tudományos értékére nézve a Társulat érdemleges véleményét kikérte,[1] abban foglalható össze, hogy »Árpád sírja helyének, illetőleg az Alba Maria (Fejéregyház) hol fekvésének kérdése különösen Wekerle László és Tholdt Titusz idevágó munkálatai által, ha nem is teljesen, de annyira tisztázva van, hogy a további kutatások a siker reményével folytathatók.« A Társulat a kérdés tisztázását a maga részéről is időszerűnek találván, a minister figyelmét elsősorban arra hívta fel, hogy az ügy irányítását közvetlen intézze s e végből külön bizottság felállítását hozta javaslatba, mely bizottságban a Társulatot Thaly Kálmánon kívül Pauler Gyula, Marczali Henrik és Nagy Géza képviselnék.[2] Úgy látszik, hogy az ekkor megalakított társulati bizottság közreműködésére nem került sor. Néhány év mulva azonban, Nizsnyánszky István beadványával kapcsolatban,[3] a bizottság a kérdés megoldásával újból foglalkozni kezdett,[4] de mivel arra az eredményre jutott, hogy a beadványban említett s »a békásmegyerkalászi határon . . . föltalált templomromok megvizsgálása . . . inkább a »Műemlékek országos bizottsága« hatáskörébe tartozik«, a Társulat a kérdés további tárgyalását napirendjéről levette.[5]

A millennium gondolata vetette fel *a magyar gazdaságtörténet* megírásának tervét is. A gondolat az Országos Magyar Gazdasági Egyesületből indult ki, mely azonban a magyar mezőgazdaság történetére vonatkozó kútforrások összegyűjtése és kiadása végett szervezett bizottságban a Társulatnak is helyet kívánt biztosítani.[6] Az 1893 június 7-iki ig. vál. ülés abba a maga részéről *Pauler Gyula* és *Tagányi Károly* ig. vál. tagokat küldte ki. Tagányi lett a nov. 3-án megalakult bizottság előadója, a ki a magyar gazdaságtörténet főbb forrásairól tartott nagyszabású előterjesztésével a tervbe vett vállalat irányelveit körvonalozván, a bizott-

[1] Századok. 1895. 588. l.
[2] Századok. 1895. 883. l.
[3] Századok. 1898. 863. l.
[4] Századok. 1898. 961—62. ll.
[5] Századok. 1899. 484. l.
[6] 1893 május 25-iki átirata. Századok. 1893. 556. l.

ság tagjait arra az elhatározásra bírta, hogy »a Gazdasági Egyesületben két vállalat megindítását fogják javaslatba hozni: egy évnegyedes folyóiratot, melyben feldolgozott munkák közöltetnének s egy gazdaságtörténeti okmánytárt, mely kötetekben fogna megjelenni«.[1] Mint ismeretes, az ekkor tervezett vállalatok egyike, a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, meg is valósult.

A Társulatnak tevékenységét, illetőleg előrehaladt kora ellenére is fáradhatatlanul buzgólkodó titkárának, Szilágyi Sándornak munkaerejét az ismertetett vállalkozások korántsem merítették ki. Ez évek alatt teremtette meg a Társulat a *Salamon Ferencz mellszobrának* elkészítéséhez szükséges alapot;[2] útbaigazításokkal látta el az *E. M. K. E.* elnökségét abban a törekvésében, melylyel az egyesület »a magyar történelem nevezetesebb eseményeit és jeleneteit ábrázoló képek terjesztését s ezzel különösen az erdélyi részeken sokszor nemzetellenes czélzatú idegen és selejtes képeknek a nép köréből való kiszorítását« megkísérelte.[3] Részletesen kidolgozott szakvéleménynyel támogatta az *Erdélyi Kárpát-Egyesület*et is a Társulathoz intézett azon kérésében, hogy az »minő irányelvek szerint helyeselné, ha az erdélyi részek helynevei esetleg a történelmi adatok alapján helyesbíttetnének«.[4] A Tagányi Károlytól ekkor kidolgozott szakvélemény alapelveinek alkalmazására 1898-ban is sor került, midőn *Nyitramegye* átiratban fordult a Társulathoz a tervezett megyebeli helységnév-magyarosítások ügyében.[5]

Ugyancsak ez évek alatt merült fel a hosszú idők óta szünetelő vidéki *vándorgyűlések* folytatásának eszméje is. Az 1895 márczius 7-iki ig. vál. ülésen hg. Odescalchi Arthur indítványozta, hogy »a választmány e kirándulásokat újra vegye fel a társulat programmjába« s azokat lehetőleg már a folyó évtől kezdve rendszeresítse.[6] Miután az Ügyrend 63. §-ának megfelelően *Trencsén vármegye* részéről meghívás érkezett az elnökséghez az ott tartandó vándorgyűlés érdekében, az ig. választmány nevezett megyét jelölte ki az

[1] Századok. 1893. 915—19. ll.

[2] V. ö. Századok. 1893. 557., 1894. 864., 1895. 882., 975., 1897. 970., 1898. 279., 574. ll. A mellszobrot 1902 november 9-én leplezték le. Századok. 1902. 950—52. ll.

[3] Századok. 1893. 836., 925.

[4] Századok. 1893. 836., 925. l. A szakvélemény Századok. 1894. 166—69. ll.

[5] Századok. 1898. 574. 863. ll. Tagányi javaslata ugyanott 950—53. ll.

[6] Századok. 1895. 299—300. l.

1895 augusztusában rendezendő vándorgyűlés színhelyéül[1] s a maga kebelében a június 6-iki ig. vál. ülésen megalakította az intéző bizottságot is.[2] A vándorgyűlést mindamellett nem lehetett megtartani.[3]

A nagyjelentőségű vállalatok, a termékenyítő eszmék és tervek hosszú sorozata, az anyagilag megerősödött Magy. Történelmi Társulat tudományos jelentőségének erősbödése s végül a kiváló szaktudósokká nevelt magyar történetírói vezérkar megteremtése azok a főbb eredmények, melyekre Szilágyi Sándor titkárságának közel negyedszázados multjára visszatekintve, jogos önérzettel hivatkozhatott. Érthető tehát, hogy a Magy. Történelmi Társulat *Szilágyi Sándor születésének 70-ik évfordulóját* (szül. 1827 aug. 30.) alkalmul kívánta felhasználni arra, hogy szeretetét és hálaját iránta külsőleg is kifejezésre juttassa. E tekintetben az ünneplést tulajdonképen kezdeményező tanítványoknak, jelesül Fejérpataky László, Károlyi Árpád, Schönherr Gyula, Szádeczky Lajos, és Thallóczy Lajos ig. vál. tagoknak buzgólkodását a társadalom megértése is támogatta s így jött létre az az alap, melyből a mester tiszteletére művészi kivitelű *emlékérmeket* verethettek. Az emlékérmeket a gr. Szécsen Antalnak 1894 febr. 10-én történt lemondása[4] után elnökké választott *gr. Teleki Géza*[5] elnöklete alatt 1897 június 21-én a m. kir. tud. egyetemi könyvtár olvasótermében nagy közönség részvételével tartott rk. ig. vál. ülésen mesteri beszéd kíséretében Károlyi Árpád[6] adta át az ünnepeltnek, kit ebből az alkalomból az ülésre meghívott tudományos intézetek és társulatok képviselői is üdvözöltek.[7]

Bár Szilágyi Sándor az emlékérmek személyes jelentőségét abban vélte felismerni, hogy azok megóvják az elfeledtetéstől »még akkor is, mikor mint a névtelen hősök egy nagy eszme harczosainak collectiv fogalmában« fog felolvadni,[8] hálás tanítványai gondoskodtak arról, hogy neve még a könnyen felejtő utókor előtt is biztosítva legyen.

[1] Századok. 1895. 492—93. ll.
[2] Századok. 1895. 590. l.
[3] Századok. 1895. 783., 1896. 182. ll.
[4] Századok. 1894. 481—82. ll.
[5] 1894 június 7-iki közgyűlésen. Századok. 1894. 568—69. és 577—78. ll.
[6] Századok. 1897. 642—646. ll.
[7] Századok. 1897. 667—70. ll. Az érmeket, valamint nagybecsű levelezését végrendeletileg Társulatunknak hagyományozta. Századok. 1910. 237. l.
[8] Századok. 1897. 669. l.

Az ünnepély rendezői ugyanis az emlékérmek költségeire gyűjtött pénz fölöslegét, 601 frt 59 kr.-t, az 1898 febr. 3-iki ig. vál. ülésen azzal a javaslattal ajánlották fel a Társulatnak, hogy abból Szilágyi Sándor nevére alapítványt létesítsen, melynek »kamataiból egyelőre ötévenként 100 frt a Társulat közlönyében, a Századokban megjelenő legjobb történelmi dolgozat utólagos jutalmazására fordíttassék.« Az ig. választmány az ajánlatot »hálás köszönettel« fogadván, a Szilágyi Sándor nevére létesítendő alapítvány szabályzatának elkészítésével gr. Teleki Géza elnöklete alatt Fejérpataky László ig. vál. tagot, továbbá a társulati jegyzőt és ügyészt bízta meg,[1] kiknek ügyrendszerű javaslatát — lényegileg az imént említett rendeltetéssel — az ugyanezen évi márczius 3-iki ig. vál. ülés változtatás nélkül elfogadta és ezzel a »*Szilágyi Sándor alapítvány*« megteremtéséhez hozzájárult.[2] Az alap 1917 decz. 31-én 2502 K 80 fillérrel rendelkezett. Kamataiból eddig a következők részesültek jutalomban: Baumgarten Ferencz,[3] Takáts Sándor,[4] Gombos F. Albin[5] és Eckhart Ferencz.[6]

Szilágyi Sándor sejtette, hogy ünnepeltetése az utolsó alkalom, melylyel barátai és tisztelői öreg kora alkonyát megaranyozhatták.[7] S valóban alig másfél esztendő mulva, 1899 január 12-én »kialudt a láng, mely ... világított, elhamvadt a tűz, mely barátságos melegével élteté« a Társulatot.[8] Halálát a Magy. Tört. Társulat külsőleg is gyászolta,[9] emlékezetére külön ünnepi ülést tartott,[10] utóbb pedig (1901 május 9.) művészi síremléket állíttatott a korhadó fejfa helyébe.[11] Emléke azonban változatlan erővel él tovább nemcsak azok szívében, kik hozzá közel állottak, hanem azokéban is, kik teremtő erejét, idealismusát és mindig ifjú lelkesedését csak alkotásaiból tanulták megismerni.

[1] Századok. 1898. 183—84. ll.
[2] Századok. 1898. 280—81. ll.
[3] Századok. 1903. 100. 268—63. ll.
[4] Századok. 1908. 191. 288., 373—75. ll.
[5] Századok. 1913. 230—31. ll.
[6] Századok. 1918. — ll.
[7] Századok. 1897. 669. l.
[8] Századok. 1899. 164—168. ll.
[9] Századok. 1899. 179—80. l.
[10] Századok. 1901. 95. és 457—60. ll.
[11] 1900 jan. 27-én. Századok, 1900. 191—92. *Károlyi Árpád* emlékbeszédét l. Századok. 1900. 97—121. ll.

VI.

Nagy Gyula titkársága. Nemzetközi történelmi congressusok és a Társulat. A magyar keresztény királyság kilenczszázadik évfordulójának megünneplése. Vándorgyűlések. A név- és tárgymutató. Társulatunk és a Rákóczi-kultusz. A Thaly-alap. I. Ulászló várnai emlékoszlopa cz. alap. Alapszabályváltoztatás. Nyilvános rendkívüli felolvasások. A liptómegyei vándorgyűlés. Borovszky Samu titkársága, Csánki Dezső és Fejérpataky László alelnöksége. A Társulat anyagi ügyeinek rendezése. Thaly Kálmán alapítványa. A világháború.

Szilágyi Sándor örökségét a Társulat bizalmából *Nagy Gyula*, az eddigi jegyző vette át ;[1] az így megüresedett jegyzői tisztségre pedig *Barabás Samu* ig. vál. tagot választotta meg az ig. választmány.[2] A titkári ügykör terjedelme azonban ez alkalommal változást szenvedett. A Szilágyi Sándor titkársága alatt megnövekedett teendők ugyanis most már egész ember munkaerejét vették igénybe ; s mivel a Társulat főhivatású titkári állás szervezésére anyagi okokból nem gondolhatott, szükségkép a titkári munkakör megosztására kellett magát elhatároznia.[3] Innen van az, hogy az 1899 június 2-iki ig. vál. ülés a *Magyar Történeti Életrajzok* szerkesztését *Schönherr Gyula*,[4] a *Történelmi Tárét* pedig az 1899 nov. 3-iki ig. vál. ülés *Komáromy András* ig. vál. tagra bízta.[5]

A munkakör ezen megosztása a Társulat szellemi életének fejlődésére kétségkívül kedvező hatással volt s kiadványainak, jelesül a Századoknak, tartalmi értékét jelentékenyen emelte is. A Társulat tudományos működésének jellegét azonban egészben véve alig érintette. E tekintetben a Szilágyi Sándor által megteremtett s gyakorlatban jól bevált hagyományok szabták meg a Társulat jövő fejlődésének útját s így a Magy. Történelmi Társulat továbbra is irányítója lehetett a magyar történettudományi mozgalmaknak és törekvéseknek.

E mozgalmak között elsősorban a *nemzetközi történelmi congressusokat* említhetjük fel. Az első kísérlet e téren 1898

[1] Ideiglenesen megbízva az 1899 február 16-iki ig. vál ülésen. Századok. 1899. 287. l. Véglegesen megválasztva az 1899 május 4-iki ig. vál. ülésen. Századok. 1899. 482. l.
[2] Századok. 1899. 287. és 575. l.
[3] V. ö. Századok. 1900. 237.
[4] Századok. 1899. 578. l.
[5] Századok. 1899. 865. l.

őszén Németalföld politikai székvárosában, *Hágában* zajlott le. A Magy. Történelmi Társulatot azon Kammerer Ernő ig. vál. tag képviselte; magáról a congressusról *Lánczy Gyula* ig. vál. tag az 1899 június 2-án tartott ig. vál. ülésen adott számot,[1] ki ez alkalommal egyúttal azt is indítványozta, hogy tekintettel az 1900. évre tervezett »*párisi* nemzetközi történelmi congressus ügyében világszerte megindult mozgalmak«-ra s »a nemzetközi tudományos érintkezésből hazánkra háramolható eredmények«-re, »Magyarországnak a congressuson leendő méltó képviseltetésére nézve a Társulat tegyen kezdeményező lépést, alakítson szervező bizottságot, mely a M. Tud. Akadémia s a Társulatunkkal rokon más tudományos társulatok által kiküldendő bizottságok tagjaival a részvétel módozatait megállapítsa«. Az ig. választmány a nagyjelentőségű indítványt elfogadván, még ugyanazon az ülésen megalakította a *szervező bizottság*ot, melynek tagjai lettek Thaly Kálmán, Pauler Gyula, Fejérpataky László, Fraknói Vilmos, Kammerer Ernő, Lánczy Gyula, Marczali Henrik, Óváry Lipót társ. tagok, titkára pedig Áldásy Antal ig. vál. tag.[2]

Az indítvány értelmében egyéb tudományos társulatok és intézmények képviselőivel kiegészített szervező bizottság a párisi központi bizottság részletes programmja alapján a magyar bizottság teendőit is megállapította.[3] Hazánkból e congressuson való részvételre nyolczan, tudományos előadások tartására pedig hatan (Lánczy Gy., Áldásy A., Fraknói V., Márki S., Darvai M., Bojničić J.) vállalkoztak. A congressus reánk azért bír jelentőséggel, mert a dákó-román continuitás egyik legmakacsabb hirdetője, Xenopol jassy-i egyetemi tanár »egy általános történet-módszeri fejtegetésnek örve alatt« nem kevesebbet akart bizonyítani, mint az oláhságnak őslakó és földbirtokló voltát Magyarország és Erdély mai oláhlakta területein s előadásaival tulajdonképen ezen újkeletű politikai törekvések mellett igyekezett hangulatot teremteni »ama nyugati, főleg latin fajú országokban, hol a közszellemben esetleg nagyobb a jóindulat, mint a positiv tényállások ismerete«. Lánczy és Darvai felszólalásai, illetőleg ugyanezen tárgyról tartott előadásai azonban Xenopol fejtegetéseinek hatását kellőképen ellensúlyozták.[4]

[1] Olv. Századok. 1899. 507—523. ll.
[2] Századok. 1899. 576. l.
[3] Századok. 1900. 249—56. ll.
[4] V. ö. *Lánczy Gyula* jelentésével. Századok. 1901. 507—519. és 263—64. ll.

A magyar történetkutatóknak a később megtartott nemzetközi történelmi congressusokon való részvételét már nem a Társulat kezdeményezte és szervezte, hanem a vallás- és közoktatásügyi ministerium ; innen van az, hogy Társulatunk szerepe e tekintetben idővel csökkent. Az eredetileg 1902 tavaszára tervezett,[1] majd bizonytalan időre,[2] utóbb 1903 áprilisra halasztott [3] *római* congressuson Társulatunkat Lánczy Gyula, Óváry Lipót és Darvai Móricz képviselték[4] s mint *Lánczy* jelentésében olvassuk, »hazánk állása s a magyar történelmi munkásság része a közös tudományos mozgalomban tisztességgel érvényesült« s »a szellemtudományok e nagy nemzetközi versenygyülekezetén sikerült igazolni és a nemzetközi tudatban megrögzíteni, hogy vagyunk, dolgozunk és ha vezérszerepre nem lehetünk is hivatva, de műveltségünk és szakmunkásságunk európai színvonalon áll«.[5] Társulatunk e congressuson egy kis *alkalmi füzetet* is osztatott ki a tagok közt, mely : Elenco delle publicazioni della Società Storica Ungherese cz. alatt kiadványaink jegyzékét tartalmazta.[6]

Társulatunk az 1906 őszére *Berlinbe* tervezett [7] s csak 1908 aug. 6—12-én lefolyt nemzetközi történelmi congressuson való részvételre is készülődött, sőt képviseltetésével Lánczy Gyula, Áldásy Antal, Mangold Lajos és Óváry Lipót ig. vál. tagokat meg is bízta ; [8] a congressus lefolyására és a kiküldött képviselők esetleges szerepére vonatkozólag azonban nincsenek adataink. Az 1913 ápr. elsején s következő napjain megtartott *londoni* congressuson [9] Társulatunk — úgy látszik — már hivatalosan sem képviseltette magát.

A nemzetközi történelmi congressusokon kívül azonban Társulatunkat számos egyéb eszme és terv is foglalkoztatta. A *magyar keresztény királyság* megalapításának kilenczszázadik évfordulójára az 1900 febr. 15-iki közgyűlésen *gr. Teleki Géza* elnök emlékeztette a Társulatot s beszédének hatása alatt *Czobor Béla* ig. vál. tag azonnal indítványozta is, hogy a M. Tört. Társulat, »mint a nemzet történelmi hagyományainak őre«, »a királyság kilenczszázados jubileumának

[1] Századok. 1902. 204. l.
[2] Századok. 1902. 308. l.
[3] Századok. 1902. 791. és 1903. 83—85. ll.
[4] V. ö. Századok. 1903. 477—79. ll.
[5] Századok. 1904. 419. l.
[6] Századok. 1904. 276. és 420. l.
[7] Századok. 1904. 433. l.
[8] Századok. 1908. 480. l.
[9] Olv. Marczali H. jelentését. Századok. 1913. 627—634. ll.

méltóképen való megünneplése ügyében tegyen kezdeményező lépéseket«.[1] A közgyűlés által elfogadott indítvány értelmében az ig. választmány márczius 2-iki ülésén külön bizottságra bízta az évforduló megünneplésének előkészítését, melynek tagjai az 1898 febr. 17-iki közgyűlésen második alelnökké választott *Pauler Gyula*[2] elnöklete alatt Békefi Remig, Czobor Béla, Lánczy Gyula és br. Nyáry Jenő voltak.[3] Az ig. választmány az újabb történeti kritika azon álláspontján lévén, hogy Szent István megkoronázása nem 1000-ben, hanem 1001-ben történt, a bizottság jelentése alapján úgy határozott, hogy »történelmünk e nagy eseményének emlékét« 1901-ben és pedig »tekintettel a Társulat korlátolt eszközeire, melyek fényes külső ünneplésre módot nem nyujtanak«, azzal fogja megünnepelni, hogy a Századok 1901. évi folyamából »egy 10—12 ívre terjedő füzetet kizárólag Szent Istvánnak, azaz kizárólag oly dolgozatoknak szentel, melyek vele és alkotásaival s kora különféle viszonyaival foglalkoznak«.[4] E kiadvány »ezenkívül még 150—200 példányban különlenyomatképen külön lapszámozással és külön czímlappal is közrebocsáttassék«.[5] A jubileumi füzet gazdag és értékes tartalommal a Századok 1901. évfolyamának tizedik számaként és különlenyomatban jelent meg.

A Társulat vezetőségét ismételten foglalkoztatta a *vándorgyűlések* kérdése is.[6] Az 1902-iki közgyűlésen gr. Zichy Jenő,[7] az 1903 febr. 5-iki ig. vál. ülésen pedig Thaly Kálmán nyomatékosan sürgették a vándorgyűlések feleleventését[8] s ez elől a Társulat most annál kevésbbé zárkózhatott el, mivel Kassa város törvényhatósága a Társulatot az ottani Rákóczi-ereklyekiállítással egyidejűleg rendezendő vándorgyűlés megtartására hivatalosan is felkérte.[9] A kellően előkészített vándorgyűlést mindamellett résztvevők hiánya miatt[10] nem lehetett megtartani.

Ennél nagyobb sikerrel járt a Társulat azon elhatáro-

[1] Századok. 1900. 276. és 278. l. 1901. 865—866. l.
[2] Századok. 1898. 276. l.
[3] Századok. 1900. 381. l.
[4] V. ö. Századok. 1901. 263. l. L. azonfelül Századok. 1900. 966., 1901. 95. és 866—67. ll.
[5] Századok. 1901. 190. l.
[6] Századok. 1902. 286. l.
[7] Századok. 1904. 275. l.
[8] Századok. 1903. 284. l.
[9] Századok. 1903. 396. és 592. l.
[10] Századok. 1903. 674., 692., 884., 1904. 275. ll.

zása, mely a Századok rendkívül értékes anyagának hozzáférhetőbbé tétele végett rendszeres *név- és tárgymutató* kiadását czélozta. E törekvésnek évtizedes előzményei vannak. A Társulat már 1879-ben megkezdte a Századok első tizenhárom évfolyamának feldolgozását,[1] de látható eredmény nélkül. 1885-ben azonban az országos kiállítás alkalmából »A Magy. Történelmi Társulat kiadványainak czím- és tartalomjegyzéke. 1867—1884« czímen a Századoknak és a Történelmi Tárnak tárgy- és névmutatóját *Szádeczky Lajos* és *Barabás Samu* összeállításában valóban kiadta.[2] A még ma is használható kiadványnak folytatása a *Petrik Gézától* készített: »Repertorium a Századok 1867—1890 folyamaihoz«,[3] mely azonban a Századoknak csupán névvel ellátott czikkeit tartalmazza, vagyis nem index, hanem tartalommutató. Egy részletes név- és tárgymutatónak hiánya hovatovább mind jobban érezhetőbbé válván, a Társulat ig. választmánya 1902 május 2-án tartott ülésében örömmel fogadta *Naményi Lajos* társ. tagnak azon beadványát, melyben ez a Századok és a Tört. Tár összes évfolyamait kimerítő név- és tárgymutató elkészítésére vállalkozott[4] s a kiküldött ú. n. index-bizottság javaslata alapján Naményinek a megbízást megadta.[5] Naményi azonban 1905-ben elhalt;[6] félbenszakadt munkáját, melynek anyaga az 1905 május 4-iki ig. vál. ülés határozata szerint már 4 kötetben adatnék ki,[7] *Bányai Elemér* nemz. múzeumi gyakornok folytatta.[8] A Név- és Tárgymutató I. kötete, vagyis az 1867—1876. évi folyamok mutatója, 1906-ban jelent meg és pedig az ig. választmány határozatából 600 példányban.[9] Folytatására azonban nem került sor.

Azon szoros viszonynál fogva, mely Társulatunk és első alelnöke, Thaly Kálmán közt kezdet óta fennállott, természetesnek fog feltűnni, hogy Társulatunk is tevékeny szerepet vitt mindazon mozgalmakban, melyek *II. Rákóczi Ferenczczel* vonatkozásban állottak. E mozgalmak 1900-tól fogva öltöttek nagyobb méreteket. Társulatunk egyik nemes-

[1] 1879 deczember 4-iki ig. vál. ülés jk. 5. p. Eredeti jkönyv szerint.
[2] Budapest. Athenaeum. 1885. 8° 71 l.
[3] Budapest. Dobrowsky A. 1890. 8° 144. l.
[4] Századok. 1902. 600. l.
[5] Századok. 1902. 792. l.
[6] Május 29-én. Századok. 1905. 579. l.
[7] Századok. 1905. 594. és Századok. 1906. 95. l.
[8] Századok. 1905. 888., 983. ll.
[9] 1907 május 23. Századok. 1907. 582. l.

lelkű pártolója, *Bay Ilona* ugyanis ez évben a Társulat által »*Rodostói alap*« címen kezelt 2000 korona alapítványát a M. Tört. Társulat rendelkezésére bocsátotta azzal, hogy az összeg »*II. Rákóczi Ferencz* fejedelemnek az eddig fölkutatott történelmi adatok gondos és pragmatikus fölhasználásával, mindkét nembeli művelt magyar ifjúság számára megírandó *életrajzára* tüzessék ki pályadíjul«.[1] Az ekkor 1902 április 8-iki határidővel kitűzött pályázat [2] eredménytelen lévén,[3] a 3000 korona pályadíjra felmelt [4] pályázatot 1904 április 8-iki határidővel újból meghirdették.[5] Az erre beérkezett befejezetlen pályamű [6] azonban nem ütötte meg a kívánt mértéket,[7] miért is az ig. választmány Bay Ilona hozzájárulásával mellőzve a zárt pályázatot, egyenes megbízás útján kívánt gondoskodni a feladat megoldásáról s 1905 febr. 3-án tartott ülésében [8] *Márki Sándor* ig. vál. tagot kérte fel Rákóczi életrajzának megírására,[9] ki a megbízást el is fogadta.[10] Ennek eredménye II. Rákóczi Ferencz három kötetre terjedő monumentális életrajza, mely a Bay Ilona anyagi támogatásával [11] lehetővé vált díszes kiállításban, a Magy. Történelmi Életrajzok 1907., 1909. és 1910-iki folyamaiként jelent meg. A harmadik kötet jutalmazására a »kegyes adományokban kifogyhatatlan« úrnő külön ezer koronát bocsátott Társulatunk rendelkezésére.[12]

Abban a nemzeti örömünnepben, melyet a magyar királynak 1904 április 18-án kelt s gr. Tisza István miniszterelnökhöz intézett kézirata váltott ki, mely tudvalevőleg utasítja a miniszterelnököt, hogy II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvai hazaszállításának kérdésével foglalkozzék és tegye meg erre vonatkozó javaslatait, Társulatunk a legnagyobb lelkesedéssel vett részt. 1904 május 5-iki ig. választmányi ülésében nemcsak Thaly Kálmánt ünnepelte, mint a ki »hosszú történetírói pályájának, a kuruczkor kutatásában eltöltött élete fáradozásának koronáját« lát-

[1] Századok. 1900. 274. és 277. l..
[2] Századok. 1900. 288. 384. l.
[3] Századok. 1902. 599—600. ll.
[4] Századok. 1904. 790. l.
[5] Századok. 1904. 696., 1905. 95. l.
[6] Századok. 1904. 592. l.
[7] Századok. 1904. 1011. és 1012—1014. ll.
[8] Századok. 1905. 285. l.
[9] Századok. 1905. 271. l.
[10] Századok. 1905. 395. l.
[11] Századok. 1904. 491. l. és 1913. 472. l.
[12] Századok. 1908. 863. l.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

hatta a királyi kéziratban, hanem a kormány útján hálafeliratot intézett a felséghez, »jeléül annak az érzésnek, melylyel az egész országot átható közlelkesedésben résztvenni kíván«.[1] Ezúttal pedig a Századok 1904 szeptemberi füzetét Rákóczi szabadságharcának kétszázados évfordulója és az ismertetett királyi nemes elhatározás emlékére kizárólag a kuruczkorra vonatkozó dolgozatoknak szentelte.[2] A hazatért bujdosók diadalmenetében (1906 okt. 27—30) Társulatunkat gr. Teleki Géza elnök képviselte, ki mindvégig ott volt a hamvakat kísérő országos bizottságban; nagyobbszámú küldöttséggel vett részt azonkívül az ez alkalommal Budapesten, illetőleg Kassán és Késmárkon rendezett ünnepélyeken s hálás kegyelete jeléül díszes koszorukat helyeztetett el a kassai és a késmárki templomokban is.[3]

Az ekkor lezajlott országos ünnepélyek azonban bizonyos mértékben tudományos jelentőséggel is bírtak, mert alkalmul szolgáltak arra, hogy a közérdeklődés újból a kuruczkor története felé forduljon. *Liptómegye* törvényhatósági bizottsága pl. 1906 decz. 28-án tartott közgyűlési határozata értelmében pályázatot hirdetett a Liptómegye területén 1709-ben vívott ütközet, az ú. n. liptai próba történetének megírására s a pályázatok elbírálására a Magy. Történelmi Társulatot kérte fel.[4] *Kecskemét város* törvényhatósága pedig országos mozgalom megindítását kísérelte meg a végből, hogy »a II. Rákóczi Ferencz korára vonatkozó adatok összegyűjtessenek, kiadassanak, monographiákban feldolgoztassanak s ezeknek alapján a Rákóczi-kor összefoglaló története megiratván, egyrészt az általánosan beszélt európai nyelvekre lefordítva külföldön elterjesztessék, másrészt annak népies kivonata a magyar nemzet legalsóbb rétegei számára is hozzáférhetővé tétessék«.[5] Ez a mozgalom azonban csekély eredménynyel járt, úgy hogy Kecskemét városa annak további irányítására Társulatunkat kérte fel. A Társulat elvileg nem zárkózott ugyan el a felhívás elől, de mindenekelőtt az egyes törvényhatóságok erre vonatkozó határozatait kívánta bevárni s másrészt egy külön e czélra alakított bizottság útján tájékozódni óhajtott a tervezett nagy irodalmi vállalat anyagi előfeltételeiről is.[6] A bizottság véle-

[1] Századok. 1904. 476—77. és 591. l.
[2] V. ö. Századok. 1904. 593—94. ll.
[3] Századok. 1906. 857—59., 875., 960—61. ll.
[4] Századok. 1907. 182., 191—192. ll.
[5] Századok. 1907. 191. 287. l.
[6] Századok. 1907. 583. l.

ményes jelentése alapján azonban a Társulat nem vállalhatta e kilátástalan társadalmi mozgalom vezetését,[1] mire Kecskemét városa is megszüntette a további lépéseket.[2]

Az ismertetett törekvésekkel egyidejűleg Bay Ilona kezdeményezésére [3] Társulatunk kebelében is mozgalom indult meg a végből, hogy Thaly Kálmánnak »II. Rákóczi Ferencz fejedelem és bujdosó társai idegen földben nyugodott hamvainak hazahozatala körül szerzett érdemeit« maradandó emlékben a Magy. Történelmi Társulat is megörökítse. Az ig. választmány az ez alkalomból kiküldött bizottság javaslatának megfelelően az ünnepelt számára aranyból, az aláírók részére pedig ezüstből és bronzból való plakettek készíttetését határozta el,[4] melyek kivitelével Tóth Géza szobrászművészt bízta meg. A plakett átadása az 1908 deczember 6-án tartott rendkívüli közgyűlésen történt.[5] A gyűjtött összegből a költségek levonása után fennmaradt 671 kor. 93 fillérből Társulatunk »*Thaly-alap*« néven külön alapot létesített, melyet mindaddig kell kamatoztatni, »míg tekintélyesebb összegre nem szaporodik. Az ily módon megnövekedett alap mirefordítása iránt annak idején a választmány fog intézkedni«.[6] Az alap 1917 deczember 31-én 1704 kor. készpénzmaradványnyal és 200 kor. n. é. értékpapirral rendelkezett.

Társulatunk ugyanezen időben egy másik alap birtokába is jutott. *Melich János* társ. tag ugyanis a »Várnai régészeti társaság« első jelentésének (1907) ismertetésével kapcsolatban azt az eszmét vetette fel, hogy »a Magy. Történelmi Társulatnak módját kellene találni, hogy a majdan felállítandó újabb Ulászló-emléken rajta legyen, hogy Ulászló magyar király is volt s ezt az emléken magyar felirat hirdesse«.[7] Bár a felhívás visszhangot nem keltett, Melich magánúton kezdett gyűjtést, melynek eredményekép 1909 május 21-én 198 kor. 70 fillért szolgáltatott be a Társulatnak. Az ig. választmány az összeget »*I. Ulászló várnai emlékoszlopa*« czímen takarékpénztárba helyeztette s erről a várnai régészeti társaságot azzal a hozzáadással értesítette, hogy »felhívására a Történelmi Társulat a magyar felirat

[1] Századok. 1908. 951. l.
[2] Századok. 1909. 355. l.
[3] Századok. 1907. 480. l.
[4] 1907 május 23-iki ig. vál. ülés. Századok. 1907. 584. l.
[5] Századok. 1908. 940., 952., 1909. 72—76. ll.
[6] Századok. 1909. 357. és 712. l.
[7] Századok. 1908. 85—87. ll.

szövegének elkészítését hazafias készséggel magára vállalja«; a mennyiben pedig nevezett társulat az elnökséget megkeresi, ez az összeg kiutalványozását azonnal foganatosítja.[1] A »Várnai régészeti társaság«-tól feltételezett megkeresés azonban elmaradt.[2] Az ez idő szerint is a Társulat kezelése alatt álló alap 1917 decz. 31-én 253 kor. 43 fillérnyi készpénzzel rendelkezett.

A Társulat életműködésének fent ismertetett megnyilvánulásai sok tekintetben csak arra szolgáltak, hogy Társulatunk egyre súlyosbodó anyagi válságát leplezzék. A válságot a közérdeklődés hiánya idézte elő. A történeti érzék hanyatlása, a történelem, mint tudomány iránt való érdeklődés megfogyatkozása már évek óta felpanaszolt elszomorító jelenségek voltak, de ezzel szemben sem az elnökség, melyben Pauler Gyulának 1903 július 8-án történt halála[3] után ennek utódaként *Zsilinszky Mihály* is helyet foglalt,[4] sem a buzgó tisztikar nem tudott hathatósan védekezni.[5] Jellemzi a helyzetet, hogy az érdeklődés teljes hiánya miatt olykor még az ig. vál. üléseket sem lehetett megtartani,[6] sőt az 1905 febr. 21-re kitűzött rendes s az ugyanazon év decz. 7-re hirdetett rendkívüli közgyűlést is el kellett halasztani a résztvevők csekély száma miatt.[7]

Az ismételten előforduló sajnálatos esetek arra késztették *br. Radvánszky Bélát*, hogy az 1905 márczius 2-án tartott ig. vál. ülésen az alapszabályoknak a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodó módosítását hozza javaslatba. Az indítványt az ig. választmány elfogadta és a javasolt, nemkülönben az egyéb tekintetben is netán szükségeseknek mutatkozó módosítások tervszerű végrehajtására még ugyanazon az ülésen külön bizottságot küldött ki.[8] A bizottság tervezetét az 1905 nov. 2-iki ig. vál. ülés[9] s utóbb némi változtatásokkal az 1906 január 4-én tartott rendkívüli közgyűlés is elfogadta. Minthogy azonban ugyanekkor *Boncz Ödön* ig. vál. tag a tervezett alapszabálymódosítások 23-ik szakaszához azon indokolt határozati javaslatát terjesztette elő, hogy a

[1] Századok. 1909. 535—36. ll.
[2] V. ö. Századok. 1912. 321. l.
[3] Századok. 1903. 665—68. ll.
[4] Századok. 1903. 972. l.
[5] V. ö. *Thallóczy L.*: Pauler Gyula emlékezete. Századok. 1911. 416—17. ll.
[6] Századok. 1905. 96., 596.
[7] Századok. 1905. 285—86. ll. 1906. 93. l.
[8] Századok. 1905. 395—96. ll.
[9] Századok. 1905. 888. és 984. l.

közgyűlés a rendes választmányi ülések számát tízről hatra szállítsa le s ehhez képest gondoskodjék az ig. választmány az ügyrend megfelelő átdolgozásáról is, a közgyűlés az ig. választmányt az alapszabályok újabb megszövegezésére s egyúttal természetesen újabb javaslattételre is utasította.[1] Ezen új módosító javaslat megszövegezését Boncz indítványának szellemében az 1906 febr. 3-iki ig. vál. ülés végezte [2] s az ekként megváltoztatott alapszabálytervezethez a febr. 15-iki közgyűlés is hozzájárult.[3] A társulati ügyrendnek a módosított alapszabályokkal való összhangba hozatalával az 1906 ápr. 5-iki ig. vál. ülés foglalkozott, mely megfelelő javaslattétel végett öttagú bizottságot küldött ki.[4] A bizottsági előterjesztéseket a június 7-iki ig. vál. ülés iktatta az ügyrend pontjai közé.[5]

Az alapszabályoknak és az ügyrendnek megváltoztatása azonban nem jelenthette egyúttal a Társulat anyagi helyzetének jobbrafordulását is, mint a hogy nem jelentette azt a pénztárkezelésnek azon, egyébként időszerű módosítása [6] sem, mely Pauler Gyula alelnöknek és a *Karasszon József* pénztárnok halála után [7] társulati pénztárnokká megválasztott *Cserhalmi Sámuel*nek [8] indítványára még 1901-ben történt.[9] S ez természetes is, mert a Társulat anyagi válságának oka nem az alapszabályok és az ügyrend intézkedéseiben rejlett, hanem előidézte azt a tagok állandó csökkenése, továbbá a Történelmi Tárnak és a M. Tört. Életrajzoknak kiadásánál évről-évre mutatkozó, sőt növekedő hiány.

A *tagok létszámának nagymérvű csökkenése*, mely a Társulat tudományos működését alapjában veszélyeztette, állandóan foglalkoztatta a Társulat vezetőségét. Az 1906 június 7-iki ig. vál. ülés *Vécsey Tamás* indítványára gr. Apponyi Albert kultuszminister közbelépését kérte fel oly irányban, hogy körrendeletben hívja fel azon fő- és középiskolákat, melyek »nem tagjai Társulatunknak, hogy tagul belépvén,

[1] Századok. 1906. 187—190. l.
[2] Századok. 1906. 280—81. ll.
[3] Századok. 1906. 283. l.
[4] Századok. 1906. 488. l.
[5] Századok. 1906. 681—84. ll.
[6] 1901 márczius 7-iki ig. vál. ülés jk. 34. p. Századok. 1901. 383—84. ll.
[7] Századok. 1900. 468. l.
[8] 1900 június 7-iki ig. vál. ülés. Századok. 1900. 672—73. ll.
[9] 1901 január 3-iki ig. vál. ülés jk. 11. és 12. p. Századok. 1901. 191—92. l.

ezzel a Társulatot hazafias és kulturális czéljainak elérésében anyagilag« támogassák.[1] Majd az *1606-iki bécsi béke és Bocskay István halálának* háromszázados évfordulóját alkalmul használták arra, hogy *felújítsák a nyilvános rendkívüli felolvasásokat* is, melyek a mult években tudvalevőleg élénk érdeklődés mellett tartattak meg. Az ülés (1906 decz. 20.), melyen *Károlyi Árpád:* Bocskay és a bécsi béke czímen Bocskaynak a magyar alkotmány megvédelmezése körül szerzett érdemeit méltatta,[2] *Szendrey János* pedig a Bocskayra és korára vonatkozó történeti emlékeket mutatta be, a Magy. Nemzeti Múzeum dísztermében folyt le kétségkívül nagy érdeklődés mellett.[3] Azonban kitűnt, hogy nemcsak ez esetben, hanem az 1909 május 6-án *Thaly Kálmán* és *Pekár Gyula* részvételével a »*lőcsei fehér asszonyról*«,[4] valamint 1909 június 5-én *az 1809-iki nemesi felkelés* százados évfordulója alkalmából Viszota Gyula, R. Kiss István, G. Miklóssy Ilona és Csiky János közreműködésével az Uránia tudományos színházban vetített képek és zeneművek bemutatásával kapcsolatban tartott[5] nyilvános rendkívüli felolvasások s végül az 1909 deczember 18-án a Lipótvárosi Kaszinó dísztermében lefolyt *zenetörténeti* előadás is,[6] erkölcsi sikernél egyebet alig jelentettek a Társulatnak, melynek anyagi helyzetén egyáltalában nem lendítettek.

A Társulat érdekeit volt hivatva szolgálni tulajdonképen a herczeg Odescalchi Arthur ig. vál. tagtól kezdeményezett[7] *liptómegyei vándorgyűlés* is, mely 1909 aug. 28—szept. 1. napjain folyt le Liptószentmiklóson, illetőleg Rózsahegyen,[8] jobbára az 1909 május 27-i ig. vál. ülésen megállapított programm[9] szerint, nagy érdeklődés mellett. Az aug. 29-én gr. Teleki Géza elnöklete alatt tartott ünnepélyes megnyitó ülésen *Márki Sándor* ig. vál. tag olvasott fel a liptói kuruczokról,[10] *Horváth Sándor* ig. vál. tag pedig a liptói regestrumról értekezett.[11] A vándorgyűlés munkásságát ismertető záróülés Pór Antal elnöklete alatt Rózsahegyen

[1] Századok. 1906. 680.
[2] Századok. 1907. 1—19. ll.
[3] Századok. 1906. 962. 1907. 96. 192. l.
[4] Századok. 1909. 520—21., 531., 532—533. l.
[5] Századok. 1909. 523—24., 531., 534—35. ll.
[6] Századok. 1910. 74—75., 88. és 172—173. ll.
[7] Századok. 1909. 356—57. ll.
[8] V. ö. Századok. 1909. 444—45., 523., 530—31. ll.
[9] Századok. 1909. 535. l.
[10] Századok. 1909. 808.—815. ll.
[11] Századok. 1909. 816—830. ll.

tartatott meg, mely alkalommal *Feöldy Doby István* olvasta fel emlékbeszédét Doby Antal genealogiai íróról,[1] majd az egyes bizottságok előadói (Iványi Béla, Alapi Gyula, Szádeczky Béla, Horváth Sándor, Lukinich Imre, Ernyey József és Géresi Kálmán) adtak számot a végzett nagybecsű munkálatokról.[2] A vándorgyűlésen elhangzott felolvasásokat s a bizottsági előadók jelentéseit a Századoknak külön címlappal is ellátott 1909. évi deczemberi füzete tartalmazza.[3]

E vándorgyűlést, valamint az 1909 folyamán tartott nyilvános rendkívüli felolvasásokat is, az 1908 okt. 22-i ig. vál. ülésen titkári tisztéről lemondott nagyérdemű Nagy Gyula[4] utódául az 1908 decz. 3-i ig. vál. ülésen megválasztott *Borovszky Samu*[5] rendezte. Az új titkár törekvése elsősorban arra irányult, hogy Társulatunk és a társadalom közt minél szorosabb kapcsolatot teremtsen, mert kétségtelennek vélte, hogy a Magy. Történelmi Társulat eredményes tudományos működéséhez szükséges anyagi feltételek megszerzése igy nem fog nehézségekbe ütközni. A fent ismertetett kísérletek azonban arra mutattak, hogy a Társulat anyagi helyzetének lényeges megjavítását nem ezen az úton, hanem mélyreható intézkedések haladéktalan foganatosításával kell megvalósítani. De ebben a mentő munkában a Társulatot irányító összes erők tudatos és tervszerű tevékenységére volt szükség. A *Thaly Kálmán*nak 1909 szept. 28-án bekövetkezett halálával,[6] nemkülönben *Zsilinszky Mihály* ügyvezető alelnöknek nem sokkal utóbb bejelentett lemondásával[7] beálló változások azonban az elnökség és a tisztikar szükséges együttműködésének feltételeit megteremtették. Ennek következtében természetesen ez előtérben álló sürgős kérdések kielégítő megoldása sem járt leküzdhetetlen nehézségekkel.

A Thaly Kálmán halálával megüresedett első alelnökséget az 1909 december 2-án tartott rk. közgyűlés *Csánki Dezső*vel,[8] Zsilinszky Mihály örökségét pedig az 1910 márczius 17-i közgyűlés *Fejérpataky László*val töltötte be.[9]

[1] Századok. 1909. 831—841. ll.
[2] Századok. 1909. 614—17. és 947—952. ll.
[3] Századok. 1910. 82. l.
[4] Századok. 1908. 863—64. ll.
[5] Századok. 1908. 948. l.
[6] Századok. 1909. 695—99. és 711—12. ll.
[7] 1909 november 28-án kelt. Századok. 1910. 84. l.
[8] Századok. 1910. 84—85. ll.
[9] Századok. 1910. 344. és 351. l.

Mindkettőben »új emberrel, de igen régi munkással egészítette ki Társulatunk az elnökséget,« mely bennük »pezsgő tartalmat és új életerőt nyert.«[1] Működésüket, különösen pedig a Társulat ügymenetét tulajdonképen intéző Csánki Dezső tevékenységét, a Társulat anyagi helyzetének mielőbbi megjavítására irányuló határozott törekvés jellemzi, melyet a taglétszámnak esésszerű csökkenése bőségesen igazolt. Míg ugyanis 1901-ben az évdíjas rendes tagok száma 1613 volt, addig a létszám 1904-ben 1510-re, 1910-ben pedig már 1357-re csökkent. Az elnökségnek tehát, ha a Társulat életműködését reális alapokra kívánta helyezni, feltétlenül számolnia kellett nemcsak az esetleges további kilépésekkel, hanem a Társulat tényleges anyagi erőforrásaival is, gondoskodnia kellett a költségvetésekben évről-évre mutatkozó, sőt növekedő hiány eltüntetéséről, esetleg azonban új erőforrások megnyitásáról is.

A sürgős megoldásra váró feladatok közt első helyen a Társulat mérlegében létező hiány eltüntetése állott. A hiányt főleg a *Történelmi Tár* kiadási költségei okozták, melyek pl. 1903, 1904, 1905-ben 920 kor.,[2] 1906-ban 1448 kor. 40 fill.,[3] 1907-ben 1435 kor. 90 fillérrel[4] lépték túl az előirányzott kereteket. A hiányon eleinte azzal igyekeztek segíteni, hogy a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága által rendelkezésre bocsátott másolatgyűjtemény anyagát nagyobb bőségben adták ki a Tört. Tárban,[5] a Társulat azonban utóbb mégis kénytelen volt a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának jelentékenyebb anyagi támogatását is igénybe venni,[6] hogy a folyóirat megjelenését továbbra is biztosítsa. Az 1908-tól kezdve évi 2400 koronáról 3500 koronára felemelt bizottsági hozzájárulás[7] mindamellett csak csökkentette, de nem tüntette el az évi deficitet,[8] mely a tömeges kilépések következtében épen ezen évek alatt növekedett meg tetemesen. Ennek tulajdonítható, hogy míg pl. 1903-ban a *Magyar Történeti Életrajzok* költségvetése 591 kor. 41 fillér maradványnyal zárult,[9] 1911-ben ugyanennél a tár-

[1] Századok. 1910. 344. l.
[2] Századok. 1903. 283. 1904. 284. 1905. 284. ll.
[3] Századok. 1906. 280. l.
[4] Századok. 1907. 285. l.
[5] V. ö. Századok. 1903. 283. l.
[6] Századok. 1907. 582.—83. ll.
[7] Századok. 1908. 308. l.
[8] Századok. 1911. 232. l.
[9] Századok. 1903. 283. l.

sulati kiadványnál is már 2439 kor. 18 fill. hiány mutatkozott.[1]

A Társulat előtt ennek következtében csak egyetlen megoldási lehetőség állott : a társulati kiadványok terjedelmének korlátozása, illetőleg az állandó jellegű és évről-évre visszatérő hiánynyal fenntartott két kiadvány valamelyikének — legalább ideiglenes — megszüntetése. A Társulat ig. választmánya 1911 febr. 16-án tartott ülésében mindkét irányban döntött. A *Századok* terjedelmét a már 1909-ben 60-ról 55-re leszállított ívszámról [2] most 50 ívre korlátozta, egyúttal pedig a Történelmi Tár további kiadásától is visszalépett s e becses tartalmú folyóiratot őszinte sajnálatának kifejezésével 1912-től kezdve tulajdonosának, a M. Tud. Akadémia tört. bizottságának visszaadni határozta.« Mint az ig. választmánynak ez alkalommal kifejtett indokolása mondja — »a kútforrások publikálása a magyar történettudomány népszerűsítésére és terjesztésére alakult Társulatnak voltaképen nem feladata, ellenben az *Életrajzok* a történet megkedveltetése mellett a legszorosabb kapocs, mely a művelt közönséget a M. Tört. Társulathoz fűzi.« A választásnak tehát csak ez utóbbi kiadványra volt szabad esnie.[3]

A Történelmi Tár megszüntetése nem volt ugyan egyértelmű a Társulat pénzügyi egyensúlyának helyreállításával, de kétségtelen, hogy a költségvetés állandó évi hiányát lényegesen csökkentette. Teljes eltüntetése a vallás- és közoktatásügyi ministertől és Budapest székesfővárosától még 1911-ben kieszközölt *2—2000 koronányi segítségnek* tulajdonítható,[4] melyet Társulatunk ügyvezető alelnökének ügyszeretete szerzett meg és biztosított a Magy. Tört. Társulatnak. Az évek óta húzódó súlyos anyagi válság ezzel szerencsésen megoldódott.

Társulatunk a válság évei alatt a szokásos egyesületi élet kereteit alig lépte túl. Ugyanez időtájt jutott a Társulat a nagyszabású *Thaly-féle alapítvány birtokába.* Thaly Kálmán ugyanis 1899 június 27-én kelt végrendeletében 50.000 koronát hagyományozott a Társulatnak, hogy az »a nevét viselő alapítvány kamatjövedelmeiből írassa meg háromévenként megjelenendő kötetekben a magyar nemzet függetlenségi törekvéseinek és küzdelmeinek történetét az

[1] Századok. 1911. 232. l.
[2] 1909 február 18-iki ig. vál. ülés jk. Századok. 1909. 355. l.
[3] Századok. 1911. 232., 309—10., 744., 804.—805. ll.
[4] V. ö. Századok. 1911. 743. l.

1505-ik rákosi országgyűléstől kezdve a szatmári békekötésig, illetőleg a Rákóczi-emigratio kihalásáig.« A végrendelet szerint »a 10—12 kötetre terjedő munka befejezése után az akkori igazgatóválasztmány az alapítvány jövedelmeit csak magyar történelmi czélokra fordíthatja.« A végrendelet tartalmáról Társulatunk ig. választmánya hivatalosan [1] 1910 április 14-i ülésén értesült, mely ez alkalommal Bathó Béla társ. ügyészt az alapítólevél-tervezetnek a hagyatékátadó végzés kézbesítése után eszközlendő megszövegezésére felkérte.[2] A társulati ügyész által előterjesztett tervezet szövegét az 1910 október 20-án tartott ig. vál. ülés véglegesen megállapítván,[3] azt a deczember 1-i rendkívüli közgyűlés is elfogadta ; [4] s miután az alapítólevél-tervezet a vallás- és közoktatásügyi ministerium jóváhagyását is megnyerte, a Társulat a pozsonyi kir. járásbíróságnál értékpapirokban letétben őrzött 50.000 kor. alapítványi összeget *»Néhai doctor Thaly Kálmán alapítványa magyar történelmi czélokra«* czímen a Magyar Földhitelintézetnél elhelyeztette.[5] Egyúttal 1912 febr. 29-i határidővel »A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségeért vívott küzdelmek története az 1505-iki rákosi országgyűléstől a Rákóczi-emigrátio kihalásáig« czímű tízkötetes mű első kötetére vonatkozó nyilt pályázatot is meghirdette.[6] A pályázat eredménynyel járt. A kiküldött bírálóbizottság (Angyal Dávid, Csánki Dezső és Domanovszky Sándor) [7] ugyanis *Szabó Dezső* társ. tag beterjesztett tervezetének alapján a megbízás megadását hozta javaslatba az 1912 márczius 14-i rendkívüli ig. vál. ülés előtt, mely ahhoz hozzájárulván, Szabó Dezsőt a kérdés kidolgozásával megbízta.[8] A pályanyertes mű [9] 1917-ben jelent meg. A II., illetve III. kötetre vonatkozó pályázatok mindezideig eredménytelenek voltak.

A Thaly-féle alapítvány ügyrendi munkálatai közben halt el Társulatunk fáradhatatlan és ügybuzgó titkára *Borovszky Samu* 1912 április 24-én. Többoldalú munkássá-

[1] V. ö. Századok. 1910. 82. l.
[2] Századok. 1910. 524. l.
[3] Századok. 1910. 786. l.
[4] Századok. 1910. 872. l.
[5] Századok. 1911. 399—400., 1912. 167. l. Az alapítvány ügyrendi szabályzatát l. Századok. 1911. 820—22. és 1912. 72—77. ll.
[6] Századok. 1912. 76., 88. és 167. l.
[7] Századok. 1912. 238. l.
[8] Századok. 1912. 326., 328. l.
[9] V. ö. Századok. 1915. 229. 1916. 96., 426., 427—31., 432. ll.

got fejtett ki, de megválasztatása óta valójában csak Társulatunk felvirágoztatásáért tervezett, fáradt és küzdött lankadatlanul, mert tevékeny élete díszének és büszkeségének titkári tisztségét tekintette.[1]

Az 1912 április 27-én tartott rendkívüli ig. vál. ülés a Társulat szellemi és anyagi ügyeinek zavartalan továbbvitele czéljából az alapszabályok 25. szakasza által előírt titkári teendőket ideiglenesen akként osztotta meg, hogy az administrativ ügyek végzésével *Barabás Samu* társ. jegyzőt, a Századok szerkesztésével és a havi felolvasó ülések tudományos részének előkészítésével pedig *Gombos F. Albin* ig. vál. tagot bízta meg, kinek támogatására ugyanezen ideiglenesség tartamára Angyal Dávid, Ballagi Aladár és Tagányi Károly ig. vál. tagokat kérte fel az ig. választmány.[2]

A titkári ügykör ideiglenes megosztása azonban czélszerűségi okokból állandósult. Minthogy ennek következtében az alapszabályoknak megfelelő módosítása is szükségessé vált, az 1912 okt. 24-i ig. vál. ülés külön bizottságot küldött ki az új alapszabálytervezet kidolgozására,[3] melynek lényeges újításai az ügyvezető alelnök hatáskörére, továbbá az egyidejűleg megszüntetett eddigi titkár-szerkesztői és jegyzői tisztségeknek helyébe újonnan szervezendő főtitkári, szerkesztői és titkári állások ügykörének megállapítására vonatkoztak. Miután az 1912 decz. 5-i ig. vál. ülés a módosításokhoz hozzájárult,[4] az 1913 január 9-én tartott rendkívüli közgyűlés is elfogadta az új alapszabálytervezetet,[5] melyet nem sokkal utóbb (febr. 8.) a belügyminister is jóváhagyott.[6] Az életbelépett új alapszabályoknak megfelelően természetesen az Ügyrend is megváltozott.[7] Az 1913 január 16-i rendkívüli ig. vál. ülés az új alapszabályok értelmében szervezendő főtitkárságra *Barabás Samu* eddigi jegyzőt, a tisztikar régi érdemes tagját, a titkárságra *Iványi Béla* ig. vál. tagot, a szerkesztőségre pedig, minthogy azt az előbbi, ideiglenesen megbízott szerkesztő sokoldalú elfoglaltságára való hivatkozással véglegesen elvállalni nem volt hajlandó,[8] *Domanovszky Sándor* ig. vál. tagot választotta meg,[9] kinek

[1] V. ö. Századok. 1912. 394.—97., 407. ll.
[2] Századok. 1912. 408. l.
[3] Századok. 1913. 75. l.
[4] Századok. 1913. 77—78. l.
[5] Századok. 1913. 158. l.
[6] Századok. 1913. 230. l.
[7] Századok, 1913. 400., 1914. 656. l.
[8] Századok. 1913. 311. l.
[9] Századok. 1913. 227. l.

illetményeit a febr. 13-i ig. vál. ülés állapította meg.[1] A tisztikarban azonban nem sokkal utóbb újabb változások történtek. Barabás Samu főtitkár ugyanis egészségi állapotára hivatkozva, az 1914 április 16-i ig. vál. ülésen lemondott ;[2] helyét a május 14-i ig. vál. ülés *Iványi* Béla eddigi titkárral, a titkárságot pedig *Lukinich Imre* ig. vál. taggal töltötte be.[3]

A Társulat anyagi életének biztosítására irányuló s fent már ismertetett, tudatos vezetésnek hatása rövid időn belül mutatkozott is. Barabás Samu főtitkár az 1912. év működésére visszapillantva, már megnyugvással állapította meg a tagok létszámának lassú, de észrevehető emelkedését,[4] mely ettől fogva fokozódó mértékben állandósult. Társulatunk ennek következtében minden anyagi koczkázat nélkül elfogadhatta Lukinich Imre társ. tagnak az 1912 okt. 24-i ig. vál. ülés elé terjesztett azon beadványát,[5] melyben a magyar és a hazai vonatkozású külföldi történetirodalmat évenként felölelő s a Századokban közzéteendő repertoriumnak mielőbbi megindítását javasolta, habár ez a Századok ívszámának nem jelentéktelen megnövekedését jelentette.[6] Ez a könyvészeti repertorium 1913-tól kezdve külön czímlappal ellátva és külön lapszámozással, minden évfolyam júniusi füzetének mellékleteként, *Hellebrant Árpád* kiváló bibliographusunk összeállításában[7] rendszeresen megjelenik. 1914-től egyébiránt a Századok külső alakjában és bizonyos tekintetben belső beosztásában is változás történt, mely folyiratunkat kétségkívül tetszetősebbé és áttekinthetőbbé tette.

Az 1909-i liptómegyei vándorgyűlés alkalmával végzett kutatások nagy jelentősége adott ösztönt arra, hogy Társulatunk elnöksége az anyagi helyzet jobbrafordultával a *vándorgyűlések* feleleventését napirendre tűzze. A választás Trencsén vármegye törvényhatóságának meghívása alapján,[8] *Trencsén vármegyére* esett. A nagyszabásúnak ígérkező vándorgyűlés előmunkálatai már serényen folytak, sőt a részletes programm megállapítása is megtörtént,[9] — midőn

[1] Századok. 1913. 229. l.
[2] Századok. 1914. 446., 448. l.
[3] Századok. 1914. 655—56. ll.
[4] Századok. 1913. 311. l.
[5] Századok. 1913. 75. l.
[6] Századok. 1913. 229. l.
[7] Századok. 1913. 80. l.
[8] Századok. 1914. 247. l.
[9] Századok. 1914. 543., 656. l.

az 1914 július 28-án kitört *világháború* miatt Társulatunk a vándorgyűlés megtartását bizonytalan időre elhalasztani kényszerült.[1]

A világháború kitörése Társulatunkat annyiban közelebbről is érintette, hogy két tisztviselője, a főtitkár és a titkár, a mozgósítás elrendelése után azonnal katonai szolgálatra vonult be, miért is az 1914 okt. 15-i ig. vál. ülés teendőik ideiglenes ellátására az ügyvezető alelnököt és a szerkesztőt kérte fel.[2] Iványi Béla a debreczeni egyetem tanárává történt kineveztetése miatt állásáról még 1914 folyamán lemondott ugyan,[3] Társulatunk azonban a főtitkári állást csak 1916 május 18-án tartott ig. vál. ülésén töltötte be Lukinich Imre titkárral, kinek helyébe viszont *Gagyi Jenő* ig. vál. tagot választotta meg.[4]

Társulatunkat egyébiránt a világháború anyagilag már rendezett állapotban találta s így az bizalommal tekinthetett jövője és kiadványainak sorsa elé, jóllehet az elnökség az eleinte természetszerűen megcsappant tagdíjbefizetésekre való tekintettel, gondos előrelátásból, kiadványainak terjedelmét korlátozta.[5] Abban, hogy Társulatunk a háború okozta súlyos válságokat idáig megrázkódtatások, sőt mondhatjuk, nagyobb nehézségek nélkül átélhette, kétségtelenül jelentékeny része van a *Thallóczy Lajos* nevéhez fűződő taggyűjtő tevékenységnek is. *Gr. Teleki Gézának* 1913 szept. 27-én történt halála[6] után Társulatunk bizalma őt ültette az elnöki székbe 1913 deczember 4-én.[7] Mindössze három évig, 1916 deczember 1-én történt tragikus haláláig,[8] állott Társulatunk élén; annak anyagi megerősítése körül kifejtett fáradozásai azonban maradandó emléket biztosítanak neki Társulatunk történetében, melyhez négy évtizedes tudományos munkásságnak szeretettel ápolt kötelékei fűzték. Az ő egyéni érdeme, hogy alapítóink közt koronás főket s az egyházi és politikai élet számos kitünőségét tisztelhetjük, olyan jelentékeny alapítványokkal, melyek Társulatunk alaptőkéjének figyelemreméltó megnövekedését eredményezték. Utódául az 1917 febr. 15-i rendkívüli közgyűlés *gr. Kle-*

[1] Századok. 1914. 768. l.
[2] Századok. 1914. 767. l.
[3] Századok. 1915. 112. l.
[4] Századok. 1916. 558. l.
[5] Századok. 1914. 768. 1915. 112. l.
[6] Századok. 1913. 561—62., 635., 640. l.
[7] Századok. 1913. 805., 807. ll.
[8] Századok. 1917. 1—4., 94., 95. ll.

belsberg Kuno b. t. t., államtitkárt választotta meg.[1] Az ő vezetése alatt lépett át Társulatunk munkálkodásának második félszázadába.

VII.

A Magyar Történelmi Társulat elnökei, alelnökei és tisztviselői 1867—1917. Tiszteleti és ig. választmányi tagjai 1917. május 15-én. A Magyar Történelmi Társulat kiadványai, törzsvagyona és alapjai.

A Magyar Történelmi Társulat elnökei és tisztviselői 1867—1917.

Elnökök:

Horváth Mihály, 1867 febr. 7—június 13-ig ideiglenesen.
1867—1876. Mikó Imre gr. megv. 1867 június 13., † 1876 szept. 16.
1877—1878. Horváth Mihály, megv. 1877 jan. 4., † 1878 aug. 19.
1878—1886. Ipolyi Arnold, megv. 1878 decz. 5., † 1886 decz. 2.
1887—1888. Kemény Gábor br., megv. 1887 márcz. 3., † 1888 okt. 23.
1889—1894. Széchsen Antal gr., megv. 1889 febr. 7., lemondott 1894 máj. 4.
1894—1913. Teleki Géza gr., megv. 1894 jún. 7., † 1913 szept. 27.
1913—1916. Thallóczy Lajos, megv. 1913 decz. 4., † 1916 decz. 1.
1917. Klebelsberg Kuno gr., megv. 1917 febr. 15.

Első-alelnökök:

1867—1877. Horváth Mihály, megv. 1867 jún. 13.
1877—1878. Ipolyi Arnold, megv. 1877 jan. 4.
1878—1887. Kemény Gábor br., megv. 1878 decz. 3.
1887—1889. Széchsen Antal gr., megv. 1887 márcz. 3.
1889—1897. Pulszky Ferencz, megv. 1889 febr. 7., † 1897 szept. 9.
1898—1909. Thaly Kálmán, megv. 1898 febr. 17., † 1909 szept. 27.
1909. Csánki Dezső, megv. 1909 decz. 2.

Másod-alelnökök:

1867—1877. Ipolyi Arnold, megv. 1867 jún. 13.
1877—1878. Kemény Gábor br., megv. 1877 jan. 4.
Fraknói vilmos, megv. 1878 decz. 5. (nem fogadta el).
1879—1889. Pulszky Ferencz, megv. 1879 márcz. 6.
1889—1897. Thaly Kálmán, megv. 1889 febr. 7.
1898—1903. Pauler Gyula, megv. 1898 febr. 17., † 1903 júl. 8.
1903—1909. Zsilinszky Mihály, megv. 1903 nov. 5., lemondott 1909 decz. 2.
1910. Fejérpataky László, megv. 1910 márcz. 17.

[1] Századok. 1917. 326—27. ll.

Titkárok:

1867—1875. Thaly Kálmán, 1867. jún. 13—júl. 2-ig ideiglenesen, véglegesen megv. 1867 júl. 2.
1875—1898. Szilágyi Sándor, megv. 1875 okt. 6., † 1899 jan. 12.
1899—1908. Nagy Gyula, megv. 1899 máj. 4., lemondott 1908 okt. 22.
1909—1912. Borovszky Samu, megv. 1908 decz. 3., † 1912 ápr. 24.

Jegyzők:

1867—1875. Pauler Gyula, megv. 1867 júl. 2.
1875—1888. Deák Farkas, megv. 1875 okt. 6., † 1888 jún. 4.
1889—1899. Nagy Gyula, megv. 1889 febr. 7.
1899—1913. Barabás Samu, megv. 1899 jún. 2.

Főtitkárok:

1913—1914. Barabás Samu, megv. 1913 jan. 16., lemondott 1914 ápr. 16.
1914. Iványi Béla, megv. 1914 máj. 14., lemondott 1914 decz. 3.
1915. Nem volt betöltve.
1916. Lukinich Imre, megv. 1916. máj. 18.

Titkárok:

1913—1914. Iványi Béla, megv. 1913. jan. 16.
1914—1916. Lukinich Imre, megv. 1914 május 14.
1916. Gagyi Jenő, megv. 1916 máj. 18.

Szerkesztők:

1867—1912. A társulati titkárok.
1912 máj.—1913 jan. Gombos F. Albin, megbízva 1912 ápr. 27.
1913. Domanovszky Sándor, megv. 1913 jan. 16.

Pénztárnokok:

1867—1871. Pesty Frigyes, 1867 jún. 13—júl. 2-ig ideiglenesen, véglegesen megv. 1867 júl. 2.
Fischer Kálmán, megv. 1871 máj. 4. (hivatalát nem foglalta el).
1872—1873. Baloghy László, 1872 jan. 1.—jún. 6-ig helyettes pénztárnok, végleg megv. 1872 jún. 6. † 1873 márcz. 1.
1873—1890. Balthazár Béla, 1873 márcz. 1.—jún. 5-ig helyettes pénztárnok, végleg megv. 1873 jún. 5., † 1890 márcz. 17.
1890—1891. Máté Sándor, 1890 márcz. 26.—1891 ápr. 1-ig mint helyettes pénztárnok.
1891—1900. Karasszon József, megv. 1891 febr. 5., † 1900 ápr. 11.
1900—1917. Cserhalmi Sámuel, megv. 1900 jún. 7. † 1917 aug. 5.

Ügyészek:

1867—1871. Fischer Kálmán, megv. 1867 júl. 2.
1871—1876. Pauler Gyula, megv. 1871 máj. 4.

1876—1882. Unger Ferencz, megv. 1876 febr. 10.
1883—1893. 'Sigray Pál, megv. 1883 jan. 4.
1893—1908. Kovács Pál, megv. 1894 febr. 3.
1908—1910. Nagy Emil, 1908 okt. 22.—1910 febr. 17. mint felkért ügyész.
1910—1916. Bathó Béla, megv. 1910 febr. 17., lemondott 1916 május 18.

* * *

A Magyar Történelmi Társulat elnökei, alelnökei, tisztviselői, tiszteleti tagjai és ig. választmánya a Magyar Történelmi Társulat 1867 május 15-én tartott első közgyűlésének ötvenedik évfordulóján, 1917 május 15-én.

Elnök:

Klebelsberg Kuno gr. r. t., b. t. t., ministerelnökségi államtitkár, országgy. képviselő, a konstantinápolyi magyar tudományos intézet ügyvezető alelnöke, stb. *Budapesten.* Megv. 1917 febr. 15.

Alelnökök:

Csánki Dezső dr. első alelnök, alapító t., orsz. főlevéltárnok, min. tan., a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának elnöke, a Magy. Néprajzi Társaság tiszteleti, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társaság ig. vál. tagja. *Budapesten.* Ig. vál. taggá megv. 1884 jan. 3.

Fejérpataky László (Kelecsényi) dr. másodalelnök, alapító t., m. kir. udv. tanácsos, a M. Tud. Akadémia r. tagja és második osztályának titkára, a M. N. Múzeum megbízott igazgatója, egyetemi ny. r. tanár, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társaság elnöke stb. *Budapesten.* Ig. vál. taggá megv. 1881 jan. 7.

Főtitkár:

Lukinich Imre dr. alapító t., egyetemi magántanár, középiskolai r. tanár. *Budapesten.* Megv. 1916 május 18.

Titkár:

Gagyi Jenő alapító t., orsz. levéltári fogalmazó, a Magy. Néprajzi Társ. vál. tagja. *Budapesten.* Megv. 1916 május 18.

Szerkesztő:

Domanovszky Sándor dr. alapító t., egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia l. és tört. bizottságának tagja, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társaság ig. vál. tagja. *Budapesten.* Megv. 1913 január 16.

Pénztárnok:

Cserhalmi Sámuel r. t., ny. p. ü. m. számtanácsos, a Budapesti Phil. Társ. pénztárnoka, *Budapesten.* Megv. 1900 jan. 7. † 1917 aug. 5.

Tiszteleti tagok:

ANDRÁSSY GYULA GR. (Csikszentkirályi és Krasznahorkai) alapító t., b. t. t., a M. Tud. Akadémia r. és igazgatótanácsának tagja, orsz. képviselő, *Budapesten*. Megv. 1917 ápr. 26.

APPONYI SÁNDOR GR. alapító t., aranygyapjas vitéz, b. t. t., kir. tárnokmester, a M. Tud. Akadémia tiszteleti és igazgatótanácsának tagja, *Budapesten*. Megv. 1917 ápr. 26.

BÁRCZY ISTVÁN DR. alapító tag, Budapest székesfőváros polgármestere, *Budapesten*. Megv. 1917 ápr. 26.

BERZEVICZY ALBERT DR. alapító tag, b. t. t., a M. Tud. Akadémia elnöke, a Kisfaludy-Társaság r. tagja és másodelnöke, az Orsz. Szabadoktatási Tanács és az Orsz. Testnevelési Tanács elnöke stb. *Budapesten*. Megv. 1917 ápr. 26.

CSERNOCH JÁNOS DR. alapító t., b. t. t., bíbornok, herczegprímás, a M. Tud. Akadémia igazgatótanácsának s a Szent István-Akadémia tiszt. tagja, *Esztergomban*. Megv. 1917 ápr. 26.

FORSTER GYULA BR. alapító tag, b. t. t., a M. Tud. Akadémia tiszt. és igazgatótanácsának tagja, a Műemlékek Orsz. Bizottságának, az Orsz. Régészeti és Embertani Társulatnak s az Orsz. Képzőművészeti Társulat s az Orsz. Képzőművészeti Tanács alelnöke, a Szent István-Akadémia ig. és tiszt. tagja stb. *Budapesten*. Megv. 1917 ápr. 26.

FRAKNÓI VILMOS DR. alapító t., cz. püspök, szentjobbi apát, nagyváradi l. sz. kanonok, a M. Tud. Akadémia tiszt. és ig. tanácsának tagja stb. *Budapesten* és *Bécsben*. Megv. 1917 ápr. 26.

KÁROLYI ÁRPÁD DR. alapító t., cs. és kir. osztályfőnök, a bécsi cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár nyug. igazgatója, a bécsi császári tudományos Akadémia lev. kültagja, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, *Bécsben*. Megv. 1917 ápr. 26.

KHUEN-HÉDERVÁRY KÁROLY GR. alapító t., aranygyapjas vitéz, nyug. m. kir. ministerelnök, b. t. t., országgy. képviselő, a M. Tud. Akadémia tiszt. tagja, *Budapesten*. Megv. 1917 ápr. 26.

VÁRADY L. ÁRPÁD DR. alapító t., b. t. t., kalocsai érsek stb. *Kalocsán*. Megv. 1917 ápr. 26.

Igazgató választmány:

ÁLDÁSY ANTAL DR. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia l. tagja és tört. bizottságának előadója, a Magy. Heraldikai és Genealog. Társulat másodelnöke, a Szent István-Akadémia r. tagja, a Turul szerkesztője, *Budapesten*. Megv. 1897 febr. 18.

ANGYAL DÁVID DR. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság rendes tagja, *Budapesten*. Megv. 1899 febr. 16.

BALLAGI ALADÁR DR. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia r. tagja, a dunamelléki ref. egyházkerület tanácsbírája, volt orsz. képviselő stb. *Budapesten*. Megv. 1884 jan. 3.

BARABÁS SAMU r. t., min. osztálytanácsos, nyug. orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akadémia l., a Magy. Heraldikai és Genealogiai és a Magyar Néprajzi Társaság ig. vál. tagja, *Papolczon* (Háromszék m.). Megv. 1889 febr. 7.

Baranyai Béla r. t., orsz. allevéltárnok, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, *Budapesten.* Megv. 1917 ápr. 26.

Békefi Remig dr. r. t., a zirczi, pilisi, pásztói és szentgotthárdi egyesített cziszterczi apátságok apátja, a Rend történetírója, czimmel és jelleggel felruházott ny. r. egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja, a Múzeumok és Könyvtárak orsz. főfelügyelője, az Orsz. Közoktatási Tanács és a Szent István-Akadémia tagja stb. *Zirczen.* Megv. 1895 febr. 14.

Boncz Ödön dr. r. t., min. tanácsos, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, *Budapesten.* Megv. 1891 febr. 12.

Császár Elemér dr. r. t., egyetemi cz. rk. tanár, a Tanárképző-Intézet gyakorló főgymn. tanára, a M. Tud. Akadémia l., a Kisfaludy-Társaság r., a Budapesti Phil. Társaság és a Magy. Irodalomtörténeti Társaság választmányának tagja, az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztője, *Budapesten.* Megv. 1906 febr. 15.

Dedek Crescens Lajos alapító t., esztergomi székes-főkápt. prael. kanonok, az Országos Régészeti és Embertani Társaságnak ig. vál. s a Szent István-Akadémia r. tagja stb. *Esztergomban.* Megv. 1890 jan. 26.

Dézsi Lajos dr. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia l. tagja, az Irodalomtörténeti Társaság alelnöke, a Budapesti Phil. Társaság vál. tagja, a Magy. Történeti Életrajzok szerkesztője, *Kolozsvárt.* Megv. 1899 febr. 16.

Domanovszky Sándor dr. alapító t., l. a tisztikart. Megv. 1907 márcz. 21.

Dőry Ferencz dr. r. t., orsz. levéltárnok, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, a Szent István-Akadémia r. tagja és III. osztályának titkára. Megv. 1910 márcz. 17.

Eckhart Ferencz dr. r. t., cs. és kir. közös p. ü. m. allevéltárnok, a Magy. Geneal. és Heraldikai Társ. ig. vál. tagja, *Bécsben.* Megv. 1915 márcz. 11.

Erdélyi László dr. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia l., a Szent István-Akadémia r. tagja, *Kolozsvárt.* Megv. 1908 márcz. 26.

Fest Aladár r. t., kir. tan., tankerületi kir. főigazgató, *Budapesten.* Megv. 1915 márcz. 11.

Finászy Ernő dr. r. t., m. kir. udv. tanácsos, egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja, a Magy. Paedagogiai Társaság elnöke, az Orsz. Közoktatási Tanács alelnöke, *Budapesten.* Megv. 1912 márcz. 14.

Gagyi Jenő alapító t., l. a tisztikart. Megv. 1916 márcz. 16-án.

Gárdonyi Albert dr., r. t., egyetemi magántanár, Budapest székesfőváros főlevéltárnoka, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, a Magy. Társadalomtudományi Társulat titkára, *Budapesten.* Megv. 1915 márcz. 11.

Gergely Sámuel dr. r. t., egyetemi cz. ny. rk. tanár, *Kolozsvárt.* Megv. 1914 márcz. 12.

Géresi Kálmán r. t., tankerületi kir. főigazgató, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, *Debreczenben.* Megv. 1874 okt. 1.

Gombos F. Albin dr. r. t., főgymn. tanár, a »Középkori Krónikások« szerkesztője, *Budapesten.* Meg. 1910 márcz. 17.

Hodinka Antal dr. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia l., a Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, *Pozsonyban.* Megv. 1907 márcz. 21.

Holub József dr. r t., nemzeti múzeumi segédőr, a Magy. Heraldikai és Geneal. Társaság jegyzője és a »Turul« szerkesztője, *Budapesten*. Megv. 1916 márcz. 16.

Hóman Bálint dr. alapító t., tud. egyetemi könyvtárőr, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, *Budapesten*. Megv. 1912 márcz. 14.

Horváth Sándor r. t., orsz. allevéltárnok, a Magyar Heraldikai és Geneaogiai lTárs. ig. vál. tagja, *Budapesten*. Megv. 1908 márcz. 26.

Illés József dr. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia l., a Magy. Jogászegylet vál. tagja, *Budapesten*. Megv. 1908 márcz. 26.

Iványi Béla dr. alapító t., egyetemi ny. rk. tanár, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál., a Szent István-Akadémia r. tagja, *Debreczenben*. Megv. 1912 márcz. 14.

Karácsonyi János dr. alapító t., vovádriai cz. püspök, nagyváradi l. sz. kanonok, a M. Tud. Akadémia és a Szent István-Akadémia r. tagja, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ., a Magy. Néprajzi Társ., az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat, a Magy. Nyelvtudományi Társ. vál. tagja stb. *Nagyváradon*. Megv. 1899 febr. 16.

Kollányi Ferencz alapító t., pápai praelatus, jaáki apát, nagyváradi l. sz. kanonok, a hiteleshelyi levéltárak orsz. főfelügyelője, a M. Tud. Akadémia l., a Szent-István Akadémia r. tagja, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, *Nagyváradon*. Megv. 1899 febr. 16.

Komáromy András dr. r. t., orsz. levéltárnok, képesített egyetemi m. tanár, a M. Tud. Akadémia l., a Magy. Heraldikai és Geneal. Társaság ig. vál. tagja, *Budapesten*. Megv. 1889 febr. 7.

Lukcsics József dr. r. t., pápai kamarás, egyetemi ny. r. tanár, a Szent István-Akadémia r. tagja, *Budapesten*. Megv. 1911 márcz. 16.

Lukinich Imre dr. alapító t., l. a tisztikart. Megv. 1913 márcz. 13.

Madzsar Imre dr. r. t., áll. főgymnasiumi tanár, a Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, *Budapesten*. Megv. 1913 márcz. 13.

Márki Sándor dr. alapító t., egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia és a Szent István-Akadémia r., az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület, a Földrajzi Társaság, a Hunyadmegyei Tört. Társ. tiszteleti, a Magyar Társadalomtud. Társaság, az Erdélyi Kárpátegyesület, a Magyar Adria Társaság stb. választmányi tagja stb. *Kolozsvárt*. Megv. 1887. febr. 3.

Melich János dr. r. t., egyetemi cz. ny. rk. tanár, a Magy. Nemzeti Múzeum oszt. igazgatója, a Magyar Nyelvtudományi Társ. titkára, a Magy. Néprajzi Társaság vál. tagja, *Budapesten*. Megv. 1910 márcz. 17.

Nagy Gyula (Tasnádi) r. t., min. tanácsos, nyug. m. kir. orsz. főlevéltárnok, a M. Tud. Akadémia l., a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, *Budapesten*. Megv. 1873. jún. 5.

Odescalchi Arthur szerémi herczeg, alapító t., cs. és kir. kamarás, az Orsz. Régészeti és Embertani Társ. és a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, *Körmöczbányán*. Megv. 1873 jún. 5.

Óváry Lipót r. t., min. tanácsos, nyug. m. kir. orsz. főlevéltárnok, a M. Tud. Akadémia l., a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, *Ujpesten*. Megv. 1877 jan. 4.

Pilch Jenő r. t., honvédalezredes, a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője, *Budapesten*. Megv. 1916 márcz. 16.

Reiszig Ede dr. r. t., b. ü. min. titkár, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társulat ig. vál., a Műemlékek Orsz. Bizottságának l. tagja, *Budapesten*. Megv. 1904 febr. 18.

Révész Kálmán r. t., ref. lelkész, abauji esperes, az egyetemes ref. konvent és zsinat tagja, a Kálvin-szövetség alelnöke, a Magy. Prot. Irodalmi társaság ig. vál. tagja stb. *Kassán*. Megv. 1907 márcz. 21.

Sebestyén Gyula dr. r. t., M. Nemzeti Múzeum osztályigazgatója, a M. Tud. Akadémia l., a Kisfaludy-Társaság r. tagja, a Magy. Néprajzi Társaság alelnöke, a Magy. Nyelvtudományi Társ., az Orsz. Régészeti és Embertani Társ. és a Magy. Irodalomtört. Társ. vál. tagja stb. *Budapesten*. Megv. 1907 márcz. 21.

Soós Elemér r. t., ny. m. kir. honvédezredes, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, *Budapesten*. Megv. 1915 márcz. 11.

Šufflay Milán dr. r. t., egyetemi tanár, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, *Zágrábban*. Megv. 1909 márcz. 18.

Szabó Dezső dr. r. t., egyetemi magántanár, a Tanárképző-Intézet gyakorló főgymn. tanára, *Budapesten*. Megv. 1913 márcz. 13.

Szabó László (Bártfai) r. t., a Magy. Nemzeti Múzeum őre, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja és titkára, *Budapesten*. Megv. 1911 márcz. 16.

Szádeczky Kardoss Lajos dr. alapító t., egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja, az Erdélyi Kárpátegylet első alelnöke, az Erdélyi Irodalmi Társaság r. tagja stb. *Kolozsvárt*. Megv. 1885 jan. 2.

Szekfü Gyula dr. r. t., egyetemi magántanár, cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár allevéltárnoka, *Bécsben*. Megv. 1914 márcz. 12.

Szendrei János dr. (Mindszenti) r. t., ny. min. tanácsos, a M. Tud. Akadémia l., a Műemlékek Orsz. Bizottságának r., a Magy. Heraldikai és Geneal. Társ., az Orsz. Régészeti és Embertani Társ., a Magyar Néprajzi Társ. vál., a Szent István-Akadémiának r. tagja stb. *Budapesten*. Megv. 1886 jan. 7.

Szentpétery Imre dr. r. t., egyetemi magántanár, a M. Tud. Akadémia l. tagja, a Magyar Heraldikai és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, *Budapesten*. Megv. 1913 márcz. 13.

Szilády Áron r. t., ref. lelkész, a M. Tud. Akadémia tiszteleti, a Kisfaludy-Társaság r. tagja, *Kiskunhalason*. Megv. 1868 máj. 13.

Tagányi Károly r. t., min. osztálytanácsos, orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akadémia l., a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ., a Magy. Nyelvtudományi Társ., a Magyar Néprajzi Társ. ig. vál., a Szent István-Akadémia r. tagja, *Budapesten*. Megv. 1884 jan. 3.

Takáts Sándor dr. r. t., a magyar országgyűlés képviselőházának levéltárnoka, a M. Tud. Akadémia l. tagja, *Budapesten*. Megv. 1907 márcz. 21.

Váczy János dr., r. t., áll. főgymnasiumi tanár, a M. Tud. Akadémia l., a Magy. Irodalomtörténeti Társ. s a Budapesti Phil. Társaság vál. tagja, *Budapesten*. Megv. 1891 febr. 12.

Varju Elemér dr. r. t., a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti osztályának igazgatója, a M. Tud. Akadémia l. tagja, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, *Budapesten*. Megv. 1907 márcz. 21.

Závodszky Levente dr. r. t., áll. főgymnasiumi tanár, a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, *Budapesten*. Megv. 1914 márcz. 12.

Zichy Nándor gr. alapító t., a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja. Megv. 1911 márcz. 16.

A Magyar Történelmi Társulat kiadványai. 1867—1917.

Századok.

A Magyar Történelmi Társulat közlönye. 1867—1916. Az I—VIII. évfolyamot (1867—1874) s a IX. évf. 1—7. füzetét *Thaly Kálmán*, a IX. évfolyam 8—10. füzetét a XXXIII. évf. 1. füzetéig (1875—1899 jan.) *Szilágyi Sándor*, a XXXIII. évf. 2. füzetét a XLII. évfolyamig (1899—1908) *Nagy Gyula*, a XLIII—XLV. évfolyamot s a XLVI. évf. 1—4. füzetét (1909—1912) *Borovszky Samu*, a XLVI. évf. 5—10. és a XLVII. évf. 1. füzetét (1912—1913) *Gombos F. Albin* szerkesztette. A XLVII. évf. (1913) 2. füzetétől kezdve a folyóirat szerkesztője *Domanovszky Sándor*.

A Századokkal együtt:

A Magy. Tört. Társulat 1876-ik évi aug. 21—28-iki vidéki kirándulása Gömörmegyébe. A választmány meghagyásából szerkeszti *Szilágyi Sándor* titkár. Budapest. 1876. 8° 108 l. (Századok 1876-ik évfolyamában.)

A Magy. Tört. Társulat 1877-ik évi aug. 23—30-iki vidéki kirándulása Pozsony városába s vármegyébe. A választmány meghagyásából szerk. *Szilágyi Sándor* titkár. Budapest. 1877. 8° 116 l. (A Századok 1877-ik évfolyamában.)

A Magy. Tört. Társulat 1878. évi aug. 27—szept. 1-ei vidéki kirándulása Abauj vármegyébe s Kassa városába. A választmány meghagyásából szerk. *Szilágyi Sándor* titkár. Budapest. 1878. 8° 145 l. (A Századok 1878. évf.)

A Magy. Tört. Társulat 1879. évi aug. 23—30-iki vidéki kirándulása Maros-Torda vármegyébe s Marosvásárhely és Segesvár városaiba. A választmány meghagyásából szerk. *Szilágyi Sándor* titkár. Budapest. 1879. 8° 164 l. (A Századok 1879. évf.)

A Magy. Tört. Társulat 1881. évi aug. 22—28-iki vidéki kirándulása Sáros vármegyébe s Eperjes és Bártfa városaiba. A választmány meghagyásából szerk. *Szilágyi Sándor* titkár. Budapest. 1881. 8° 148 l. (A Századok 1881. évf.)

A Magy. Tört. Társulat 1883. évi aug. 22—27-iki vidéki kirándulása Sopron városába és Sopron vármegyébe. A választmány meghagyásából szerk. *Szilágyi Sándor* titkár. Budapest. 1883. 8° 104 l. (A Századok 1883. évf.)

A Magy. Tört. Társulat 1887. évi júl. 24—27-iki vidéki kirándulása Déva városába és Hunyad vármegyébe. A választmány meghagyásából szerk. *Szilágyi Sándor* titkár. Budapest. 1887. 8° 98 l. (A Századok 1887. évf.)

A Magy. Tört. Társulat 1889. évi aug. 25—31-iki vidéki kirándulása Máramaros vármegyébe és Nagybánya városába. Budapest. 1889. 8° 152 l. (A Századok 1889. évf.)

A Magy. Tört. Társulat 1909. évi aug. 38—szept. 1-i liptóvármegyei vándorgyűlése. A választmány megbízásából szerkeszti *Borovszky Samu* titkár. Budapest. 1909. 8°. A Századok 1909. évf. 801—952. ll.

A Magy. Történelmi Társulat Névkönyve. 1876. Budapest. M. Tört. Társ. kiadása. 8° 32 l. — U. az. 1878. 8° 44 l. U. az. 1881. 8° 48 l. U. az. 1884. 8° 52 l. U. az. 1889. 8° 54 l. U. az. 1892. (az Emlékkönyvben). 8°. 81—150 l. — U. az. 1895. (az Évkönyvben). 8° 63—119 l. — U. az. 1898. 8° 80 l. U. az. 1901. 8° 83 l. U. az. 1904. 8° 81 l. U. az. 1910. 8° 51 l.

Emlékkönyv a Magy. Tört. Társulat negyedszázados fennállásának évforduló napján 1892 május 15-én tartott ünnepélyes közgyűlése alkalmára. Budapest. 1892. 8° 150 l. (Tartalom: *Gr. Szécsen Antal* megnyitó beszéde. *Szilágyi S.:* Titkári jelentés 1867—1892. *Thaly Kálmán:* II. Rákóczi Ferencz hamvai. *Nagy Imre:* A Dunántúli történetkedvelők. Névkönyv.)

A Magyar Történelmi Társulat Évkönyve MDCCCXCV. Budapest. 1895. 8° 140 l. (Tartalom: *Gr. Teleki Géza* elnök megnyitó beszéde. Ttitkári jelentés. *Szádeczky Lajos:* Deák Farkas emlékezete. Névkönyv. *Szinnyei József id.:* Nekrologok a társulat elhalt tagjairól.)

A Magy. Tört. Társulat kiadványainak czím- és tartalomjegyzéke. 1867—1884. Budapest. 1885. 71 l.

A magyar történeti irodalom 1912-ben. Összeállította *Hellebrant Árpád.* Melléklet a Századok 1913. évi folyamához. Budapest. 1913. 8° 57 l. Ugyanaz *1913-ban.* Melléklet a Századok 1914. évi folyamához. Budapest. 1914. 8° 78 l.

Ugyanaz *1914-ben.* Melléklet a Századok 1915. évi folyamához. Budapest. 1915. 8° 76 l.

Ugyanaz *1915-ben.* Melléklet a Századok 1916. évi folyamához. Budapest. 1916. 8° 64 l.

Ugyanaz *1916-ban.* Melléklet a Századok 1917. évi folyamához. Budapest. 1917. 8° 69 l.

Történelmi Tár.

Évnegyedes folyóirat. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. 1878—1899. Szerk. *Szilágyi Sándor.*

Ugyanaz. Kiadja a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Új folyam. I—XII. (1900—1911.) Szerkesztette *Komáromy András.*

Magyar Történeti Életrajzok.

A M. Tud. Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat megbízásából szerkeszti —. Budapest.

I. (1885.)

Márki Sándor: Mária Magyarország királynéja. Budapest. 1885. 8° 191 l.

Thallóczy Lajos: Csömöri Zay Ferencz. Budapest. 1885. 8° 171 l.

Acsády Ignácz: Széchy Mária. Budapest. 1885. 8° 268 l.

II. (1886.)

Deák Farkas : Forgách Zsuzsánna. Budapest. 1885. 8° 108 l.
Fraknói Vilmos : Pázmány Péter. Budapest. 1886. 8° 344 l.
Szabó Károly : Kún László. Budapest. 1886. 8° 192 l.

III. (1887.)

Szilágyi Sándor : Felsővadászi Rákóczy Zsigmond. Budapest. 1886. 8° 183 l.
Szádeczky Lajos : Kornyáti Békés Gáspár. Budapest. 1887. 8° 103 l.
Deák Farkas : Uzoni Béldi Pál. Budapest. 1887. 8° 215 l.
Ipolyi Arnold : Bedegi Nyáry Krisztina. Budapest. 1887. 8° 132 l.

IV. (1888.)

Kubinyi Miklós : Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre. Budapest. 1888. 8° 172 l.
Angyal Dávid : Késmárki Thököly Imre I. Budapest. 1888. 8° 290 l.
Pór Antal : Trencsényi Csák Máté. Budapest. 1888. 8° 170 l.

V. (1889.)

Fraknói Vilmos : Erdődi Bakócz Tamás. Budapest. 1889. 8° 220 l.
Angyal Dávid : Késmárki Thököly Imre. II. Budapest. 1889. 8° 292 l.
Majláth Béla : Maylád István. Budapest. 1889. 8° 120 l.

VI. (1890.)

Gindely Antal és Acsády Ignácz : Bethlen Gábor és udvara. Budapest. 1890. 8° 264 l.
Fraknói Vilmos : Hunyadi Mátyás király. Budapest. 1890. 8° 416 l.

VII. (1891.)

Szádeczky Lajos : Kovacsóczy Farkas. Budapest. 1891. 8° 140 l.
Marczali Henrik : Mária Terézia. Budapest. 1891. 8° 332 l.
Szilágyi Sándor : II. Rákóczy György. Budapest. 1891. 8° 212 l.

VIII. (1892.)

Pór Antal : Nagy Lajos. Budapest. 1892. 8° 628 l.

IX. (1893.)

Mika Sándor : Weiss Mihály. Budapest. 1893. 8° 219 l.
Szilágyi Sándor : I. Rákóczy György. Budapest. 1893. 8° 424 l.

X. (1894.)

Széchy Károly : Gr. Gvadányi József. Budapest. 1894. 8° 320 l.
Schönherr Gyula : Hunyadi Corvin János. Budapest. 1894. 8° 332 l.

XI. (1895.)

Bubics Zsigmond és Merényi Lajos : Herczeg Esterházy Pál. Budapest. 1895. 8° 282 l.
Széchy Károly : Gr. Zrinyi Miklós. I. Budapest. 1896. 8° 334 l.

XII. (1896.)

Zichy Antal : Gr. Széchenyi István. I. Budapest. 1896. 8° 628 l.

XIII. (1897.)

Zichy Antal : Gr. Széchenyi István. II. Budapest. 1897. 8° 380 l.
Dézsi Lajos : Szenczi Molnár Albert. Budapest. 1897. 8° 243 l.

XIV. (1898.)

Széchy Károly : Gr. Zrinyi Miklós. II. Budapest. 1898. 8° 299 l.
Dézsi Lajos : Magyar iró és könyvnyomtató a XVII. században. Budapest. 1898. 8° 392 l.

XV. (1899.)

Fraknói Vilmos : Werbőczi István. Budapest. 1899. 8° 380 l.
Erdélyi Pál : Balassa Bálint. Budapest. 1899. 8° 251 l.

XVI. (1900.)

Széchy Károly : Gr. Zrinyi Miklós III—IV. Budapest. 1900. 8° 352 és 8° 300 l.

XVII. (1901.)

Kretschmayr Henrik : Gritti Lajos. Budapest. 1901. 8° 159 l.
Veress Endre : Izabella királyné. Budapest. 1901. 8° 510 l.

XVIII. (1902.)

Széchy Károly : Gr. Zrinyi Miklós. V. Budapest. 1902. 8° 240 l.
Fraknói Vilmos : Gr. Széchényi Ferencz. Budapest. 1902. 8° 384 l.

XIX. (1903.)

Áldásy Antal : Alsáni Bálint bíbornok. Budapest. 1903. 8° 135 l.
Morvay Győző : Galánthai gróf Fekete János. Budapest. 1903. 8° 248 l.
Ferenczi Zoltán : Br. Eötvös József. Budapest. 1903. 8r 304 l.

XX. (1904.)

B. Szabó László : Ghymesi Forgách Ferencz. Budapest. 1904. 8° 228 l.
Szinnyei Ferencz : Bacsányi János. Budapest. 1904. 8° 210 l.
Pór Antal : Keszei Miklós. Budapest. 1904. 8° 126 l.

XXI. (1905.)

Veress Endre : Zalánkeményi Kakas István. Budapest. 1905. 8° 168 l.
Meller Simon : Ferenczy István. Budapest. 1905. 8r 402 l.

XXII. (1906.)

Tóth-Szabó Pál : Szatmári György. Budapest. 1906. 8° 315 l.
Vértesy Jenő : Kölcsey Ferencz. Budapest. 1906. 8° 209 l.

XXIII. (1907.)

Márki Sándor : II. Rákóczi Ferencz. I. Budapest. 1907. 8° 646 l.

XXIV. (1908.)

Berzeviczy Albert : Beatrix királyné. Budapest. 1908. 8° 695 l.

XXV. (1909.)

Márki Sándor : II. Rákóczi Ferencz. II. Budapest. 1909. 8° 672 l.

XXVI. (1910.)

Márki Sándor : II. Rákóczi Ferencz. III. Budapest. 1910. 8°.

XXVII. (1911.)

Veress Endre : Berzeviczy Márton. Budapest. 1911. 8° 228 l.
Ferenczi Zoltán : Rimay János. Budapest. 1911. 8° 264 l.

XXVIII. (1912.)

Császár Elemér : Ányos Pál. Budapest. 1912. 8° 255 l.
Dézsi Lajos : Tinódi Sebestyén. Budapest. 1912. 8° 229 l.

XXIX. (1913.)

Márki Sándor : Dósa György. Budapest. 1913. 8° 535 l.

XXX. (1914.)

Ortvay Tivadar : Mária, II. Lajos magyar király neje. Budapest. 1914. 8° 458 l.

XXXI. (1915.)

Fest Aladár : Br. Dévay Pál altábornagy. Budapest. 1915. 8° 413 l.

XXXII. (1916.)

Dézsi Lajos : Br. Jósika Miklós. Budapest. 1916. 8° 451 l.

XXXIII. (1917.)

Márki Sándor : Horváth Mihály. Budapest. 1917. 8° 388 l.

Az I. (1885)—XIV. (1898) évfolyamot *Szilágyi Sándor*, a XV. (1899)—XIX. (1903) évfolyamokat *Schönherr Gyula* szerkesztette. 1904-től fogva a vállalat szerkesztője *Dézsi Lajos*.

Önálló kiadványok :

A zichy és vásonkeői gr. Zichy-család idősb ágának okmánytára. Közli a Magyar Történelmi Társulat.

I. k. Szerkesztik : *Nagy Imre, Nagy Iván* és *Véghely Dezső*. Pest. 1871. 8° XV+632 l.
II. k. Szerkesztik : ugyanazok. Pest. 1872. 8° XV+645 l.
III. k. Szerkesztik : ugyanazok. Pest. 1874. 8° XI+651 l.
IV. k. Szerkesztik : ugyanazok. Budapest. 1878. 8° VIII+645 l.
V. k. Szerkeszti *Nagy Imre*. Budapest. 1888. 8° IX+616 l.
VI. k. Szerkeszti *Nagy Imre*. Budapest. 1894. 8° 640 l.
VII. k. 1. fele. Szerkeszti *Kammerer Ernő*. Az I—VI. kötetek időrendi mutatója. Készítette *Barabás Samu*. Budapest. 1903. 8° 455 l.
VII. k. 2. fele. Szerkeszti : ugyanaz. Az I—VI. kötetek név- és tárgymutatója. Készítette *Áldásy Antal*. Budapest. 1905. 8° 401 l.
VIII. k. Szerkeszti : *Kammerer Ernő*. Budapest. 1895. 8° XXXIII+724 l.
IX. k. Szerkeszti : ugyanaz. Budapest. 1899. 8° XXXIX+647 l.
X. k. Szerkeszti : ugyanaz. Budapest. 1907. 8° XXXIV+513 l.
XI. k. Szerkesztették : *Kammerer Ernő* és *Dóry Ferencz*. Budapest. 1915. 8° XXXII+579 l.

Székely Oklevéltár. Kiadta a Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága. Szerkesztette *Szabó Károly.* I. k. 1211—1519. Kolozsvárt. 1872. 8° V+360 l. II. k. 1520—1571. Kolozsvárt. 1876. 8° II+248 l.

Hazai Oklevéltár. 1234—1536. Néhai gr. Dessewffy Lajos hazafias áldozatával kiadja a Magy. Történelmi Társulat. Az ig. vál. megbízásából szerkesztették: *Nagy Imre, Deák Farkas* és *Nagy Gyula.* Budapest. 1879. 8° VI+473 l.

Gyarmati Balassa Bálint költeményei. A Magy. Történelmi Társulat megbízásából szerkeszti, jegyzetekkel s bevezetéssel ellátta *Szilády Áron.* A Radvánszky-codexben foglalt énekekkel kiegészített első teljes kiadás. Budapest. 1879. 8° LIII+3, 357 és 1 l.

Mihály havasalföldi vajda Erdélyben. 1599—1601. Irta *dr. Szádeczky Lajos.* Kiadja a M. Tört. Társulat közvetítése mellett a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapest. 1882. 190. l. Okirattár. 228 l.

Magyar Történeti Jellemrajzok. Széchenyi Pál érsek s a nemzeti politika, *Lánczy Gyulától.* Wesselényi Ferencz nádor, *Deák Farkastól.* Pálffy Miklós, *Jedlicska Páltól.* A Magy. Tört. Társulat által 1882-ben a Bay Ilona-féle pályadíjjal koszorúzott s ez alkalommal kitüntetett tanulmányok. Budapest. 1882. 8° 74 l.

I. Mátyás udvara. Koszorúzott pályamunka. Irta *dr. Csánki Dezső.* Kiadja a Magy. Tört. Társulat. Budapest. 1884. 8° 193 l.

Beszterczebánya műveltségtörténeti vázlata. Ipolyi Arnold beszterczebányai püspöktől. Előadva a M. Tört. Társulatnak Beszterczebányán, 1874 aug. 29-én tartott nagygyűlésén. Budapest. 1874. 8° 123 l.

A magyar nemzetegység és államnyelv történeti alakulása. Ipolyi Arnold elnöki megnyitó beszéde Rimaszombatban, 1876 aug. 22-én tartott vidéki nagygyűlésen. Budapest, 1876. 8° 26 l.

A magyar iparélet történeti fejlődése. Ipolyi Arnold elnöki megnyitó beszéde a M. Tört. Társulatnak Pozsonyban, 1877 aug. 23-án tartott vidéki nagygyűlésen. Budapest. 1877. 8° 49 l.

A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya. Ipolyi Arnold elnöki megnyitó előadása a M. Tört. Társulatnak Kassán, 1878 aug. 23-án tartott vidéki nagygyűlésen. Budapest. 1878. 8° 84 l.

A magyar hadtörténelem tanulmánya. Ipolyi Arnold elnöki megnyitó előadása a M. Tört. Társulatnak Marosvásárhelyen, 1879 aug. 23-án tartott vidéki nagygyűlésen. Budapest. 1879. 8° 93 l.

Házi történelmünk emlékei. Gyüjti *br. Radvánszky Béla.* Kiadja a Magy. Tört. Társulat. I. oszt. Udvartartás és számadáskönyvek. Közli br. Radvánszky Béla. I. k. *Bethlen Gábor fejedelem udvartartása.* Budapest. 1888. 8° XIII+414 l. II. oszt. I. k. *Régi magyar szakácskönyvek.* Közli br. Radvánszky Béla. Budapest. 1893. 8° XXI+413 l.

A római szent birodalmi gr. széki Teleki-család oklevéltára. A család áldozatával a marosvásárhelyi levéltárból kiadja a Magy. Tört. Társulat. Szerkesztette *Barabás Samu.* I. k. 1206—1437. Budapest. 1895. 8° XLVII+545 l. II. k. 1438—1526. Budapest. 1895. 8° XXV+570 l.

Szent István király emlékezete. Kiadja a Magy. Tört. Társulat. A választmány megbízásából szerkesztette *Nagy Gyula* titkár. Budapest. 1901. 198, VI l.

Teleki Mihály levelezése. A széki gr. Teleki-család és a Magy. Tudományos Akadémia költségén kiadja a Magy. Történelmi Társu-

lat. Szerkeszti *Gergely Sámuel.* I. k. 1656—1660. Budapest. 1905. 8°. XXIV+584 l. II. k. 1661—1663. Budapest. 1906. 8° XV+664 l. III. k. 1664—1666. Budapest. 1907. 8° XXX+639 l. IV. k. 1667—1669. Budapest. 1908. 8° XIX+643 l. V. k. 1670—1671. Budapest. 1910. 8° XLIII+666 l. VI. k. 1672—1674. Budapest. 1912. 8° XLII+662 l. VII. k. 1675—1677. Budapest. 1916. 8° LVII+626 l.

Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505—1526. Irta *Szabó Dezső.* Budapest. 1917. 8° 226 l. (A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története az 1505-iki rákosi országgyűléstől a Rákóczi-emigratio kihaltáig. *Dr. Thaly Kálmán alapítványából* kiadja a Magy. Történelmi Társulat. I. k.)

(*Repertorium* a Századok 1867—1890 folyamaihoz. Készítette *Petrik Géza.* Budapest. Dobrowsky Ágost. 1890. 144 l.)

A Századok név- és tárgymutatója. I. k. az 1867—1876. évi folyamok mutatója. Naményi Lajos kéziratának felhasználásával szerkesztette *Bányai Elemér.* Budapest. 1908. 8° IX+737 l.

(Óváry Lipót) : Elenco delle publicazioni della Società Storica Ungherese. 1903.

A Századok 1867—1916. évi folyamainak Tartalommutatója. Összeállította *Pelz Béla.* Fennállásának ötvenéves fordulója alkalmából kiadja a Magy. Történelmi Társulat. Budapest. 1917. 8° 195 l.

* * *

Kimutatás

a Magyar Történelmi Társulat törzsvagyonáról és alapjairól.

(1916 decz. 31-i állapot.)

Alapítványi természetű tőke	162.100	K	
Nem alapítványi természetű tőke	27.251	K	
Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap	10.814	K	
Thaly-alap	1.647	K	készpénz-
maradvány és	200	K	n. é. értékpapir.
»Néhai dr. Thaly Kálmán alapítványa magyar történelmi czélokra«	7.041	K	készpénz-
maradvány és	50.000	K	értékpapir.
Teleki-alap	812	K	
Teleki Mihály levelezései cz. alap	21.031	K	
Gr. Zichy Jenő-alap	2.291	K	
Zichy-codex-alap	39	K	25 f.
Szilágyi Sándor-alap	2.425	K	84 f.
»Gr. Nádasdy-féle Árpád sírja«-alap.....	1910	K	65 f.
»I. Ulászló várnai síremlék«-alap	245	K	70 f.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(Az I—VI. fejezetekre vonatkozik.)

Abauj-Torna m. monographiája 90.
Abaujmegyei vándorgyűlés (1878) 51. 54.
Acsády Ignácz 63. 66. 68. 69.
Akadémiai eszme 1. 2. 3.
Alapi Gyula 106.
Alapszabályváltoztatás (1890) 78. 79. 80. 81. 82. (1905) 103. 104. (1912) 110.
Altenburger Gusztáv 30.
Gr. Andrássy-cs. levéltára 38.
Angyal Dávid 109. 110.
Anzeigen cz. folyóirat 2. 3.
Gr. Apponyi Albert 104.
— -cs. levéltára 41.
Aranka György tervezetei 4. 5. 6. 7. 8. 9.
Ágost szász kóburg-gothai herczeg 35.
Áldásy Antal 35. 96. 97.
Árpád sírja 90. 91.

Balassa Bálint költeményei 40. 41.
Balássy Ferencz 24.
Ballagi Aladár 54. 64. 78. 110.
Balogh Ádám fája 36.
Baloghy László 74.
Balthazár Béla 73. 74. 76. 78.
— féle sikkasztás 76. 77. 78. 79.
Barabás Samu 35. 73. 84. 95. 99. 110. 111.
Baranya m. monographiája 89.
Barcza Sándor 30.
Gr. Barkóczy-cs. levéltára 37.
Barsmegye helységneveinek megmagyarosítása 60.
Bartalus István 85.
Bathó Béla 109.
Gr. Batthyány Ignácz 2.
— -cs. levéltára 63.
Hg. Batthyány-cs. levéltára 36.
Baumgarten Ferencz 94.
Bay Ilona pályatételei és adományai 66. 67. 68. 83. 100.
Gr. Bánffy György 5. 6.
— -cs. levéltára 32.
Br. Bánffy Klára 6.
Bánó József 60. 61.
Bányai Elemér 99.
Benkő József 2. 6. 8.
Beregmegye monographiája 31. 59.
Gr. Berényi-cs. levéltára 41.
Bessenyei György 3.
Beszterczebánya városi levéltár 40.
Gr. Bethlen Gergely 6.
— Krisztina 6.
— László özv. 6.
Békefi Remig 98.
Biró Venczel 19.
Bocskay István emlékünnepe 105.
Bod Péter 1. 3.
Bojničić Iván 96.
Boncz Ödön 86. 103.
Borovszky Samu 90. 106. 109.
Bosnyák-Oklevéltár terve. 49.
Bossányi-cs. levéltára 41.
Botka Tivadar 20. 24. 60.
Bubics Zsigmond 62. 63.
Budavár visszafoglalásának(1686) megünneplése 61. 62. 63. 69. 70. 71.
Bunyitay Vincze 38.
Brassai Sámuel 19.
Breznóbánya város színei 90.

Cherven Flóris 40. 41. 47.
Cornides Dániel 3.

Csaplár Benedek 24. 31. 40.
Gr. Csáky-cs. kassai levéltára 38. 39.
— lőcsei levéltára 38.
— szepesmindszenti levéltára 40.
Csánki Dezső 37. 47. 57. 58. 60. 67. 82. 83. 86. 106. 107. 109.
Császár Elemér 1. 4.
Csengery Antal 22. 24.
Cserhalmi Sámuel 104.
Csery József 20.
Csicsery Antal 37.
— cs. levéltára 37.
Csiky János 105.
Csongrád m. monographiája 89.
Csontosi János 47. 51. 52. 56. 57. 77. 79. 83.
Czéhszabályok gyűjtése 46. 47.
Czéhtörténeti bizottság 47.
Czobor Béla 53. 71. 79. 97. 98.

Darvai Mór 96. 97.
Deák Farkas 27. 38. 40. 43. 47. 49. 50. 53. 63. 67. 69. 72. 75. 78. 84.
— Lajos 58.
Gr. Dessewffy Lajos 49.
Dézsi Lajos 66.
Doboczky Ignácz 24. 25.
Doby István (Feöldy) 106.
Domanovszky Sándor 109. 110.
Döbrentei Gábor 4. 8. 9.
Dőry Ferencz 35.
Homonnai Drugeth-cs. levéltára 37.
Dunántúli Történetkedvelők Társulata 19. 20. 27. 30. 31.

Eckhart Ferencz 94.
Eder Károly 7. 8.
Emich Gusztáv 77. 79.
— pályatétele 66. 67.
Br. Eötvös József 23. 24.
Erdélyi Múzeum 9.
Erdélyi Nemzeti Múzeum 18. 19.
— Történelmi Adatok (1855—1858) 17.
Erdélyországi kéziratokat kiadó társaság 5. 6. 7. 8.
Erdélyi Pál 58.
Ernyey József 106.
Gr. Erdődy-cs. galgóczi levéltára 41.
Gr. Erdődy-Aspremont-cs. vörösvári levéltára 36.
Hg. Esterházy-cs. levéltára 56. 63.
Gr. Esterházy János 24. 32.
Érdy (Luczenbacher) János 24. 25. 32.
— tervezete (1845) 12. 13. 14. 15. 17.

Fabó András 24.
Fejérpataky László 51. 54. 56. 58. 65. 84. 86. 87. 93. 94. 96. 106.
Finánczy Ernő 2.
Finály Henrik 32.
Fischer Kálmán 24.
Foltiny János 2. 31.
Gr. Forgách-cs. levéltára 38.
Fővárosi múzeum eszméje (1869) 28. 29.
Fraknói Vilmos 20. 24. 28. 31. 44. 49. 63. 64. 66. 67. 69. 78. 79. 83. 96.

Gagyi Jenő 112.
Gergely Sámuel 84. 85.
Géresi Kálmán 20. 106.
Glembay Károly 24.
Gombos F. Albin 94. 110.
Gömörmegyei vándorgyűlés (1876) 50.
Gyárfás István 24. 29.
Győr város színei 90.
— és megye monographiája 31.
Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 20. 27.
Gr. Gyulay Lajos 8.

Haan Lajos 24. 40.
Hajnik Imre 24.
Hampel József 29. 46.
Harczszínterek tanulmányozása 52. 53. 54.
Harmos Gábor 63.
Havas Sándor 62. 63.
Hazafiúi Magyar Társaság 3.
Hazai Oklevéltár 49.
Hazai Okmánytár 20. 31. 32.
Házi Történeti Emlékeink 48.
Hegedűs Sándor 82.
Hellebrant Árpád 111.
Helmár Ágost 51.
Helységnevek megmagyarosítása 59. 60. 92.
Hencz Antal 19.

Henszlmann Imre 22. 24. 27. 29. 30. 42. 57.
Hevesmegye monographiája 59. 89.
Hontmegye helységneveinek megmagyarosítása 60.
— monographiája 89.
— -i vándorgyűlés (1869) 33. 34. 35.
Horvát Árpád 24. 25. 29. 33. 78.
Horváth Elek 19. 24.
— Mihály 21. 22. 23. 24. 26. 27. 28. 30. 32. 38. 44. 45. 46. 47. 50. 51.
— Sándor 105. 106.
— -cs. (Pálóczi) naplója 37.
Hunfalvy János 27.
— Pál 60.
Hunyadmegyei vándorgyűlés (1887) 57.

Illésházy-cs. levéltára 51.
Ipartörténeti Okmánytár 46.
Ipolyi Arnold 21. 22. 24. 25. 29. 30. 40. 45. 50. 51. 54. 60. 62. 64. 65. 67. 71. 72. 73.
— elnöki megnyitó beszédei 52.
Iványfi Ede 51.
Iványi Béla 106. 110. 111. 112.

Jakab Elek 5. 6. 8. 11. 24. 32.
»Jámbor szándék« 3. 4.
Jedlicska Pál 67.
Br. Jeszenák-cs. levéltára 41.
Justh-cs. (neczpáli) levéltára 40.

Kammerer Ernő 35. 85. 96.
Kandra Kabos 39.
Karap Ferencz 79. 82.
Karasszon József 104.
Karácson Mihály 24.
Kassa városi vándorgyűlés (1872) 38. (1878) 51. 54.
— terve (1903) 98.
Káldy Gyula 86.
Károlyi Árpád 63. 69. 71. 93. 105.
Kecskemét város indítványa 101. 102.
Kelemen Lajos 9. 18. 19.
Br. Kemény Gábor 44. 56. 70. 72.
Gr. Kemény József 2. 5. 18.
Özv. Kendeffy Elekné 6.
Kisfaludy-Társaság (1837) 11.
Kisfaludy Zsigmond 51.
Kisküküllő m. monographiája 59. 90.
Z. Kiss Béla 59.
R. Kiss István 105.
Klamarik János 65.
Gr. Klebelsberg Kuno 112. 113.
Knauz Nándor 24. 33. 63. 69.
Kóczán Ferencz 58.
Gr. Koháry István levelezése 35. 36.
Kolozsvári vándorgyűlés (1868) 32. 33.
— bizottság 32.
Komáromy András 81. 95.
Gr. Korniss-cs. levéltára 32.
Kosztka Vilmos 56.
Kovachich Márton György 9. 10. 15.
Kovács István (nagyajtai) 18. 24.
Könyöki József 51.
Körmöczbánya városi levéltár 40.
Kőváry László 19.
Kubinyi Ágoston 11. 12.
— Ferencz 11. 15.
— Ferencz ifj. 24. 34.
— Miklós 60.
Kuruczkori nóták 38.
Gr. Kuún Géza 2. 5. 8. 9. 18. 19.
— levéltára 57.

Lasztokay László 55.
Lánczy Gyula 65. 67. 96. 97. 98.
Gr. Lázár Miklós 32.
Lehoczky Tivadar 20. 24. 31.
Liptómegye pályatétele (1906) 101.
— -i vándorgyűlés (1909) 105. 106.
Lőcse városi levéltár 38.
Lugossy József 17.
Lukinich Imre 6. 106. 111. 112.

Magyar gazdaságtörténet 91. 92.
Magyar Hirmondó 3.
— művelődéstörténelmi irány 46.
— nyelvjavító társaság (1730) 1.
— nyelvművelő társaság 4. 5. 9.
— országos czímer rendezése 29. 30.
Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 12. 15.

Magyar Társaság 1.
Kir.Magyar Természettudományi Társulat (1841) 11.
Magyar Történelmi Emlékek 17.
Magyar Történeti Életrajzok 65. 66. 95. 104. 107. 108.
Magyar Történelmi Tár (1855) 17. 49.
Magyar Történeti Társulat (1845) 11.
Magyar Történelmi Társulat megalakulása 21. 22.
— első közgyűlése (1867 máj. 15) 23.
— alakuló közgyűlése (1867 jún. 13) 23. 24.
— alapszabályai 23. 80. 81. 82.
— ig.-választmánya 23. 24. 27.
— első választmányi ülése 24.
— ig.-vál. ülések ideje 25.
— első tisztikara 24.
— pecsétje 25. 27.
— felolvasó ülései 28.
— díszoklevele 44.
— tagjai 26. 43. 44. 45. 104. 107. 111.
— hadtörténeti bizottsága 53. 54.
— czéhtörténeti bizottsága 46. 47.
— titkári irodája 72. 73. 75.
— pénztárnokának ügyköre 73. 74.
— pénztárkezelése 73. 74. 75. 76. 81.
— új alapszabályai (1890) 80. 81. 92.
— új ügyrendje (1890) 81. 82.
— gazdasági bizottsága 82.
— felolvasásai 86. 105.
— rendkívüli felolvasásokat rendező bizottsága 86.
— háza 87
— és a millennium 87. 88. 89.
— negyedszázados jubileuma 87.
— és Árpád sírjára vonatkozó kutatások 90. 91.
— és a nemzetközi tört. congressusok 96. 97.
— és a magyar kereszténység kilenczszázéves jubileuma 97. 98.
— és a Rákóczi-cultus 99. 100. 101. 102.
Magyar Történelmi Társulat segélyezése 108.
— anyagi válsága 103. 104. 106. 107. 108.
— és a világháború 112.
Magy. Tud. Akadémia 4. 10. 17.
Majláth Béla 47. 51. 59. 61. 62. 69.
Majthényi-cs. levéltára 41.
Mangold Lajos 97.
Marczali Henrik 52. 65. 91. 96.
Marosvásárhelyi vándorgyűlés (1879) 51. 52. 54. 83.
Matusek Antal 31.
Máramarosmegyei vándorgyűlés (1889) 57. 58.
Máriássy-cs. levéltára 39.
Márki Sándor 26. 45. 58. 65. 66. 68. 87. 96. 100. 105.
Máté Sándor 76.
Br. Mednyánszky Alajos 11.
— Dénes 24.
Melich János 102.
Mersics Miklós 19.
Mihályi János 58.
G. Miklóssy Ilona 105.
Gr. Mikó Imre 2. 6. 8. 16. 18. 19. 24. 30. 40. 41. 44.
Millennium kérdése 60. 61. 87.
Miskolcz v. monographiája 59.
Modenai számadáskönyvek 28.
Monographia-írás (városi és megyei) 30. 31. 59. 89.
— -tervezet 31. (1893) 90.
Mosonmegye monographiája 89.
Művelődéstörténelmi Okmánytár 47.
Myskovszky Viktor 51. 56.

Naményi Lajos 99.
Nagybánya városi levéltár 57. 58.
Nagy Géza 91.
— Gyula 47. 49. 72. 77. 79. 81. 85. 95. 106.
— Imre 19. 20. 24. 33. 34. 35. 36. 37. 39. 42. 49. 57. 60. 87.
— Iván 20. 22. 24. 25. 29. 30. 34. 40. 42. 60.
Gr. Nádasdy Ferencz 90.
— féle Árpád sírja alap 90.
Nátafalussy Kornél 37.
Nemesi felkelés (1809) emlékünnepe 105.

Nemzetközi történelmi congressusok 95. 96. 97.
Nendtvich Károly 11.
Némethy Lajos 63.
Gr. Niczky-cs. levéltára 56.
Nizsnyánszky István 91.
Br. Nyáry Albert 24. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 42. 44.
— Jenő 53. 98.
Nyitramegye helységneveinek megmagyarosítása 59. 60. 92.
— monographiája 59.
— -i vándorgyűlés 39. (1875) 41.

Ocskay-cs. levéltára 41.
Hg. Odescalchi Arthur 39. 54. 59. 92. 105.
Br. Orbán Balázs 27. 31.
Országos kiállítás (1885) 64.
Ortvay Tivadar 40. 51.
Óváry Lipót 41. 71. 96. 97.
Önkényuralom 16. 17.

Paget János 32.
Br. Palocsay-cs. levéltára 38. 39.
K. Papp Miklós 32.
Pataki Sámuel 6.
Pauer István (Kápolnai) 53. 54.
Pauler Gyula 24. 32. 38. 40. 42. 43. 49. 60. 61. 62. 66. 67. 78. 79. 81. 82. 83. 85. 86. 87. 89. 91. 96. 98. 103. 104.
Paur Iván 19. 20. 57.
Pályakérdések kitűzése 66. 67. 83. 88. 100. 101.
Pápa város színei 90.
Pekár Gyula 105.
Perényi József 5.
Pesty Frigyes 20. 21. 22. 23. 24. 31. 38. 40. 54. 55. 56. 59. 74.
Petényi Ottó 91.
Pethő-cs. (Gersei) levéltára 37.
Petrik Géza 99.
Petró József 56.
Pécs város monographiája 59.
Pór Antal 52. 72. 105.
Pozsonymegyei vándorgyűlés (1877) 51.
Pray György 3.
Protestáns irodalmi társulat 19.
Pulszky Ferencz 24. 56. 64. 65. 72.
— Károly 47.
Putnok város monographiája 89.

Radnay Ferencz 34.
Br. Radvánszky Antal 40.
— Béla 40. 41. 47. 48. 49. 67. 103.
— -cs. könyv- és levéltára 40.
Rajner Gyula 40.
Rannicher Jakab 27.
Gr. Ráday Gedeon 1.
II. Rákóczi Ferencz életrajza 99. 100.
— hamvainak hazaszállítása 100. 101.
Ráth Károly 19. 20. 22. 24. 27. 42.
— főpolgármester 70. 71.
— Mátyás 3.
Reizner János 39. 56.
Révai Miklós 3.
Br. Révay-cs. levéltára 40.
Révész Imre 19. 24.
— Kálmán 57.
Gr. Rhédey-cs. levéltára. 32.
Rimély Károly pályatétele 68. 69.
Rodostói alap 100.
Rómer Flóris 20. 21. 22. 23. 24. 25. 28. 29. 30. 31. 36. 42. 46. 49. 53. 65.
Rónay Jáczint 27.

Salamon Ferencz 27. 52. 53. 63.
— mellszobra 92.
Sallay Géza 9.
Sándor (Szlavniczai)-cs. levéltára 41.
Sándor József 32.
Sárosmegyei vándorgyűlés (1881) 55. 56.
Schesaeus Keresztély 7.
Schönherr Gyula 58. 66. 83. 84. 93. 95.
Schönwiesner István 3.
Seivert János 3.
Br. Sennyey-cs. levéltára 37. 38. 62.
Sigray Pál 76.
Simonyi Ernő 27.
Smolka Szaniszló 56.
Sólyom Fekete Ferencz 57.
Somhegyi Ferencz 24.
Somogyi Ambrus 7.
Sopron vm. monographiája
Sopronmegyei és városi vándorgyűlés (1883) 56. 57.
Supala Ferencz 34. 36. 42.

»Szabács viadala« 37.
Szabó Dezső 109.
Szabó Károly 17. 24. 32. 33. 37. 39. 40. 42. 57. 84.
Szabolcsmegye monographiája 30.
Szalay Ágoston 24. 25.
— József 57. 63.
— László 17.
— születési háza 58.
Szádeczky Béla 106.
— Lajos 9. 18. 19. 56. 57. 58. 68. 73. 76. 84. 93. 99.
Szász Károly 1. 3. 4. 10. 65.
Századok 21. 22. 24. 26. 27. 45. 50. 79. 95. 108. 111.
— név- és tárgymutatója 99.
Szendrey János 105.
Szentantali levéltár 35.
Szentkláray Jenő 56.
Szepesi káptalan levéltára 38.
Szepesmegye levéltára 39.
Szepes-Sárosmegyei vándorgyűlés (1872) 38. 39. 46.
Szerkesztő bizottság 50.
Gr. Széchenyi István 10. 11.
Széchy Károly 8. 9.
Gr. Szécsen Antal 51. 57. 67. 70. 72. 82. 87. 93.
Székely Oklevéltár kiadása 33.
Széll Farkas 79. 82.
Szilády Áron 27. 41.
Szilágyi Ferencz 27.
— István 17. 24. 58.
— Sándor 4. 15. 17. 20. 22. 24. 25. 26. 35. 37. 40. 42. 43. 45. 46. 47. 49. 50. 51. 52. 56. 57. 58. 61. 62. 63. 65. 66. 67. 72. 73. 75. 82. 83. 84. 87. 92. 93.
— emlékérem 93.
— alapítvány 94.
— emlékmű 94. 95.
Szily Kálmán 11.
Szolnok-Doboka m. helységneveinek megmagyarosítása 60.
— monographiája 59.
Szőgyény-Marich László 18.
Gr. Sztáray Antal 37.
— -cs. levéltára. 37.

Tagányi Károly 47. 59. 64. 79. 83. 85. 86. 90. 91. 92. 110.
Takáts Sándor 94.
Tanárky Gedeon 27.
Gr. Teleki Domokos 32. 83.
— Géza 93. 94. 97. 101. 105. 112.
— László 6.
— Miklós 51.
— Pál 4.
— Sámuel 2.
— -cs. levéltára 51. 52. 63. 83. 84.
— -cs. Oklevéltára 73. 83. 84.
— Oklevéltár szerkesztő bizottság 84.
Teleki Mihály levelezése 84. 85.
Teöreök Gyula (árvai) 24.
Tergina Gyula 63.
Tersztyánszky Dániel 2. 3.
G. D. Teutsch 11.
Thallóczy Lajos 42. 44. 45. 52. 53. 54. 56. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 73. 93. 103. 112.
Thaly Kálmán 20. 21. 22. 23. 24. 27. 28. 30. 31. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 42. 43. 45. 50. 51. 57. 58. 59. 61. 62. 63. 67. 72. 76. 85. 87. 88. 90. 91. 96. 98. 99. 102.
— plakett 102.
— alap 102. 105. 106.
— alapítványa 108. 109.
Gr. Tholdalaghy-cs. levéltára 57.
Tholdt Titusz 91.
Titkári iroda szervezése 72. 73.
Toldy Ferencz 1. 2. 3. 11. 16. 22. 23. 24. 41. 42.
— István 27.
Torma József 33.
— Károly 21. 22. 24. 32. 33. 61. 62.
Tornamegye monographiája 59.
Történelmi congressus (1885) 64. 65.
Történelmi emlékek a magyar nép községi és magánéletéből 17.
Történelmi kiállítás (1886) 69.
Történelmi Tár 49. 50. 95. 104. 107. 108.
Történeti emlékű helyek megjelölése Budapesten 63.
Történeti irodalom (magyar) 111.
Törvényhatóságok színeinek és zászlainak megállapítása 90.
Trencsénmegyei vándorgyűlések

terve (1895) 92. 93. (1914) 111. 112.
Turóczmegye levéltára 40.

Új magyar múzeum (1850) 16.
Ujabb nemzeti könyvtár (1852) 16.
I. Ulászló várnai emlékoszlopa cz. alap 102. 103.
Ungmegye monographiája 59.
Ungrisches Magazin 3.
Ügyrendmódosítás (1890) 79. 81. 82. (1893) 86. (1906) 104. (1913) 110.

Vass József 18. 19.
Vasmegyei vándorgyűlés (1870) 36.
Vándorgyűlések 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 50. 51. 52. 54. 55. 56. 57. 58. 64. 92. 98. 105. 111.
— szervezeti szabályozása 54. 55.
Városi múzeumok eszméje 29.
Vásárhelyi Géza 63.
Velits-cs. levéltára 40.
Verein für siebenbürgische Landeskunde (1840) 11.
Br. Vécsey József levéltára 57. 58.
Vécsey Tamás 104.
Véghely Dezső 19. 20. 24. 34. 37. 42.
Vidéki János 62.
Villányi Alajos 87.
Vincze Gábor 47.
Viszota Gyula 105.
Vladár-cs. levéltára 40.

Waltherr Géza 24.
Wekerle László 91.
Wenzel Gusztáv 22. 24. 31. 49.
Br. Wesselényi-cs. levéltára 32.
Windisch Károly 3.
Wlassics Gyula 79.

Xenopol jassy-i tanár 96.

Zalamegye monographiája 30. 90.
Zemplén-ungmegyei vándorgyűlés (1871) 36. 37. 62.
Gr. Zichy Ferencz 35.
— Nep. János 35.
— Károly 34. 35.
— Nándor 35.
— -cs. zsélyi levéltára 34. 63.
Zichy-oklevéltár 34. 35.
Gr. Zichy Jenő 87. 88. 89. 98.
— pályatétele 88. 89.
Zichy Antal 27.
Zniói uradalmi levéltár 40.
Zolnai Gyula 37.
Zólyom megye helységneveinek megmagyarosítása 59.
Zólyommegyei uradalmi levéltár 40.
— monographiája 89.
Zólyom-, turócz-, barsmegyei vándorgyűlés (1874) 39. 40.
Zólyomvárosi levéltár 40.
Gr. Zrinyi Miklós levelei 38.
Zuber Marianne 3.
Zsatkovics Kálmán 68.
Zsilinszky Mihály 40. 48. 78. 103. 106.

